

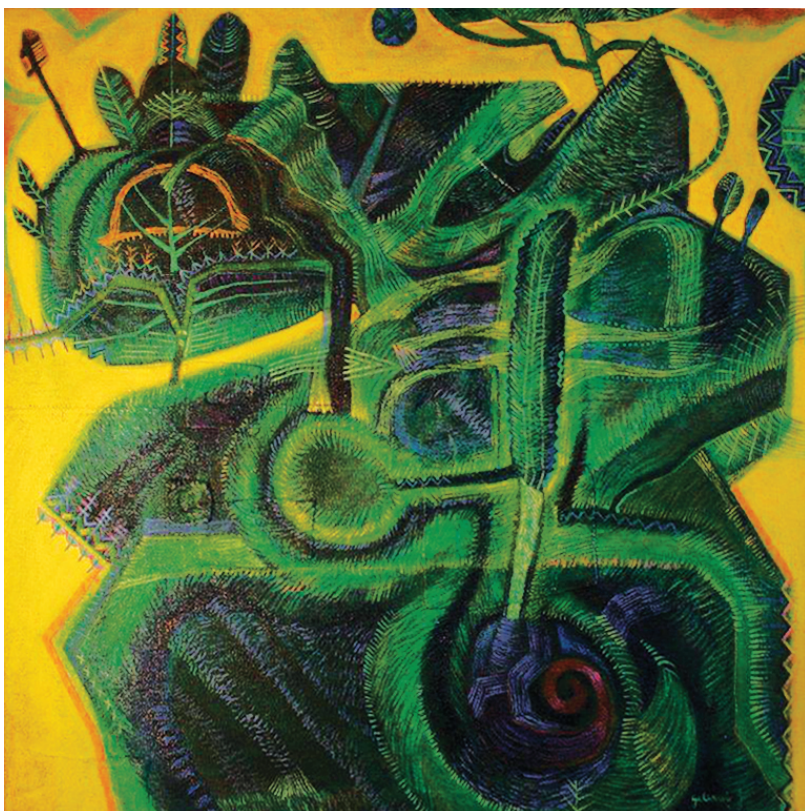
- ♦ CSAPODY TAMÁS: A kisegyházakat betiltó rendeletről a rögtönítélő bíróság működéséig – egy konkrét eset tükrében
- ♦ BARTKÓ RÓBERT: Határozással kapcsolatos bűncselekmények az új Büntetőeljárás törvény koncepciója tükrében
- ♦ EGRESI KATALIN: Carl Schmitt olasz recepciója Costantino Mortati alkotmányelméletében
- ♦ COSTANTINO MORTATI: Rövid megjegyzések az alkotmány és a politika viszonyáról Carl Schmitt gondolkodásában
- ♦ CSEGE GYULA: A bevándorlókkal kapcsolatos hivatalos intézkedések folyamata
- ♦ KOVÁCS VIKTÓRIA: Rotterdam *ante portas*, avagy a Rotterdami Egyezmény és a multimodális tengeri fuvarjog
- ♦ SISKA KATALIN: Hatalom a falak mögött. A *válide szultána* és a *hárem* intézményéről az újabb angol szakirodalom tükrében
- ♦ BUSA RÉKA: Pénzszórás a nép közé: *derelictio*ba oltott *traditio*?

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

JOG ♦ ÁLLAM ♦ POLITIKA

●
Parthia
(akril, zsákvászon)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 CSAPODY TAMÁS: A kisegyházakat betiltó rendeletről a rögtönítélő bíróság működéséig – egy konkrét eset tükrében
- 39 BARTKÓ RÓBERT: Határozással kapcsolatos bűncselekmények az új Büntetőeljárás törvény koncepciója tükrében
- 53 EGRESI KATALIN: Carl Schmitt olasz recepciója Costantino Mortati alkotmányelméletében
- 71 COSTANTINO MORTATI: Rövid megjegyzések az alkotmány és a politika viszonyáról Carl Schmitt gondolkodásában

FÓRUM

- 89 CSEGE GYULA: A bevándorlókkal kapcsolatos hivatalos intézkedések folyamata
- 109 KOVÁCS VIKTÓRIA: Rotterdam *ante portas*, avagy a Rotterdami Egyezmény és a multimodális tengeri fuvarjog
- 141 SISKA KATALIN: Hatalom a falak mögött. A *válide szultána* és a *hárem* intézményéről az újabb angol szakirodalom tükrében

RECENZÍÓ

- 155 BUSA RÉKA: Pénzszórás a nép közé: *derelictio*ba oltott *traditio*?
- 163 HÍREK
Laudatio Szigeti Péter 65. születésnapja alkalmából
- 167 E SZÁMUNK SZERZŐI
- 168 SZERZŐINKHEZ

E számunkat Gelencsér János képei díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
M. NYITRAI PÉTER | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER
TORMA ANDRÁS | VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

A kisegyházakat betiltó rendeletről a rögtönítélő bíróság működéséig

*Egy konkrét eset tükrében**

A Horthy korszakban a kisegyházakkal szemben számos diszkriminatív jogszabályt hoztak. A második világháború kitörése a honvédelem érdekeit sértő „szekták” még szélesebb körű üldözésének teremtette meg a jogi alapjait. Az 1939-ben meghozott, egyes kisegyházakat betiltó, valamint a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről szóló rendeletek, továbbá a szintén ebben az évben megalkotott honvédelmi törvény és a változatlanul hatályban lévő katonai büntető törvénykönyv alapján a „szekták” tagjaira súlyos ítéletek kiszabása várt. A honvédelmi törvény által bevezetett „kivételes hatalom” intézménye azonban messze túlmutatott a kisegyházak üldözésén. A törvény visszaállította az általános honvédelmi kötelezettséget és nagyobb teret kapott a statáriális bíraskodásra vonatkozó szabályozás. Bel- és külpolitikai szempontból is jelentőséggel bírt a honvédelmi törvény, hiszen annak a jogalkotási periódusnak volt fontos állomása, amely egy gyors ütemű hadseregfejlesztést, a társadalom militarizálását és az ennek megfelelő államszervezet kiépülését, továbbá a háborúban való részvétel mibenlétét határozta meg. Szálasi Ferenc hatalomra kerülését követően jelentős szerep jutott a rögtönítélő bíróságoknak. A Nemzeti Számonkérő Különítmény Budapesten, majd a sopronkőhidai fegyházban számos halálos ítéletet hozott. Az 1944 végén és 1945 elején a sopronkőhidai fegyházban működő vészbíróság ítéletei nyomán 13 személyt végeztek ki. A kivégzett antifasiszta ellenállók és politikusok között volt Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő és egy kisegyház-tag, a levante-, majd a katonai szolgálatot elutasító Dely Lajos is. Utóbbi, testvérével együtt került Sopronkőhidára és őket a Jehova Tanúi „szekta” tagjaként ítélték el. Dely Lajost demonstratív okokból Sárváron akasztották fel, míg testvére 15 év fegyházbüntetést kapott és végül Németországban nyerte vissza szabadságát. Konkrét példájukon keresztül képet alkothatunk

* A kutatást és a tanulmány megírását az Arnold Liebster Stiftung támogatta. Szeretném megköszönni a Magyarországi Jehova Tanúi Egyház képviselőinek, elsősorban Jankovics Tibornak és Simon Andrásnak a segítségét, továbbá a kutatás során megkeresett Jehova Tanúinak adatközléseit és Mostbacher János Jehova Tanúja egyházkutató kutatói támogatását!

a kialakult joggyakorlatról, egy vallási kisebbség tagjainak szankcionált magatartási formáiról és egy „szekta” belső szabályairól. A sopronkőhidai fegyházban fogvatartott nomenklatúra visszaemlékezései alapján rálátásunk nyílik a rögtönítélő bíróságok és nyilas államszervezet működésére.

I. A KISEGYHÁZAKAT BETILTÓ RENDELET

A Horthy-rendszer belügyminisztere azonnali hatállyal, 1939. december 2-án betiltotta számos egyház működését.^[1] Dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi, valamint Radocsay László igazságügy miniszterrel „egyetértve” „a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták működésének megszüntetéséről” hozott rendelete kiterjedt a millenistákra („nazarénusok, adventisták, hetednapos szombatosok, Jehova Isten tanúi”) és más „szektákra” („Istengyülekezet, őskeresztények, pünkösdisták”).^[2] A második világháború kitörése után néhány hónappal azért került sor a rendelet kiadására, mert a szabadegyházak^[3] vagy más néven kisegyházak^[4] sértették „...a katonai szolgálati kötelezettség és az erre vonatkozó parancsok megtagadásával a katonaság intézményét, a történelmi egyházak hitelveinek és vezetőinek támadásával a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezetek békés együttműködését, hitelvi felfogását s híveinek vallásos érzületét, ezekkel együtt közvetlenül vagy közvetve a közrendet és a közbiztonságot”. A rendelet máshol úgy fogalmaz, hogy a „szekták” betiltásának indoka: „...az állampolgárokat a honvédelmi, a legszen- tebb állampolgári kötelességük teljesítésétől eltéríteni törekszenek”. Létük és tevékenységük „a honvédelem érdekeit veszélyezteti” valamint „honvédelem- és államellenes”.^[5]

A rendelet egyben meghatározta, hogy „amennyiben a felsorolt szekták működésüket” „a tilalom ellenére is folytatnák”, akkor velük, illetve tagjaik és vezetőikkel szemben a rendőrségnek milyen jogszabályok alapján, miként kell eljárnia. Két törvényre és egy rendeletre, valamint annak végrehatási utasítására hivatkozott a jogszabályalkotó. Az egyik hivatkozott törvény az egyesülési szabadságról szóló törvény. Ennek különböző elkövetési magatartással történő megsértése hónapokig vagy évekig tartó elzárást vont maga után.^[6] A rendeletben nevesített

[1] Jehova Tanúi magyarországi üldözése nem ezzel a rendelettel vette kezdetét. Üldözésük a megjelenésüktől kezdődően, az 1910-as évektől kezdve folyamatosnak volt mondható.

[2] 650. A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 363.500. sz. rendelete, a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták működésének megszüntetéséről. (MRT, 1940, 2376–2377.)

[3] Rajki – Szigeti, 2012, 11–25.

[4] Fazekas, 1996, 167–214.

[5] A bekezdésben szereplő idézetek helye egyaránt: 650. A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 363.500. sz. rendelete. (MRT, 1940, 2376–2377.)

[6] 1938. évi XVII. tc. Az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról. (Kihágás: 2–6 hónapig terjedhető elzárás. Véttség: 6–24 hónap fogház.) 2. §., 4–7. §.

másik törvény a honvédelmi törvény volt.^[7] Ennek hatálya alá tartozott – az ebben az összefüggésben releváns – a gyülekezési joggal való visszaélés és sajtórendészeti intézkedések megszegésének tényállása.^[8] Ezek megvalósulása esetén két évig terjedő fogház volt a büntetés.

Keresztes-Fischer Ferenc rendelete hivatkozik még a gróf Teleki Pál miniszterelnök által néhány hónappal korábban kiadott, „a kitiltásról és a rendőrhatósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről” szóló rendeletre,^[9] továbbá annak végrehajtási szabályaira.^[10] Ezek a rendeletek vezették be a kisegyházak tagjaival szemben is oly gyakran alkalmazott rendőri felügyelet, ideiglenes őrizetbe vétel és a rendőrhatósági őrizet alá helyezés, más néven internálás intézményét.

II. A HONVÉDELMI TÖRVÉNY ÉS A KATONAI BÜNTETŐTÖRVÉNYKÖNYV

A zsidótörvények mellett a Horthy-korszak ezen időszakának legfontosabb jogi „lenyomata” az új, 1939-es honvédelmi törvény. Ennek jelentősége messze túlmutat a már idézett és a gyülekezési jog, valamint sajtószabadság korlátozásával összefüggő bekezdéseken. A Honvédelmi törvényben került részletes meghatározásra „a kivételes hatalom” mibenléte, a rendészeti szabályok sora és kapott nagyobb teret a rögtönbíráskodásra vonatkozó szabályozás. A törvény visszaállította az általános honvédelmi kötelezettséget és a 14–70 év közötti magyar állampolgárokat, nemre való tekintet nélkül, békében és háborúban egyaránt honvédelmi munkára kötelezhetővé tette. Megerősítette a levanteintézményt, ezáltal az ifjúság fasiszta szellemű nevelésére nyílt nagyobb lehetőség. Bevezette a „közérdekű munkaszolgálatot”, amely a zsidók és a kisegyház-tagok katonai szolgálatával kapcsolatban bír majd hamarosan fontos hivatkozási alappal és súlyos következményekkel. Lehetővé tette, hogy „a hadsereg beleavatkozhatson a politikai életbe”, hogy „a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat jöjjön létre”.^[11]

[7] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. (MTt, 1939. 6–105.)

[8] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. V. Fejezet. A honvédelem érdekeit veszélyeztető egyéb bűncselekmények. Gyülekezési jog korlátozása tárgyában tett intézkedések megszegése. 197. §. Sajtórendészeti intézkedések megszegése. 198. §. (MTt, 1939, 106–107.)

[9] 350. A m. kir. minisztérium 1939. évi 8.130. M. E. sz. rendelete, a kitiltásról és a rendőrhatósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről. [Számos forrásban tévesen, pont nélkül írják a rendelet számát: „8130/1939.”.] A rendelet 1939. 09. 01-én jelent meg, a végrehajtási utasításának megjelenésével azonos napon. (MRT, 1940, 1269.)

[10] 405. A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 760. sz. rendelete, a kitiltásra, valamint a rendőrhatósági felügyeletre és az őrizet alá helyezésre vonatkozó részletes szabályok megállapításáról. (A rendeletet Dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter adta ki 1939. 09. 01-én.) (MRT, 1940, 1450–1458.)

[11] Juhász, 1964, 16.

A büntető rendelkezések a honvédelmi törvény hetedik részében és összesen hét fejezetben kerültek részletes szabályozásra.^[12] A „szektaként” betiltott kisegyházak antimilitarista nézeteket valló csoportjai a Jehova Tanúi, a nazarénusok és az adventistákhoz sorolt reformadventisták voltak. A honvédelmi törvény büntető rendelkezései közül az antimilitarista vallási csoportokkal szemben általában a levente- és hadkötelezettséggel^[13] összefüggő és a honvédelem ellen irányuló izgatás tényállásait^[14] alkalmazták. Ritkábban fordult csak elő büntetés kiszabása a honvédelmi munkakötelezettséggel összefüggő bűncselekmények elkövetése alapján.^[15]

A leventekötelezettséggel összefüggő bűncselekményeket összesen hat törvényi tényállással kívánták büntetni. Büntetni rendelték a 18 alatti és feletti leventeköteles személyt, ha orvosi vizsgálaton, leventeképzésen vagy gyakorlaton nem jelent meg, továbbá ha levente előljáróval szemben tiszteletlenül viselkedett, valamint ha a leventekötelezettséget kijátszotta. A leventekötelezettség a törvényben olyan honvédelmi-politikai védelmet kapott és ezáltal olyan súllyal jelent meg, hogy a törvény nem csak az erre kötelezett személyt, de annak törvényes képviselőjét (atyját, gyámját), szállásadóját, munka- és szolgálatadóját is büntetni rendelte, amennyiben az illető a kötelezettség teljesítését megakadályozta. A törvény azonban még ennél is tovább ment, hiszen külön tényállást alkotott arra az esetre, ha valaki kifejezte egyet nem értését magával a levente intézménnyel szemben. Ő a „gyűlöletre izgatás”, az „engedetlenségre” vagy a „leventeintézmény ellen irányuló” izgatás továbbá, rágalmozás és becsületsértés tényállása alapján volt büntethető,^[16] a fenytéstől kezdve két hónapig terjedő elzárással.

A honvédelmi törvény még számos, a hadkötelezettséggel összefüggő bűncselekményt nevezett meg.^[17] Ezek közül „a bejelentési, jelentkezési és megjelenési kötelezettség elmulasztása”^[18] vagy „a behívó parancs iránt tanúsított engedetlenség és csábítás”^[19] tényállás volt a leggyakoribb. (A felsoroltak egy évig terjedő fogháztól öt évig terjedő börtönbüntetéssel voltak büntethetők.)

[12] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések. I-VII. Fejezet. 171-221. §. (MTt, 1939, 95-121.)

[13] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések I. Fejezet. A leventekötelezettséggel összefüggő bűncselekmények. 171-176. §.; II. Fejezet. A hadkötelezettséggel összefüggő bűncselekmények. 177-183. §. (MTt, 1939, 95-97. és 97-106.)

[14] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. V. Fejezet. A honvédelem érdekeit veszélyeztető egyéb bűncselekmények. Honvédelem ellen irányuló izgatás. 196. § (1) (2). (MTt, 1939, 106.)

[15] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. III. Fejezet. A honvédelmi munkakötelezettséggel és a légvédelmi kötelezettséggel összefüggő bűncselekmények. 184-190. §. (MTt, 1939, 100-103.)

[16] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések I. Fejezet. A leventekötelezettséggel összefüggő bűncselekmények. Leventeintézmény ellen irányuló izgatás. 175. §. (MTt, 1939, 97.) Felhatalmazás leventeintézmény ellen irányuló rágalmozás és becsületsértés esetében. 176. §. (MTt, 1939, 97.)

[17] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések. II. Fejezet. A hadkötelezettséggel összefüggő bűncselekmények. 177-183. §. (MTt, 1939, 97-100.)

[18] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések. II. Fejezet. A bejelentési, jelentkezési és megjelenési kötelezettség elmulasztása. 177. §. (MTt, 1939, 97-98.)

[19] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések. II. Fejezet. A behívó parancs iránt tanúsított engedetlenség és csábítás. 181. §. (MTt, 1939, 99.)

A vallási csoportokat betiltó rendeleten és a honvédelmi törvényen kívül hatályban volt a katonai büntetőtörvénykönyv és annak módosítása is.^[20] A 18–20 évesnél idősebb és katonai szolgálatra kötelezett vagy a már korábban többször a honvédelmi kötelezettségek elutasításával összefüggésben megbüntetett férfi „szektatagokkal” szemben gyakran nem a korábban említett jogszabályok alapján szabtak ki büntetéseket. Magyarország hadbalépését követően velük szemben leggyakrabban a hűtlenség^[21] vagy a függelemsértés^[22] tényállását alkalmazták, a háború idején foganatosítható büntetésekkel és büntetési tételekkel (hűtlenség esetén az 5–15 évig terjedő fegyházbüntetéssel, életfogytig tartó fegyházzal vagy halállal büntetendő cselekmények).

III. A KIVÉGZÉS POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI HÁTTERE

A kisegyházak betiltása a Horthy-rendszer lényegéből fakadt, és összhangban állt bel- és külpolitikájával. Gróf Teleki Pál volt már ismét a miniszterelnök, amikor a második zsidótörvény meghozatalával a zsidókkal szemben további szigorításokat vezettek be. Teleki korlátozta ugyan a nyilasok előretörését, de a szélsőjobb oldal az 1939-es választásokon nagyon megerősödött. Teleki kivételes hatalmat léptetett életbe és korlátozta a politikai jogokat. 1938 őszén magyar csapatok vonultak be Felvidékre, majd 1939 tavaszán, Csehszlovákia német megszállásával egyidejűleg Kárpátaljára. Magyarország korábban csatlakozott az Antikomintern paktumhoz, majd kilépett a Népszövetségből. Bel- és külpolitikáját – a német befolyás alatt álló többi országhoz hasonlóan – egyaránt a jobbratolódás, a németbarátság és a németekéhez hasonló fasiszta módszerek alkalmazása jellemezte. A revíziós politikával összhangban állt az erőltetett ütemű hadseregfejlesztés, és a hadiipar radikális fejlesztése (győri fegyverkezési program). A háborús konjunktúra kialakulásával a nemzetgazdaság militarizálása volt a rendszer célja.

A magyarországi „szekták” betiltása szintén német mintára történt. A faszálódó és háborúra készülő Magyarországon a zsidók és a kisegyházak jogfosztásának és üldözésének náci előzményei nyomon követhetők. Hitler hatalomra kerü-

[20] 1930. II. tc. A katonai büntetőtörvénykönyvről. (MT, 1930, 7–116.; Ennek módosítása: 1930. évi III. tc. A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről. Uo. 81–116.)

[21] 1930. évi III. tc. A katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről. II. Fejezet. A katonai bűnvádi perrendtartás módosítása és kiegészítése. 2. A katonai büntetőbíráskodás terjedelme tekintetében. 8. §. (MT, 1930, 84–85.) III. fejezet. A közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek módosítása és kiegészítése. I. Mind a polgári, mind a katonai bíráskodás körében. 1. A hűtlenség tekintetében. 57–71. §. (Uo. 101–108.)

[22] 1930. II. tc. A katonai büntetőtörvénykönyv. Második rész. Katonai büntettek és vétségek s büntetéseik. I. Fejezet. A függelemsértés. 66–76. §. (MT, 1930, 33–42.)

lésétől kezdve, 1933-tól üldözte a különböző és számára elfogadhatatlan politikai és vallási csoportokat.^[23] Az első betiltott vallási csoport éppen a Jehova Tanúi egyház volt. A velük szembeni első betiltó rendelet kiadására már 1933. április 30-án sor került. Akárcsak a náciizmus politikai ellenfeleit, őket is védőőrizet alá helyezték és 1933-tól koncentrációs táborokba hurcolták. A Jehova Tanúi üldözése Németországban 1936-tól még szigorúbb lett, amikor a Gestapo különleges egységet alakított a megfigyelésükre. Tömeges letartóztatásuk három szakaszban történt 1936 és 1937 között. A magyar belügyminiszteri rendelet kiadásakor a német koncentrációs táborok foglyainak 5–10 százalékát már a német Jehova Tanúi tették ki. Így nem volt véletlen, hogy nekik itt külön egységes színjel bevezetésére került sor (lila háromszög). A német terjeszkedés során Ausztriában, Szudéta-vidéken, Csehországban majd a világháború kitörése után Lengyelországban, Hollandiában, Belgiumban, Luxemburgban és Franciaországban stb. is üldözték Jehova Tanúit.^[24]

Szálasi Ferenc hatalomra kerülése után Magyarországon fokozódott mindazok üldözése, akik nem értettek egyet a Nyilaskeresztes Párt politikájával. A német és nyilas ellenességet éppúgy a legszigorúbban büntették, mint a háborúellenes megnyilvánulásokat. Budapest kiürítése után Szálasi miniszteriumai 1944 novemberétől kezdve a Nyugat-Dunántúlra tették át székhelyüket. A nyilas államgépezet Németország és a Dunántúl védelmében a lakosság teljes mozgósítását tűzte ki célul. A katonai szolgálatra alkalmas hadköteleseket – a legfiatalabb leventeszolgálatra kötelezettektől kezdve – Németországba akarta küldeni, másokat kényszermunkára kívánta hajtani. Rendszeresen tartottak razziákat, amelyek során katonaszökevényeket, katonaköteles, de be nem vonult férfiakat, szökésben lévő munkaszolgálatosokat, „lézengő” katonákat, idegen állampolgárokat, hadifoglyokat, zsidókat fogtak el. Őket jobb esetben internálták, de sokukat rögtönítélő bíróság elé állították és kivégezték, másokat az elfogás helyszínén felkoncolták a csendőrök.^[25]

Magyarország nagyobbik része felszabadult, miközben Szálasi folyamatosan építette hatalmát a Nyugat-Dunántúlon. A Szálasi-féle államigazgatás legfontosabb állomáshelyei Sopron, Szombathely és Sárvár lettek. Szálasi parlamentje pl. Sopronban ülésezett, a Belügyminisztérium Szombathelyre és Sárvárra költözött. Vajna Gábor belügyminiszter és a Törvényelőkészítő osztály Szombathelyen állomásozott, míg a belügyi államtitkárok, a pártmegbízott, valamint az Elnöki osztályon belül működő csendőrségi szolgálati és rendőrségi osztály stb. Sárvárra került. Ugyancsak itt állították fel 1945 márciusában a Nemzeti Számonkérő Különítmény (továbbiakban: Számonkérő Különítmény) parancsnokságát, akárcsak a Nyomozó osztály központját. Az ún. közbiztonsági értekezleteket is ezeken a településeken tartották, ahol az aktuális belügyi, csendőrségi, rendőrségi és

[23] A betiltott vallási kisebbségek köre hasonló volt, mint később Magyarországon, így pl. betiltották a Hetednap Adventista Reformmozgalmat. 1938-ban összesen 39 vallási csoportot tiltottak be Németországban. (Dirksen, 2005, 433.)

[24] Dirksen, 20005, 431–447.

[25] Teleki, 1974, 275.

„zsidóügyeket” tárgyalták meg. Vajna Gábor irányítása alatt állt a sopronkőhidai fegyház, ahol személyesen is megjelent 1945. február elején.^[26]

A Számonkérő Különítmény sárvári parancsnoka és egyben a nyomozati osztály vezetője Orendy Norbert^[27] csendőr ezredes volt, akit a népbíróság 1946-ban háborús bűncselekmények elkövetése miatt halálra ítél és kivégeztetett. Orendy 1945. február 13-án Sárvár elöljáróját arról értesítette, hogy a község főterén bitófát fog felállítani a rémhírterjesztők és hazaárulók elrettentésére. A bitófa felállítására sor is került és itt végezték ki a Jehova Tanúja Dely Lajost, aki nem engedelmeskedett a katonáskodás kötelezettségének. Mint utólag már tudható: 1945-ben Sárvár főterén egyedül őt akasztották fel.^[28]

IV. A DELY CSALÁD

1. fénykép: A Dely család Bókaházán (ismeretlen szerző, kb. 1941)^[29]

[26] Kovács, 2008, 248-249.

[27] Orendy [Orendi] Norbert (a. n. Heinning Sarolta [Heining Sarolta]; Beszterce, 1898. 11. 17. – Budapest, 1946. 06. 18.) csendőrezredes, a Nemzeti Számonkérő Különítmény parancsnoka. Az ő parancsára tartóztatták le Budapesten többek között Bajcsy-Zsilinszky Endrét és Kiss Jánost, akiket később kivégeztek. 1945-ben Németországba menekült, ahol amerikai fogságba esett. A népbíróság Budapesten háborús bűncselekmények elkövetése miatt halálra ítélte és kivégezték.

[28] A Vas Megyei Levéltár közlése szerint 1945. 01. és 1945. 05. között, a sárvári és a Sárvár környéki halotti anyakönyvekben Dely Lajoson kívül nem található kivégzett személy halotti bejegyzése. MNL VaML IV-446/a/832. köt. Sárvári anyakönyvi kerület halotti anyakönyvi másodpéldánya 1941-1945; MNL VaML IV-446/a/846. köt. Sárvár-vidéki anyakönyvi kerület halotti anyakönyvi másodpéldánya 1941-1951. Anyakönyvi adatszolgáltatás. Pup Csilla elektronikus levele. Szombathely, 2015. 05. 21. Iksz.: VaML/649-2/2015. Szeretném megköszönni a VaML munkatársainak, Benczik Gyula levéltári kezelőnek, Mayer László levéltárosnak és Pup Csilla könyvtárosnak a segítséget!

[29] Az archív képek Mostbacher János képgyűjteményéből származnak.

Dely Lajos^[30] és öccse, Dely József^[31] a Zala megyei Bókaházán született.^[32] A Dely^[33] szülők, Dely Márton és felesége, Pauer Mária^[34] a Keszthelytől nyugatra lévő, akkor mintegy 600 fős, ma már mindössze 300 lelket számláló községben élt. A szegényparaszti családban nyolc gyermek, négy lány és négy fiú született 1910 és 1926 között.^[35] Az anyakönyvi bejegyzések szerint a család római katolikus vallású volt.^[36] Dely Mártonné Bókaházán megismerkedett a Jehova Tanúinak a tanításával és 56 évesen, 1942-ben alámerítkezett (megkeresztelkedett). Egyházának tanítása szerint ekkor „elfogadta az igazságot” és hivatalosan is a Jehova Tanúi gyház tagja lett.^[37] Férje sem ekkor, sem később nem követte őt ebben.

A Horthy-rendszer Államvédelmi Központja 1942 szeptemberében országos akciót indított a Jehova Tanúi ellen. Ennek keretében a csendőrök mintegy 1200

[30] Dely Lajos (a. n. Pauer [Pajer, Pajor] Mária; Bókaháza, 1924. 05. 08. – Sárvár, 1945. 03. 12.) földműves. Bókaházi lakos.

[31] Dely József (a. n. Pauer [Pajer, Pajor] Mária; Bókaháza, 1926. 03. 30. – Zalaegerszeg vagy Keszthely, 1994. 01. 22.) Jehova Tanúja, földműves, traktoros. Bókaházi lakos. A Jehova Tanúja Dely József értelemszerűen nem azonos Dely József honvéd alezreddessel, aki Mindszenty József bíboros rétségi kiszabadításában részt vett 1956-ban.

[32] A Dely család Bókaházán a Rákóczi Ferenc utcában lakott.

[33] A Dely-Deli család vezetéknévét kétféleképpen írják. A kivégzett Dely-Deli Lajos születési anyakönyvében „Dely” írásmód szerepel (Születési anyakönyvi kivonat. Sorozat: AA szám: 0442177. Anyakönyvi hivatal: Zalacsány. Anyakönyvi szám: 26/1924. Zalacsány, 1996. 08. 09. MJTE Archívum ÉL Dely Lajos. Nytsz.: nincs). Dely-Deli Lajos halotti anyakönyvében „Deli” írásmód található (Hungary Civil Registration, 1895–1980 Vas Sárvár Deaths [Halottak] 1941–1945. 31. o. 66. fsz. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRK2-9WRZ?mode=g&i=230&wc=923S-FM4%3A40681801%2C60169101%2C60352601%3Fcc%3D1452460&cc=1452460>, utolsó letöltés 2016. 01. 06.). Ugyancsak „Deli”-ként szerepel a hadifogoly nyilvántartásban (Hadifogoly-adatbázis: IQSYS. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum [HM HIM], valamint a KFKI ISY Informatikai Kft <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/searchdetails?table=T&id=32590>, utolsó letöltés 2016. 01. 06. – a továbbiakban Hadifogoly-adatbázis). Dely-Deli Lajos testvéreinek születési és házassági anyakönyveiben az édesapa vezetéknéve, hol így, hol úgy szerepel. Ugyanez mondható el gyerekek anyakönyvei esetében is. A tanulmányban szereplő, idézett forrásokban és néha egy forráson belül is különbözőképpen írták a vezetéknévet. Dely-Deli Lajos neve az emléktáblákon következetesen „Deli” írásmóddal szerepel. Olyan dokumentummal sajnos nem rendelkezünk, amit Dely-Deli Lajos saját kezűleg írt volna alá. Dely-Deli József lányának névhasználata és elmondása szerint, valamint a családot kezdettől fogva jól ismerő, bókaházi Németh Béláné született Andor Margit közlése alapján a „Dely” írásmód a helyes. (Dely Éva. Telefoninterjú, 2016. 01. 15. és Németh Béláné született Andor Margit. Telefoninterjú, 2016. január 14.) Így a Dely írásmóddal használok a család tagjainak vezetéknévét, kivéve, ha idézetről van szó.

[34] A Pauer, Pajer, Pajor vezetéknév egyaránt szerepel a különböző anyakönyvi jegyzőkönyvekben. A helyes írásmód minden bizonnyal a „Pauer”, így következetesen így használok a vezetéknévet, kivéve, ha idézetről van szó.

[35] Dely Márton (a. n. Tóth Teréz; Alsócsány, 1885. 01. 20. – Bókaháza, 1960. 06.) és felesége, Pauer Mária (a. n. Dávid Mária; Alsócsány, 1886. 07. 14. – Bókaháza, 1960. 05.), bókaházi földművesek.

[36] Dely Anna születési anyakönyvi bejegyzése szerint, ekkor, 1915. 03. 14-én a Dely család római katolikus vallású volt.

[37] A Jehova Tanúi egyház különbözőképpen nevezte a vele valamilyen szintű, de intenzív hitéleti kapcsolatban állókat 1994 előtt és után. A korábbi terminológia szerint alámerítkezéssel, a későbbi szerint megkeresztelkedéssel lett valaki az Egyház tagja. Ehhez hasonlóan, a még alá nem merítkezett érdeklődő korábbi hivatalos megnevezése „a gyülekezettel elismerten kapcsolatban álló” volt, később pedig „keresztetlen hírnök” lett.

Tanút, azok családtagjait és a hitükkel szimpatizáló személyt hurcoltak el otthonaikból. Köztük volt Pauer Mária is, aki a nagykanizsai internálótáborba került. Fennmaradt levéltári dokumentumok szerint a Magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága Nagykanizsán 11 férfi és 12 nő Jehova Tanúját ítélte el 1942. november 19-én.^[38] A férfiak közül a legsúlyosabb büntetés életfogytig tartó fegyház, a legkisebb büntetés négy év fegyház volt. A nők 2–6 évig tartó fegyházbüntetést kaptak.^[39] Dely Mártonné^[40] három év fegyházbüntetést kapott. A férfi elítélteket a váci, míg a nőket a márianosztrai országos fegyintézetbe szállították 1942. decemberében.^[41] Delyné Pauer Mária kénytelen volt otthon hagyni a két kiskorú fiát, Józsefet és Lajost, és nevelésüket a nem Jehova Tanúja férjére bízni. Pauer Mária Márianosztrán 3–4 hónap fogva tartás után, „családi okok miatt” elhagyta hitét és ezért hazatérhetett.^[42] A Jehova Tanúi Egyház szabályai szerint a hit elhagyása kiközösítést von maga után. Pauer Mária bűnbánatot tartott, majd ismét az Egyház tagja lett.^[43]

A négy Dely fiú legidősebbike, Márton^[44] nem volt Jehova Tanúja. Katonai szolgálattal azonban nem kellett számolnia, mivel fizikailag nem volt egészséges és nem hívták be. A születési sorrendben a következő fiú, az 1920-ban született Dely Sándor^[45] sorkatonai szolgálatra történő behívása idején nem volt Jehova Tanúja, így nem okozott neki lelkiismereti problémát a fegyverfogás. A keleti fronton, Ukrajnában teljesített katonai szolgálatot, majd orosz fogságba esett és csak 1948 körül térhetett haza.

[38] Pető György p. [polgári] e. [egyén] és társai elítélteknek a váci kir. [királyi] orsz. [országos] fegyintézetbe, illetve a márianosztrai kir. büntetőintézetbe leendő szállítása. M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága. Budapest, 1942. 11. 29. Nytsz.: H.338/42. sz. MJTE Archívuma. Nytsz.: nincs. A dokumentumon a HM HIM HL pecsétje. Az itt felsorolt személyek jogerős, közös ítéletük száma: H.338/42.

[39] Pető György p. [polgári] e. [egyén] és társai elítélteknek a váci kir. [királyi] orsz. [országos] fegyintézetbe, illetve a márianosztrai kir. büntetőintézetbe leendő szállítása. Uo. Budapest, 1942. 11. 29. Uo. 11. o.

[40] Dely Mártonné vezetéknevét következetesen „Delly”-nek írták.

[41] Pető György p. e. és társai elítélteknek a váci kir. orsz. fegyintézetbe, illetve a márianosztrai kir. büntető intézetbe leendő szállítása. Uo. 11. o. Továbbá: Honvéd elítélteknek polgári letartóztató intézetbe beutalása. Budapest, 1942. 12. 04. Nytsz.: 87.843. 1942.I.M.VI.; HM HIM HL, HM 1942. eln. 13.5166. cs.

[42] Németh Béláné született Andor Margit (a. n. Bognár Lujza; Bókaháza, 1934. 01. 27. -) földműves, bókaházi lakos. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[43] Németh Béláné született Andor Margit közlése. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[44] Dely Márton (a. n. Pauer Mária; Bókaháza, 1910 - ?). Nem volt és később sem lett a Jehova Tanúi Egyház tagja. (Mostbacher János elektronikus levele. Pécs, 2015. március 9.)

[45] Dely Sándor (a. n. Pauer Mária; Bókaháza, 1920. 04. 14. - ?) bókaházi földműves. 1948-ban lett a Jehova Tanúi Egyház tagja, később elhagyta hitét. (Mostbacher János elektronikus levele. Pécs, 2015. március 9.)

2. fénykép: Dely Lajos (ismeretlen szerző, Bókaháza, kb. 1940)

A Dely szülőkkel 1944-ben együtt lakott két kisebbik fiuk, József és Lajos, akik ebben az időszakban kezdtek foglalkozni a Jehova Tanúi által hirdetett tanítással. A Szálasi-puccs idején Dely József már betöltötte 18., testvére pedig a 20. életévét. A hatályos Honvédelmi törvény szerint tehát mindkettő katonakorúak voltak már, vagyis tényleges sorkatonai szolgálatra kötelezettek.^[46] A Honvédelmi törvény szerint a leventekötelezettség alsó korhatára 12 év volt.^[47] Nincs tudomásunk arról, hogy 1944 ősze előtt a sorkatonai szolgálat, vagy a leventekötelezettség ügyében megkeresték volna őket.^[48] A család ezen időszakáról tanúskodó Németh Béláné született Andor Margit^[49] azt mondta, hogy a két otthon lévő Dely fiút csak 1944 őszén akarták behívni leventének.^[50]

V. A LEVENTEKÖTELEZETTSÉG TELJESÍTÉSÉNEK MEGTAGADÁSA

A Szálasi-kormány hatalomra kerülése után a honvédelemmel kapcsolatban is számos jogszabályt módosítottak vagy adtak ki. A totális háborús mozgósítás keretében behívták sorkatonának a 16 éves levente korosztályt és a 14–15 éves fiúkat is.

[46] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Harmadik rész. II. Fejezet. Hadkötelezettség. 19.§ (3). (MTt, 1939, 17.)

[47] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Második rész. Leventekötelezettség. Leventekötelesek. 7. §. (MTt, 1939, 8–9.)

[48] Németh Béláné született Andor Margit közlése. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[49] Németh Béláné született Andor Margit (a. n. Bognár Lujza; Bókaháza, 1934. 01. 27. –) földműves, bókaházi lakos. (Telefoninterjú, 2015. március 19., 2015. március 22.)

[50] Németh Béláné született Andor Margit közlése. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

A nyilas kormány elrendelte a 17 és 37 év között férfi lakosság sorkötelezettségét is. Dokumentumok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy a Dely fiúk az általános honvédelmi kötelezettség melyik formájának, a leventekötelezettségnek vagy a hadkötelezettségnek (sorkatonai szolgálatnak) nem akartak eleget tenni.^[51] Kénytelenek vagyunk így Németh Béláné született Andor Margit visszaemlékezése alapján valószínűsíteni, hogy a Dely fiúkat a leventekötelezettség teljesítése érdekében hívták be.^[52] Mindez számos okból jelentőséggel bír, de a Jehova Tanúinak hitvallása szempontjából lényegtelen. Mindkét honvédelmi kötelezettség ugyanis egyaránt ellentétes a Jehova Tanúinak hitvallása szempontjából képviselt politikai semlegeség elvével, és alapja a katonai szolgálat vallási okból történő megtagadásának.

A Dely fiúk 1944 végén bujkálással akarták elkerülni a leventekötelezettség teljesítését. Lehetséges, hogy ekkorra vált meggyőződésükké az édesanyjuk által már korábban képviselt vallási felfogás. A csendőrök keresni kezdték őket és felkeresték a család bókaházi otthonát, naponta megjelentek és zaklatták a családot. A család hónapokon keresztül a paraszti kemence tetején bújtatta a fiúkat.^[53] A Delyékkal szemben lakó, a családdal később rokonságba kerülő, már többször idézett Németh Béláné született Andor Margit szerint a csendőrök valakitől megtudhatták, hogy a háznál kell keresni a fiúkat. Később megjelentek a csendőrök mellett a nyilasok is.^[54] A Dely fiúk végül úgy döntöttek, hogy „miattuk mások mindennapjai ne legyenek elviselhetetlenek”,^[55] és valamikor 1945 februárjában feladták magukat. Döntésükben nyilván közrejátszott, hogy a korábban idézett Honvédelmi törvény szerint – a leventekötelezettség elmulasztásával összefüggésben – nemcsak rájuk várt bebörtönzés, de apjukra is.^[56] Döntésüket ugyanakkor nem befolyásolta, hogy még nem merítkeztek alá, tehát hivatalosan nem voltak a Jehova Tanúi Egyház tagjai. Mindenesetre úgy döntöttek, hogy a Bókaházától 67 kilométerre lévő Sárvárra mennek.^[57] Így csendőr vagy nyilas kíséret nélkül, feltehetőleg a Magyar Királyi sárvári 22. Honvéd Kiegészítő Kirendeltség bevonulási központjában jelentkeztek.^[58] Itt feltehetőleg átadták őket a Sárváron is kirendeltséggel rendelkező nyilas Számonkérő Különítménynek. Nem ismerjük a részleteket, de a sorsuk már itt eldőlhetett volna, hiszen a Számonkérő Különítmény

[51] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Első rész. Bevezető rendelkezések. A honvédelmi kötelezettségek tagozódása. 2. §. (MTt, 1939, 6.)

[52] Németh Béláné született Andor Margit közlése szerint nem kézbesítettek nekik behívót. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[53] Az akkoriban minden falusi házban lévő ovális alakú kemence eleje, Delyéknél fél méter magas, téglából föl volt rakva. A paraván mögött a fiúk jól el tudtak bújni. Németh Béláné született Andor Margit közlése. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[54] Németh Béláné született Andor Margit. (Telefoninterjú, 2015. március 22.)

[55] Arató, 2002, 7.

[56] 1939. évi II. tc. A honvédelemről. Hetedik rész. Büntető rendelkezések. I. Fejezet. A leventekötelességgel összefüggő bűncselekmények. A leventeköteles gondviselőjének és munkaadójának kihágásai. 172. § (1) (2). (Az apára két hónapig terjedő elzárás vagy pénzbüntetés várt.) (MTT, 1939, 96.)

[57] Németh Béláné született Andor Margit interjúja. (Arató, 2002, 7.)

[58] Dely Lajos személyes adatlapján szereplő alakulat megnevezése. (Hadifogoly-adatbázis, uo.)

„a letartóztatottak esetében a legtöbbször már nem folytatott le semmilyen eljárást, helyben kivégezték őket”.^[59] A korábban leírtak szerint, az Számonkérő Különítmény sárvári parancsnoka, Orendy Norbert csendőr ezredes 1945. február 13-án már a körmendi főtéren bitófa felállítását kezdeményezte. A nyilvános kivégzés helyett azonban a Dely fiúkat ekkor még Sárvárról a 62 kilométerre lévő sopronkőhidai fegyházba vitték.

VI. A SOPRONKŐHIDAI FEGYHÁZ

A sopronkőhidai fegyház^[60] és az itt fogvatartottak történetét 1944. december közepétől 1945. március végéig, illetőleg június közepéig tartó időszakban viszonylag jól ismerjük. A fegyházban történtek a második világháború végének és egyben a magyar történelemnek fontos és gyászos lapjai közé tartoznak.

A nyilas hatalomátvétel után a Soprontól öt kilométerre lévő Sopronkőhidára vitték a bírósági eljárásra váró letartóztatottakat és a már elítélteket.^[61] A közbűntényes feyencek egy részét a németeknek adták át munkára, és helyükre mintegy 500 főt, köztük kb. 80 nőt, zömében politikai foglyokat hoztak az ország különböző pontjairól.^[62] Budapest szovjet csapatok általi körülvárása előtt ide szállították az antifasiszta és a nyilas hatalommal szembekerült politikusokat, katonákat, miniszteriális és bírósági személyeket, rendőrtiszteket, egyházi és más közéleti személyiségeket.^[63] Négy volt miniszterelnök és szintén négy volt miniszter, tábornokok és vezérkari tisztek, kommunisták és ifjúnunkások, partizánok, hercegek, grófok és bárók népesítették be a fegyház egyik szárnyát. A politikai fogvatartottak közül a legismertebb a budapesti Margit körúti fogházból 1944 decemberében ide szállított és itt kivégzett Bajcsy-Zsilinszky Endre,^[64] a politikai és fegyveres antifasiszta ellenállás vezéralakja volt. A később ismertté váló kommunista foglyok a Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt kivégzett Pataky István^[65] és Pesti Barnabás,^[66] valamint a koncepciók perben 1949-ben kivégzett

[59] Papp, 2013.

[60] A sopronkőhidai fegyház korabeli hivatalos neve Soproni Királyi Országos Fegyintézet és Szigorított Dologház volt. A következőkben a fegyház és a börtön megnevezést felváltva használom, mivel a források is általában ezt teszik, miközben lényeges különbség van a szabadságvesztés végrehajtásának fegyház vagy börtön fokozata között.

[61] Almásy, 1984, 24.

[62] Almásy, 1984, 23.

[63] Almásy, 1984, 291–294.

[64] Bajcsy-Zsilinszky [Bajcsy Zsilinszky] Endre, Dr. (a. n. Bajcsy Mária; Szarvas, 1886. 06. 06. – Sopronkőhida, 1944. 12. 24.) jogász, politikus, országgyűlési képviselő, főispán, újságíró.

[65] Pataky [Pataki] István (Budapest, 1914. 09. 21. – Sopronkőhida, 1944. 12. 24.) vasmunkás, vésnök.

[66] Pesti Barnabás [Getzler József, Fächer Barnabás] (Sátoraljaújhely, 1920. 10. 04. – Sopronkőhida, 1944. 12. 24.) vegyészmérnök.

Rajk László,^[67] továbbá a máig közéleti szereplő Vitányi Iván^[68] voltak. Az egyházi személyek közül pedig kétségtelenül a legismertebb, a szintén 1944 végén ide szállított Mindszenty József római katolikus veszprémi püspök, későbbi bíboros.^[69] Ők és az itt maradt köztörvényes bűnelkövetők alkották a sopronkőhidai fegyház foglyait. Ebbe a közegebe került a leventeszolgálatot elutasító két Dely fiú is.

A sopronkőhidai időszokról számos könyv, tanulmány és visszaemlékezés látott napvilágot. A teljesség igénye nélkül ezek között megemlítendő a fegyházba bejáró soproni római katolikus középiskolai paptanár visszaemlékezése,^[70] a későbbi fegyház parancsnok-helyettesnek a fegyház történetét feldolgozó tanulmánya^[71] és a fogvatartottak visszaemlékezései.^[72] Mindezek közül kizárólag Almásy Pál alezredes naplója^[73] és az ennek felhasználásával készült írások^[74] tesznek említést a Dely fiúkról.

[67] Rajk [Reich, Firtos] László [Kirgiz-becenév] (a. n. Mészáros Vilma; Székelyudvarhely 1909. 03. 08. – Budapest, 1949. 10. 15.) kommunista politikus. Sopronkőhidán kivégzés várt rá, de a nyilas államtitkár bátyjának, Rajk Endrének a közbenjárására erre nem került sor. Szabadulása után országgyűlési képviselő, miniszter. Belügyminiszterként felügyelte a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát (ÁVO) és vallási intézményeket tiltott be. Az első koncepciók per megrendezője, majd koholt vádak alapján őt is halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták.

[68] Vitányi Iván, Dr. (a. n. Szentpály Panna; Debrecen, 1925. 07. 03. –) szociológus, esztéta, politikus, országgyűlési képviselő, újságíró.

[69] Mindszenty [Pehm] József (a. n. Kovács Borbála; Csehimindszent, 1892. 03. 29. – Bécs, 1975. 05. 06.) veszprémi püspök és 26 kispapja 1944. 12. 22-e és 1944. 12. 28-a között volt a fegyház foglya.

[70] Németh Alajos, 1993, 57., 61.

[71] Németh Gyula, 1980, 1–17. A szerző a forrás megjelölésével, vagy anélkül, sokszor idézi Almásy Pál naplóját. A folytatásokban megjelenő és a Soproni Szemle soron következő számaiban közölt tanulmány további részei a fegyház későbbi időszakaival foglalkoznak.

[72] A már idézett Almásy Pál naplóján kívül a szerzők abc sorrendben: Jávor, 1987, 32–59.; Kádár, 1978. II. köt. 764–784.; Kubinyi, 1989, 19–26., 92–103. (Dr. Aranyos Sándor 1944. 12. 24-én szabadult a sopronkőhidai fegyházból, még azelőtt, hogy a Dely fiúk megérkeztek volna oda.); Markos, 1971, 185–334.; Révay, 1946. (A kis példányszámban megjelent könyvet 1950-ben bezúzták és csak néhány példány maradt fenn. A könyv szövegében és a 111 rajz között nem szerepelnek a Dely fiúk.); Szávai, 1994. (A szerző által közölt Sopronkőhidán készült rajzok között a Dely fiúk rajza nem szerepel és nevük a könyvben közölt névsorban sem található meg.); Vitányi, 2014. (Vitányi Iván 1945 januárjában szabadult a sopronkőhidai fegyházból, még azelőtt, hogy a Dely fiúk megérkeztek volna oda.) Vitányi Iván személyes megkeresésemre közölte, hogy csak utólag hallott Dely Lajos kivégzéséről (Budapest, 2016. 03. 21.).

[73] Almásy, 1984. A naplót Révay Kálmán Sopronkőhidán készített színes rajzai illusztrálják. Ezek között a Dely fiúk rajza nem szerepel.

[74] Simonffy, 1981, 317., 320., 330. (A szerző hosszan idézi az akkor még meg nem jelent Almásy Pál naplót és magát Almásy Pált.) Balogh Margit „Dely József” kivégzéséről írt, de valójában Dely Lajos volt a kivégzett elítélt. (Balogh, 1989, 428.)

3. fénykép: Kivégzőfal a sopronkőhidai fegyházbán.^[75]

VII. ALMÁSY PÁL ALEZREDES

Almásy Pál^[76] alezredes a nemzeti fegyveres ellenállási mozgalom tagja volt. Letartóztatása után a budapesti Margit körúti börtönbe szállították és a Számonkérő Különítmény katonai alosztálya hallgatta ki. Bajcsy-Zsilinszky Endrével egy perben, de attól különválasztottan vonta felelősségre a nyilas katonai bíróság.^[77] Almásyt öt társával együtt a budapesti statáriális bíróság kötél általi halálbüntetésre ítélte 1944. december 8-án. A vád ellenük a nyilas kormány megdöntésére irányuló kísérlet, a főváros ellenség kezére játszása, a háború mielőbbi befejezésének elősegítése volt.^[78] A rögtönítélő bíróság Almásy Pálnak és két társának végül megkegyelmezett és fegyházbüntetésre ítélték őket. Almásy Pál jogerősen 15 évi fegyházbüntetést kapott.

A Margit körúti fegyházból Almásy Pál Bajcsy-Zsilinszky Endrével és a mintegy 150 fogollyal együtt 1944. december 12-én érkezett meg Sopronkőhidára.

[75] A 3., 4., 6., 7. és 9. képeket a szerző készítette 2015-ben.

[76] Almásy Pál (a. n. Sréter Ilona; Vác, 1902. 07. 08. – Budapest, 1985. 03. 17.) gépészmérnök, tüzér hadnagy, a berlini magyar katonai attasé beosztott tisztje, 1944-ben alezredes, 1945-ben a Hadügyminisztérium csoportfőnöke, 1946-ban altábornagy. 1947-ben eltávolítják a minisztériumból. 1950-ben koncepció perben életfogytiglani büntetésre ítélték. Két évet a váci fegyházbán és szintén két évet a Budapesti Gyűjtőfogházban raboskodott. 1956-ban szabadult és 1957-ben megsemmisítették az ítéletét. Kubinyi Ferenc interjúja Almásy Pál altábornaggyal. (Kubinyi, 1989, 9–70.)

[77] Az első rendű vádlott Bajcsy-Zsilinszky Endre volt, de mint országgyűlési képviselőt megillette a mentelmi jog. Ennek felfüggesztéséhez időre volt szükség.

[78] Almásy, 1984, 22.

Révay Kálmán^[79] huszártiszttel, a katonai ellenállási mozgalom vezetőségi tagjával együtt itt abba a szerencsés helyzetbe került, hogy írnofi munkára választották ki. Az azonos cellában lakó két írnofi szinte teljes mozgási szabadsággal rendelkezett a fegyházbán, rálátásuk nyílt a büntetés végrehajtási intézet teljes életére, külső hírekhez juthattak és ezeket módjukban állt tovább is adni. Mindezt kihasználva nagyon sokat segítettek fogolytársaiknak és nem mellesleg, mindketten naplót tudtak vezetni. Révay Kálmán művészi színvonalú rajzos, karikatúrás, szöveges naplót vezetett, míg Almásy Pálnak adatokban gazdag napló írására nyílt lehetősége. Almásy Pál lett „az elnöki osztály főírnofa”, az örök által tisztelt, a foglyok által kedvelt „fogházigazgató”.^[80]

Almásy Pál 1945. január 16-tól, a fegyház nyugatra telepítéséig, 1945. március 28-ig vezette naplóját. A Németországig tartó menetelés ideje alatt ezt nem tudta folytatni, de mint írnofi, ekkor is el tudott rejteni fogoly névsorokat. A hazatérése után, 1945 júniusában pedig papírra vetette a Sopronkőhida elhagyása után történeteket, dokumentumokat is tartalmazó visszaemlékezése 1984-ben jelent meg először. A kötetben összesen ötször tesz említést a Dely fiúkról.^[81] A velük kapcsolatos első naplóbejegyzését 1945. március 10-én, szombati napon tette: „A bíróság igen nagy aktivitásba fogott. A héten statáriális tárgyalás is volt: két fiatal jehovista [Jehova Tanúja], Dely József és Lajos a vádolt. A vád: katonai szolgálat megtagadása (vallásuk szellemében). Az ítéletet még nem tudjuk”.^[82] A napló soron következő bejegyzésében (1945. március 12., hétfő) az áll, hogy „A két jehovista fiúnak múlt héten volt a statáriális tárgyalása, ma reggel fél 6-ra vitték őket ítélethirdetésre. Az ifjabbikat, aki még nincs húszéves, 15 év fegyházzra, az idősebbet pedig halálra ítélték, és mindjárt el is vitték Sárvárra, szülővárosába,^[83] hogy ott elrettentő példaként nyilvánosan kivégezzék. A 14. áldozat itt, Sopronkőhidán. Nyugodjék békében! Ez az eset igen megrázott, ráeszméltem arra, hogy bíránk nemcsak gonoszak, de buták is. Jehovisták ellen

[79] Révay [Révai] Kálmán (a. n. Jellinek Ágota, Jellinek Aglája; Dunaharaszti, 1911. 07. 16. – Budapest, 1950. 08. 19.) huszárszázados, rajzoló. Bekapcsolódott a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János vezette ellenállási mozgalomba. Budapesten a Számonkérő Különítmény hadbíróhága halálra, majd kegyelemből tízévi fegyházbüntetésre ítélt. Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Almásy Pállal együtt vitték Sopronkőhidára. 1945-ben ezredes, 1948-ban vezérőrnagy. A Honvéd Kossuth Akadémia első parancsnoka. A Rajk-perben elítélt Pálffy György altábornagy, Honvédelmi miniszter-helyettes kivégzőosztagának vezénylő tisztje. 1950-ben őt is koholt vádak alapján, az ún. Tábornokok perében (Sólyom-per) ítélték halálra és végezték ki. 1954-ben rehabilitálták.

[80] Novák Károly, Dr. volt sopronkőhidai elítélt nevezi Almásy Pált így, a témakörben készült dokumentumfilmben: Vázlatkönyv-2. Sopronkőhida 1944–45. Révay Kálmán Sopronkőhida 1944–45. 111 vázlat c. könyve alapján. Az MTV Fialal Művészek Stúdiójának és Képzőművészeti Osztályának dokumentumfilmje, 1987. (Rendező: Sólyom László.) Nemzeti Audiovizuális Archívum. <http://nava.hu/id/511806/> (utolsó letöltés 2016 01. 15.) Itt említem meg, hogy a dokumentumfilm és ennek ugyanott elérhető további részei szintén forrásértékűek: Vázlatkönyv-1. Margit körút: 1944. november-december (1987); Vázlatkönyv-3. Kossuth Akadémia (1988). (Ezekben a Dely fiúk nem kerülnek megemlítésre.)

[81] Almásy, 1984, 143–146., 150., 154., 316.

[82] Almásy, 1984, 143–144.

[83] Sárvár ekkor még község volt, Dely Lajos pedig Bókaházán született.

így nem lehet fellépni, ebből a fiúból nem elrettentő példát, hanem mártírt csináltak. Egészséges magyar fiú volt, sajnálom őt.”^[84] A katonai szolgálatmegtagadásért elítélt Dely Lajosnak és testvérének, Dely Józsefnek az ítélete nem lelhető fel.^[85] A kivégzett Dely Lajos neve pedig nem szerepel a kivégzett katonaszökevények névsorában sem.^[86] Nem tudjuk éppen ezért, hogy milyen összetételű hadbíró-ság, milyen paragrafusok alapján hozta meg ítéletét. Általában tudunk csak arról szólni, hogy Sopronkőhidán ebben az időszakban milyen jogi alapokon állt és kiből tevődött össze, továbbá hogyan és hol működött a rögtönítélő bíróság.

A politikai foglyokkal egy időben érkezett Sopronkőhidára „a vezérkari főnök külön bírósága, ami a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága volt, mint (különleges) ítélobíróság. Ez akár hadműveleti területen, akár azon kívül mind katonai, mind polgári személyek felett ítélezhetett.”^[87] A nyilas időszakban ez a hadbíró-ság különböző elnevezésekkel működött. A Dely Lajos halotti anyakönyvében rögzítettekben tudjuk, hogy a Dely fiúk esetében az ítéletet „A Nemzet totális mozgósítása és harcba állításával megbízott m. [magyar] kir. [királyi] Tn. [Tárca nélküli] Min. [Miniszter] mellé beosztott tábornok bírósága, mint rögtönítélő bíróság” hozta meg.^[88] (A tárca nélküli miniszter a később kivégzett Kovarcz Emil^[89] vezérőrnagy, míg a mellé beosztott tábornok Syposs János^[90] vezérőrnagy volt.^[91]) Sopronkőhidán a vérbíróságot dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagy vezette.^[92] Almásy Pál visszaemlékezése szerint „február utolsó napjaiban tűnt

[84] Almásy, 1984, 146.

[85] A Dely fiúk ítélete vagy a rájuk vonatkozó dokumentáció nem lelhető fel: HM HIM Hadtörténelmi Levéltár; MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely; MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. A sopronkőhidai fegyház irattára a németországi kitelepítés előtt leégett. A feltételezések szerint a szabadon bocsátott köztörvényes bűnözők gyűjtötták fel 1945. március 30-án vagy 1945. április 2-án. (Németh Gyula, 1980, 8.) A Németországba tartó gyalogmenet magával vitte és egészen a legvégéig megtartotta a fogvatartottak hivatalos iratait. (Markos, 1971, 414–415.)

[86] HM HIM HL Lymbus HM 1944–45. Kivégzett katonaszökevények, munkaszolgálatosok nevei. HM 1945. Lymbus 100/1945. 6846. cs. A csomó 52 kivégzett adatait tartalmazó lapból áll. Nyilvánvaló, hogy ennél sokkal több katonaszökevényt és munkaszolgálatost végeztek ki az adott időszakban.

[87] Farkas – Kelemen, 2015, 143., továbbá: Almásy, 1954, 24–25.

[88] MNL VaML IV-446/a/832. köt. Sárvári anyakönyvi kerület halotti anyakönyvi másodpéldánya 1941–1945. 31. o. 66. fsz.: 66. Dely Lajos. Bejegyzés időpontja: 1945. 03. 12.

[89] Kovarcz Emil (a. n. Henzelman Iréna; politikus Felsőíreg, 1899. 02. 04. – Budapest, 1946. 05. 02.) vezérőrnagy, a Nyilaskeresztes Párt egyik vezetője, a Szálasi-kormány tárca nélküli minisztere 1944. 10. 06. és 1945. 03. 28. között. 1945-ben amerikai fogságba került. A Budapesti Népbíróság háborús bűncselekmény elkövetése miatt halálra ítélte és kivégezték.

[90] Vitéz Syposs [Sipos] János (Temesrékas, 1887. 12. 21. – Santiago de Chile, 1959. 08. 10.) vezérőrnagy.

[91] Bonhardt, 2007, 212.

[92] Dominich Vilmos, Dr. (1904. 06. 11.–?) jogász, hadbíró őrnagy, a Vezérkar Főnöke Különbíróságának vezetője. Kiss János, Bajcsy-Zsilinszky Endre stb. rögtönítélő bíróságának tárgyalásvezetője, a sopronkőhidai fegyház és az ott működő bíróság parancsnoka. 1945-ban amerikai majd francia fogságba esett. Állítólag Argentínába menekült.

fel Kőhidán Barcsay Ákos [Árpád]^[93] ny. csendőr alezredes”.^[94] Almásy nyilas ellenőrként írt róla, aki „ahogy hírlett, a márciusban tartott bírósági tárgyalásokon legtöbbször ő volt az elnök...”.^[95] A vérbíróság további személyi összetételéről viszonylag sokat tudunk a sopronkőhidai visszaemlékezésekből és különböző kutatásokból.^[96] Nem tudni azonban, hogy a Sopronkőhidán bíraskodó 10–11 hadbíró közül^[97] a Dely fiúk ügyében kikből állt a hadbíróság, ki volt a katonai ügyész és ki képviselte a védelmüket.^[98] Valószínű azonban, hogy a két, értelem-szerűen rendfokozat nélküli Dely fiú esetében nem volt szükség a legmagasabb rangú hadbírókból álló hadbíróság megalakítására.

Nem ismerjük a Dely fiúk elítélésének jogi hivatkozásait sem. Az azonban valószínűsíthető, hogy a Dely fiúk már nem a leventekötelezettség teljesítésének elutasítása miatt kaptak súlyos ítéletet. Tudjuk viszont, hogy 1945. március 7-én egy, „harctéri alkalmasságot felülvizsgáló bizottság”^[99] érkezett a fegyházba, amely a tiszteket, az őrszemélyzetet és a még el nem ítélték ügyét egyaránt felülvizsgálta. Ennek célja az volt, hogy a foglyok között utánpótlást keressen a front-ra.^[100] Nincs adatunk arra, de lehetséges, hogy a Dely fiúkat is „felülvizsgálták”, azaz felajánlották nekik a frontszolgálatot. A naplójában a pontos fogalmazásra törekvő Almásy Pál azt jegyezte fel, hogy a Dely fiúk ellen a vád a „katonai szolgálat megtagadása” volt.^[101] A feltételezés és a töredékinformáció összerakása alapján lehetséges, hogy a Dely fiúk sorsa ekkor, a nyilas felülvizsgáló bizottság előtt pecsételődött meg. Az ajánlat elfogadása ugyanis nyilvánvalóan nemcsak a fegyházból való végleges szabadulást és a kiszabandó büntetés elengedését jelentette volna, hanem a beöltözéssel járó fegyveres katonai szolgálat elfogadását is. Mindemellett ugyanilyen vagy nagyobb valószínűséggel bír, hogy a hadbíróság a Katonai büntetőtörvénykönyvben szabályozott függelemsértés vagy hűtlenség elkövetése miatt ítélte el őket.

[93] Barcsay Ákos keresztnéve helyesen: Árpád. Barcsay [Barcsai] Árpád (1882. 08. 26. – ?) nyugalmazott csendőr alezredes, a Nyilaskeresztes Párt nyomozó-csoportjának vezetője. 1945. március 3-tól ő váltja Dr. Dominich Vilmost a sopronkőhidai fegyház parancsnoki székében. (A Dely fiúk elítélésének idején tehát már ő fegyház parancsnoka.) A fegyház Németországba telepítése során ő gyalogmenet parancsnoka.

[94] Almásy, 1984, 132.

[95] Almásy, 1984, 37.

[96] Kovács Tamás, 2006, 96. Továbbá: Almásy, 1984, 24.

[97] Almásy, 1984, 28.

[98] Dokumentumok hiányában a hadbíróság összetételének megállapítása nem lehetséges, találgatni pedig értelmetlen. Ezzel együtt megemlítenéd, hogy vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc (a. n. Pottyondy Gizella; Kismarton, 1892. 05. 27. – Arnstorf, 1980. 04. 14.) altábornagy, országos főcserkész – akinek a posztumusz rendfokozatát a rendszerváltás után visszaállították – elnöki minőségben részt vett a sopronkőhidai, halálos ítéleteket is kimondó tárgyalásokon. (Markos, 1971, 775–776. Továbbá: Kovács Tamás, 2009, 139–157.)

[99] Almásy, 1984, 141.

[100] Németh Gyula, 1980, 16.

[101] Almásy, 1984, 144.

A polgári személyként, ugyanakkor és ugyanúgy megvalósított katonai bűncselekmény elkövetéséért a két Dely fiú egymástól lényegesen eltérő büntetést kapott. A később megjelent újságcikkek – akárcsak az idézett Almásy Pál – ennek okát Dely Lajos nagykorúságában és Dely József kiskorúságában látták.^[102] Az eltérő ítélet megszületésében valóban az életkor bírt jelentőséggel, de másként. Mindkét Dely fiú nagykorú volt már, de a Katonai büntetőtörvénykönyv szerint halálos ítéletet kizárólag a 20. életévét már betöltött személy ellen lehetett kiszabni. A 18. életévét betöltött személy ellen a hatályos jogszabály szerint „a halállal vagy életfogytig tartó fegyházzal büntetendő cselekmény miatt tíz évtől tizenöt évig terjedő fegyházbüntetést kell megállapítani”.^[103] Dely Lajos a bűncselekmény elkövetésének idején már betöltötte a 20. életévét, Dely József azonban még az ítélethirdetés idején sem töltötte be a 19. életévét.

A hadbírószági tárgyalásokra és ítélethirdetésekre a fegyház épületén kívül lévő iskolaépületben került sor.^[104] (Mindszenty József püspök és a vele együtt fogvatartott kispapok az 1944. december 22-i éjszakát szintén itt töltötték.^[105]) A fegyház főbejáratával majdnem szemben, a településen átvezető főút túloldalán álló iskolaépület és a vele egybeépült kápolna ma is szinte változatlan formában áll.^[106] A ma óvodaként funkcionáló,^[107] 1887-ben feyencek által felhúzott iskolaépület két teremből áll.^[108] Az összevont alsó- és felső tagozatos kőhidai iskolásoknak épült osztálytermekben ülésezett a hadbírószág.^[109] Az épületén semmilyen tábla nem emlékeztet az itt történteke.^[110]

[102] Almásy, 1984, 146.

[103] 1930. II. tc. A katonai büntetőtörvénykönyvről. VII. Fejezet. A beszámítást kizáró, súlyosító vagy enyhítő okok. 48. §. (MT, 1930, 29.)

[104] Markos, 1971, 216., 304. Továbbá: Kubinyi, 1989, 23. Továbbá: A véstörvényszéknek helyet adó sopronkőhidai iskolát „kakasos épületként” írta le és rajzolta le Révay Kálmán. (Révay, 1946, 33–34.) Az épület déli csúcsának tetején lévő fémkakas 1986-ig, az épület felújításig megvolt. Huszár Gyuláné született Farkas Anna (a. n. Rózsadombi Margit; Újkér, 1944. 10. 14. -) óvónő közlése, aki a sopronkőhidai iskolában végezte az általános iskolai tanulmányait. Sopronkőhidai lakos. (Telefoninterjú, 2016. január 16.)

[105] Mindszenty József és kísérete egyetlen éjszakát töltött az iskolaépület tantermeiben, mivel a véstörvényszéknek volt arra szüksége. (Mindszenty, 1989, 9–10.)

[106] Az iskola alsó tagozata 1975-ig működött itt. Az épületben 1978 óta óvoda van. A külön bejáratú, Hétfájdalmú Szűz nevet viselő kápolna – amely sohasem volt azonos a fegyház kápolnájával – ma is a római katolikus egyház használatban áll. Huszár Gyuláné született Farkas Anna közlése. (Telefoninterjú, 2016. január 7.)

[107] Sopronkőhidai tagóvoda, Sopronkőhida, Pesti Barnabás utca 14.

[108] Huszár Gyuláné született Farkas Anna közlése. (Telefoninterjú, 2016. január 7.)

[109] Kubinyi Ferenc interjúja Dr. Aranyos Sándor orvos ezredessel. (Kubinyi, 1989, 98.)

[110] Mindszenty József emléktáblája a fegyház falán kapott helyet. A területet bejártam 2015. október 3-án.

4. fénykép: A sopronkőhidai iskola

A Sopront és környékét ért amerikai és orosz bombatámadások elkerülték Sopronkőhidát. A Számonkérő Különítmény hadbírószága szinte folyamatos ítélezett, a légiriadók és bombázások zavart okoztak ugyan, de nem akadályozták hadbírószág munkáját.^[111] Nem így az 1945. február 16-án, kiütéstífusz miatt a fegyházban elrendelt vesztegzár: megszűntek a kihallgatások és a tárgyalások.^[112] Így a 3–6 hét hosszúra becsült egészségügyi zárlat többek életét megmenthette volna. Nem így történt azonban, mivel a zárlatot alig egy héttel később, február 22-én feloldották.^[113] A hadbírószág ezután újult erővel folytatta a kihallgatásokat és tárgyalásokat. A sopronkőhidai halálos ítéletek kiszabása és a kivégzések tovább folytatódtak. A rögtönítélő bíróság ítélete ellen fellebbezésnek nem volt helye. A halálos ítéleteket a kihirdetést követő két órán belül, vagy másnap reggel hajtották végre a fegyház udvarában.^[114] A siralomház a fegyház III. emeletén volt.^[115] A kivégzettek földi maradványait a rabtemetőben temették el.^[116]

A kivégzések tehát akkor is folytak, amikor a felszabadult Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent már Németországnak, a magyar küldöttség Moszkvában aláírta a fegyverszüneti megállapodást, befejeződött

[111] Révay Kálmán visszaemlékezése szerint 1945. március. 26-án éjjel, két nappal a németországi kitelepítés előtt érte Sopronkőhidát bombatámadás. (Révay, 1946, 215.)

[112] Almásy, 1984, 104.

[113] Almásy Pál három, Markos György 6 hét vesztegzárban gondolkodott. (Almásy, 1984, 104.; Markos, 1971, 302.)

[114] Almásy, 1984, 50., 64–66.

[115] Almásy, 1984, 45–46.

[116] Németh Alajos, 1993. 57.

Budapest felszabadítása és kifulladásban volt a németek utolsó ellentámadása a Balaton és a Velencei-tó térségében. A szövetségesek pedig a jaltai konferencián megállapodtak a háború utáni rendezési tervekben.

VIII. DELY LAJOS KIVÉGZÉSE

A Dely fiúk tárgyalására valamikor 1945. március második hetében került sor. Valószínűleg azt március 7-e, az említett „harctéri alkalmasságot felülvizsgáló bizottság” megérkezése után tartották meg.^[117] Az ítélethirdetésre 1945. március 12-én reggeli fél hatkor került sor Sopronkőhidán.^[118] Az idősebbik fiút, Lajost a halálos ítéletének kimondása után azonnal Sárvára vitték. A fiatalabb fiú, József 15 év fegyházbüntetést kapott és ott maradt a fegyházban. Dely Lajos volt az utolsó a sopronkőhidai foglyok közül, akit halálbüntetésre ítélték és egyben utolsó, akit kivégeztek.^[119] A sopronkőhidai fegyház Németországba telepítése ekkor már bármikor megkezdődhetett. Dely Lajos kivégzése után 16 nappal, a Szálasi-kormány bukásának napján, 1945. március 28-án azután ez meg is kezdődött. Ugyanezen a napon szabadult fel Sárvár is, ahol Dely Lajos ítéletét végrehajtották. A kivégzési hely és forma megválasztásának egyedüli célja – Almásy Pál véleménye és a Számonkérő Különítmény által kialakított gyakorlat szerint – az elrettentés volt. (A Számonkérő Különítmény Nyugat- és Dél-Dunántúlon mintegy száz katonaszökevényt, munkaszolgálatost, bujkáló zsidót, kommunista gyanús személyt végzett ki nyilvánosan, elrettentés céljából.^[120]) A Dely fiúk Sárváron adták fel magukat, a katonai nyilvántartás szerint^[121] ide, a 22-es bevetési központhoz tartoztak, Sárváron volt a Számonkérő Különítmény központja és egyben – Sopronkőhidával ellentétben – itt közönséget lehetett teremteni egy demonstratív kivégzésnek.

[117] A Dely fiúk tárgyalását valószínűleg 1945. március 7-9. között tartották meg.

[118] A tárgyalás körülbélüli és az ítélelhozatal pontos idejét egyaránt Almásy Páltól tudjuk. (Almásy, 1984, 145-146.)

[119] Almásy Pál összetévesztette a két Dely fiút és Dely Józsefet nevezi meg mártírként, Dely Lajos helyett. A sopronkőhidai mártírok névsora: Almásy, 1984, 289. A sopronkőhidai utolsó mártír a soproni kórházba hastífusz gyanújával beszállított Ordas Pál gépészmérnök, vizsgálati fogoly volt. (Almásy, 1984, 150.)

[120] Kovács Tamás, 2006, 95-96. A szerző hivatkozott forrásai: ÁBTL V-65495.; Győri Munkás, 1946. február 28. és 1946. március 6.

[121] HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatala. Háborús Kegyeleti Igazgatóság. Hadisír nyilvántartó. Dely Lajos. http://www.hadisir.hu/hadisir/?bejegyzesek=adatlap&id=926036170683801192&p*=5&*=0 (utolsó letöltés 2016. 01. 11.)

5. fénykép: A kivégzés helyszíne Sárváron (képeslap az 1940-es évekből)

IX. A KIVÉGZÉS SZEMTANÚI

A kivégzésről Dely Lajos halotti anyakönyve, a kivégzés három, a kutatás idején még élő szemtanújának^[122] elmondása, valamint Almásy Pál naplója és egy ismeretlen nevű katonatiszt^[123] visszaemlékezése alapján alkothatunk képet.

[122] A kivégzés szemtanúi: 1/ Eröss Endréné született Bonczó Anna (a. n. Szabó Karolina; Sótöny, 1938. 01. 01. -) háztartásbeli, nagysimonyi lakos. A kivégzés idején alig töltötte be a hetedik életévét. Szülei a Sárvártól mintegy két kilométerre lévő lakhelyükről, Kurcon majorból küldték be a kivégzés napján Sárvára vásárolni. Vele volt a nála 13 évvel idősebb nővére is (Csákvári Ferencné született Bonczó Julianna is [a. n. Szabó Karolina; Péterfa, 1925. 09. 08. - Peresznye, 2000. 12. 07.]). 2/ Fekete József [Id. Fekete József] (a. n. Fekete Júlia; Lenti, 1930. 01. 18. -) cukorgyári munkás, vasúti üzemvezető, portás, sárvári lakos. A kivégzés idején 15 éves. 3/ Markovits Károly (a. n. Polgár Erzsébet; Sárvár, 1924. 11. 20. - Sárvár, 2015. 06. 17.) szabász, cipőfelsőrész-készítő, termelés-irányító, sárvári lakos. A kivégzés idején 21 éves volt.

[123] A katonatiszt neve nem maradt fenn. Az ismeretlen nevű katonatiszt 1954-ben valamelyik börtönben együtt raboskodott Jehova Tanúival. A katonatiszt ekkor mondta el, hogy szemtanúja volt Dely Lajos kivégzésének, mivel a nyugat felé menekülő alakulata éppen Sárváron tartózkodott. A katonatiszt szavait idézte a magyarországi Jehova Tanúi egyház első, átfogó Ország-beszámolója. Ennek szerzője az Egyház két vezetője, Konrád János és Bartha András volt. Ők ketten együtt raboskodtak ebben az időben a váci fegyházban, így lehetséges, hogy nekik vagy a szintén ott raboskodó hittestvéreiknek mondta el élményeit a katonatiszt. Mostbacher János egyházkutató. (Elektronikus levél. Pécs, 2015. április 4.) A Jehova Tanúi egyház két vezetője: Konrád János (a. n. Weisz Alojzia; Újpest, 1911. 12. 28.-Budapest, 1981. 02. 02.) újpesti asztalos, magántisztviselő. Bartha [Weitzdörfer, Weisdörfer] András (a. n. Joó Mária; Magyarbükös, 1899. 12. 01. - Budapest, 1979. 01. 12.) újpesti banki alkalmazott, munkás. Mindkettőjüket a társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedés és hűtlenség miatt ítélték el (Budapest, 1951. 02. 02.) 10, illetve 9 év szabadságvesztésre. A Váci Fegyház és Börtönből 1956 októberében ideiglenesen szabadultak. Konrád János: Konrád János életrajza [hely és dátum nélkül]. MJTE Archívuma ÉL Nytsz.: nincs. 210. Továbbá: Konrád János-Bartha András: Országbeszámoló. Budapest, 1972. MJTE Archívuma. Nytsz.: nincs. Vonatkozó részek: 34., 41-51. Az Országbeszámoló vonatkozó részei, rövidített formában megjelentek: Sz. n., 1996, 94-105.

A halotti anyakönyvi bejegyzése szerint a „20 éves”, „földműves”, „felekezeten kívüli” „Deli Lajos” „ítélet alapján végrehajtott kötél általi akasztás” folytán 1945. március 12-én, 11 óra 32 perckor halt meg a Sárvár főterén felállított akasztófán.^[124] Két szemtanú egybehangzó állítása szerint a bitófa a Kossuth Lajos téren^[125] állt a Községháza^[126] és a római katolikus Szent László templom közötti részen.^[127] A városban szájról-szájra terjedt a hír,^[128] hogy aznap kivégzés lesz. Tudható volt, hogy az elítéltek „az volt a bűne”, hogy „megtagadta a fegyverfogást”,^[129] és „sem puskát, sem az ásó nyelét nem volt hajlandó megfogni”.^[130] Az egyik szemtanú, Eröss Endréné született Bonczó Anna és nővére úgy hallotta, hogy a zsidó temetőnél lesz az akasztás, ezért először odamentek. Miután ott nem láttak semmit, elindultak a városba, ahol a főterén „majdnem az első sorban” állva nézték végig a kivégzést.^[131] Markovits Károly szemtanú tudta a kivégzés pontos helyét, így egyenesen a Kossuth térre ment kerékpárral. A téren lévő és a korabeli képeslapokon jól látható villanyoszlopok egyikének^[132] támasztotta a biciklijét és arra állva mindent pontosan látott, de a nagyobb távolság miatt semmit nem hallott.^[133] Id. Fekete József szemtanút kb. 30 társával együtt, mint leventét kivezényelték az akasztásra.^[134] A kutatásom idején még élő szemtanúk egybehangzó állítása szerint nagyon sokan voltak a téren (120–200 fő). A jelenlévő katonák közül volt, aki a kivégzés során tapsolt és volt, aki sajnálkozott.^[135]

[124] MNL VaML, Sárvár Nagyközség iratai 1945–1946. Sárvári halotti anyakönyv 1945. 66. sz. FamilySearch. Hungary, Civil Registration, 1801–1980 Vas Sárvár Deaths [Halottak] 1941–1945. Vas Sárvár Deaths [Halottak] 1941–1945. 31. o. 66. fsz. <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRK2-9WRZ?mode=g&i=230&wc=923S-FM4%3A40681801%2C60169101%2C60352601%3Fcc%3D1452460&cc=1452460> (utolsó letöltés 2016. 01. 06.)

[125] Ma: Fő tér.

[126] Ma: Sárvári Közös Önkormányzati Hivatal. Sárvár, Várkerület 2.

[127] A Községháza, a mai Városháza bejáratától 3–4 méterre, a Városháza és az I. világháborús áldozatoknak emléket állító Hősök szobra között volt. Jankovics Tibor és Simon András interjúja Markovits Károly szemtanúval. (Hangfelvétel, Sárvár, 2015. január 30.) Ezt megerősítette: Id. Fekete József szemtanú. (Telefoninterjú, 2015. április 17.)

[128] A nyilvános kivégzés tényét közlő plakátot látott Sárváron id. Fekete József. Ez valószínűleg csak akkor volt lehetséges, ha a kivégzésről már a sopronkőhidai ítélet kihirdetése előtt értesítették a sárvári elöljáróságot.

[129] Jankovics Tibor és Simon András interjúja Markovits Károly szemtanúval. (Hangfelvétel, Sárvár, 2015. január 30.)

[130] Ismeretlen nevű katonatiszt. (Sz. n, 1996, 94–95.) Pontatlanul idézi könyvében Martinkó Károly. (Martinkó, 2013, 46–47.)

[131] Eröss Endréné, született Bonczó Anna közlése. Nagysimonyi, 2015. március 10.

[132] Sárvár Kossuth-tér. Magyar települések 1945 előtt kiadott hazai képeslapokon, Zempléni Múzeum, Szerencs (0180302). A képeslap postázási dátuma: 1949. A képeslap kiadási adatai: Milfai Ferenc papírkereskedése, 3. Barasits, Budapest, Kertész u. 46. <http://postcards.hungaricana.hu/hu/87490/?query=PLACE%3D%28s%C3%A1rv%C3%A1r%29> (utolsó letöltés 2016. 01. 12.)

[133] Jankovics Tibor és Simon András interjúja Markovits Károly szemtanúval (hangfelvétel). Sárvár, 2015. január 30.

[134] Id. Fekete József közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.) A levente-parancsnok Csacsovics [Csermely] István százados, sárvári tanító volt.

[135] Id. Fekete József közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.)

6. fénykép: Eröss Endréné született Bonczó Anna, a kivégzés egyik szemtanúja

A kivégzés kezdetének valószínűsíthető időpontja 11 óra lehetett. Bonczó Anna elmondása szerint a halálraíteltet a főtéren álló Szent László római katolikus templomból vezették elő. Valószínűbb azonban, hogy a másik két élő szemtanúnak lehet igaza, miszerint a Községháza épületéből vezették elő Dely Lajost.^[136] (Annál is valószínűbb ez, mivel a Számonkérő Különítmény több osztálya is ebben az épületben székelt.^[137]) Bonczó Anna szerint elől ment a hadbíró, őt követte a két csendőr által közrefogott elítélt, majd a katolikus pap zárta a sort.^[138] Id. Fekete József nem látott papot, de kihangsúlyozta, hogy olyan kakastollas „csöndérők” kísérték az elítéltet, akiknek a „nyakában lógó láncon” a „Nemzeti Számonkérő Osztág” felirat volt olvasható.^[139] Hasonlóként emlékezett az ismeretlen katonatiszt szemtanú is, aki „golyószórós nyilaskeresztes legények”-nek írta le az elítélt mellett állókat.^[140] Bonczó Anna szerint a hadbíró ötször-hatszor fölszólitotta Delyt, hogy fogjon fegyvert, mert abban az esetben nem kellene „fiatalon meghalnia”.^[141] Az elítélt azonban mindig nemet mondott, mert ezt „vallása nem

[136] Id. Fekete József. (Telefoninterjú, 2015. április 3.) Továbbá: Markovits Károly közlése. (Jankovics Tibor és Simon András interjúja. Sárvár, 2015. január 30.)

[137] Kovács Zoltán András, 2008, 248–249.

[138] Eröss Endréné született Bonczó Anna beszámolója. Elhangzott: „Megemlékezés Dely Lajos kivégzésének 70. évfordulóján”. Sárvár, 2015. március 10. Eröss Endréné beszámolójának részletei elérhetőek: Eröss Endréné Dely Lajos kivégzésének egyik szemtanúja. Sárvári Televízió (STV). Hírek Hétkor. 2015. 03. 14. 13.44–16.23. h. <https://www.youtube.com/watch?v=vX-194k7mZA-utolsó> letöltés 2016. 02. 05.

[139] Id. Fekete József közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3. és 2015. április 17.)

[140] Konrád – Bartha, 1972, 34. ; MJTE Archívuma. Nytsz.: nincs.

[141] Eröss Endréné született Bonczó Anna közlése. (Nagysimonyi, 2015. március 10.) Továbbá: Eröss Endréné született Bonczó Anna beszámolója. (Elhangzott: „Megemlékezés Dely Lajos kivégzésének 70. évfordulóján”. Sárvár, 2015. 03. 10. Sárvári Televízió (STV). Hírek Hétkor. 2015. 03. 14. Uo.)

engedi” és mert „embertársai ellen nem fog fegyvert”.^[142] Id. Fekete József emlékei szerint Dely Lajos nyakába géppisztolyt akasztottak, de ezt ő lerázta magáról.^[143] A „ítélet alapján végrehajtott kötélt általi akasztás” ezt követően az ilyenkor szokásos módon zajlott le. Dely Lajos elítélt Bonczó Anna szerint „mosolyogva”,^[144] Almásy Pál naplója szerint „bátran” halt meg.^[145]

Figyelemre méltó, hogy a szemtanúk közül ketten^[146] is név szerint megemlégtették a hóhért, akit szerintük Bogár Imrének hívtak.^[147] A Sopronkőhidára eljutott hírek alapján Almásy Pál azt jegyezte fel és id. Fekete József is ezzel egybehangzóan azt közölte, hogy az ítéletvégrehajtot Szombathelyről vitték Sárvárra.^[148] Almásy Pál jegyezte fel azt is, hogy „a sorfalba állított katonák közül egy, a kivégzés előtt, szégyenében agyonlőtte magát. Ugyanis egy nyilas alezredes őt, Vizer Andrást,^[149] mint az egyik kísérő honvédet akarta rábírní, hogy segítkezzen a hóhérnak. Nem volt erre hajlandó. Inkább végzett magával.”^[150] Az öngyilkosságot nem látta, de tudott róla id. Fekete József is. Ő úgy tudja, hogy még a kivégzés előtt, a templomból jött ki a katona, aki főbe lőtte magát.^[151] Bonczó Anna a saját szemével egy „rosszul lett katonát” látott, akit „elvezettek a Községháza mellé”.^[152] Nem tudjuk, hogy az elájuló honvéd azonos volt-e az öngyilkosságot elkövető Vizer András honvéddal.

X. DELY LAJOS SÍRJA

A kivégzés után, Dely Lajos testét – katonai őrizet mellett – egy vagy két napig^[153] hagyták lógni az akasztófán. A hadifogoly nyilvántartó szerint Dely Lajost, mint

[142] Eröss Endréné született Bonczó Anna beszámolója. (Elhangzott: „Megemlékezés Dely Lajos kivégzésének 70. évfordulóján”. Uo.)

[143] Id. Fekete József szemtanú közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.)

[144] Eröss Endréné született Bonczó Anna beszámolója. (Elhangzott: „Megemlékezés Dely Lajos kivégzésének 70. évfordulóján”. Uo.)

[145] Almásy, 1984, 154.

[146] Id. Fekete József szemtanú közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.) Eröss Endréné született Bonczó Anna közlése. (Nagysimonyi, 2015. március 10.)

[147] Id. Fekete József szemtanú közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.) Továbbá: Eröss Endréné született Bonczó Anna közlése. (Nagysimonyi, 2015. március 10.)

Valószínű, hogy Bogár Imre azonos az 1945 és 1956 utáni kivégzéseket végrehajtó hírhedt állami ítéletvégrehajtóval, aki Bogár Jánosként, Bogár Józsefként és Bogár Károlyként is ismert. Bogár János [Imre, József, Károly] (1899. 12. 30. – ?) főtörzsőrmester, hóhér akasztotta fel többek között Szálasi Ferencet, Rajk Lászlót és Nagy Imrét is. Fényképe: Papp Attila: Néptörvényszék, Népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. e-tudomány, 2011. 4. szám. http://www.sze.hu/~kallay/letolt/2011/februar/Papp_Attila_Nptrvnysz_k_Npbrsg_s_npbrsg_i_jog_Magyarorszag.pdf (utolsó letöltés 2015. 12. 12.)

[148] Almásy, 1984, 150. Továbbá: Id. Fekete József közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 3.)

[149] Vizer András honvéddnak nincs nyoma a katonai veszteség-nyilvántartásokban.

[150] Almásy, 1984, 154.

[151] Id. Fekete József közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 17.)

[152] Eröss Endréné született Bonczó Anna közlése. (Nagysimonyi, 2015. március 10.)

[153] Eröss Endréné született Bonczó Anna közlése (Nagysimonyi, 2015. március 10.) szerint Dely Lajos felakasztott testét egy napig, egy sárvári újságcikk – a forrás megjelölése nélkül – azt írta, hogy két napig hagyták lógni. (Bajontai Imre: Nyilvános kivégzés a Kossuth téren. *Sárvári Hírlap*, 1992. 4. évf. 10. 09., 5.)

honvédet Sárváron temették el.^[154] Dely Lajos halálhírét és eltemetésének tényét nővére, Dely Anna^[155] vitte el a családnak Bókaházára. A család ugyanis valahonnan megtudta, hogy a fiúkat Sopronkőhidára vitték. A család képviselőjében Anna utazott el Sopronkőhidára. Ott azonban csak a fiatalabbik öccsét találta, mivel az idősebbiket már ekkor Sárváron kivégezték. Dely Anna Sárvárra ment, ahol valamelyik temetőben „egy jeltelen, frissen visszatemetett sírra lelt a parcellák között”.^[156] Dely Lajos jeltelen sírját a kivégzését követő napokban a leventetársával együtt id. Fekete József a sárvári izraelita temetőben saját szemével látta. Úgy tudták, hogy azért esett a nyilasok választása éppen az izraelita temetőre, mert Dely Lajost a szombatista vallás tagjai közé sorolták.^[157] Elmondása szerint Dely Lajost az izraelita temető korabeli kerítésén belül, közvetlenül a kerítés mellé temették el.^[158] A sír a temető középső vonalában, ma is ugyanott álló ravatalozó közelében lévő kerítésnél volt.

7. fénykép: Dely Lajos emléktáblája a sárvári izraelita temető kerítésén

[154] IQSYS Informatikai Zrt.–Hadifogoly-datbázis. Személyi adatlap. <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/searchdetails?table=T&id=32590> (utolsó letöltés 2016. 01. 06.)

[155] Magyar Ferencné született Dely Anna (a. n. Pauer Mária; Bókaháza, 1915. 03. 15. – Budapest, 2000. vagy 2001.), a Jehova Tanúi egyház tagja.

[156] Arató, 2002, 7.

[157] A szombatisták vagy más néven reformadventisták szintén megtagadják a katonai szolgálatot. Számukra is a szombat a hét hetedik napja, ezért gyakran összetévesztik őket a közzvélekedésben helytelenül „zsidó vallású keresztényeknek” tartott erdélyi szombatosokkal.

[158] Id. Fekete József elmondása szerint Dely Lajost nem a temetőórokba vagy nem a temető kerítésén kívül temették el.

A sárvári izraelita temetőnek nem lelhető fel a temetőkönyve.^[159] Ennek ismeretében sem valószínű azonban, hogy a teljes sárvári zsidóság deportálása után ekkor, vagy utólag bejegyezték volna Dely Lajos eltemetésének adatait.

A Sárváron felnőtt és mai is ott élő id. Fekete József Dely Lajos sírjával kapcsolatban további információkkal szolgált. Szerinte a sárvári gyógyfürdő^[160] megépítése során, a temető fürdő felőli oldalából egy kb. tíz méteres sávot kihalásítottak a közút és a mellette futó járda megépítésére.^[161] Az általam is látott aszfaltos közút és térköves járda a 2002-ben megnyílt fürdő parkolójához és a 2008-ban átadott ötcillagos hotelhez^[162] vezet. A temető utcákkal határolt két oldalán ekkor, 2002-ben épült a zárt betonkerítés. Így, az id. Fekete József közlése alapján az új kerítéstől számított 7–8 méterre, a ravatalozó és a fürdő közötti sávban, a mai közút alatt lenne Dely Lajos sírja.^[163]

A sárvári izraelita temető a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (MAZSIHISZ) tulajdonában van és a Sárvár Város Önkormányzatának kezelésében áll.^[164] A MAZSIHISZ Vidéki temető osztályán betekintettem a 2001–2002-ben keletkezett, vonatkozó iratokba.^[165] Ennek alapján megállapítható, hogy a temető területe valóban nem azonos a korábbival és a zárt kerítés ténylegesen 2002-ben épült. Mindez azonban nem bír jelentőséggel Dely Lajos sírját illetően.^[166]

[159] Sárváron ma nincs izraelita hitközség. A temetőkönyv nincs sem a szombathelyi hitközségben (Márkus Sándor, a Szombathelyi Zsidó Hitközség elnöke. Elektromos levél. Szombathely, 2015. 03. 28.), sem a MAZSIHISZ-nél, sem pedig a Vas Megyei Levéltárban (MNL VaML, Mayer László levéltáros és Benczik Gyula levéltári kezelő. Elektromos levél. Szombathely, 2015. 04. 08.). A temetőkönyv helyéről a kérdéskör ismert szakemberének, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem docensének, Szántó Imréné Balázs Editnek sincs tudomása (Elektromos levél. Budapest, 2015. 03. 25.). Szeretném megköszönni valamennyiük segítségét!

[160] Gyógy- és Wellnessfürdő Sárvár. Vadkert krt. 1.

[161] Sárvár, Vadkert utca.

[162] Spirit Hotel Thermal Spa Sárvár, Vadkert utca 5.

[163] A területet bejártam 2015. március 10-én.

[164] A sárvári izraelita temető eredeti helyrajzi száma: 1172, mai 1172/2. Eredeti területe: 6983, ma: 6626. Összesen 678 sír található benne, az utolsó temetés 1972-ben történt. MAZSIHISZ, Vidéki temetők listája, 2015. 03. 15. 1110. sz. alatt: Sárvár. <http://www.mazsihisz.org/userfiles/file/downloadmanager/Vidéki%20temetők%20ABC%202015.03.15.xls> (utolsó letöltés 2016. 01. 06.)

[165] MAZSIHISZ Vidéki temetők osztálya. Sárvári izraelita temető. Telekalakítási és adásvételi szerződés. Sárvár, 2001. 12. 13.; Bontási, építési engedélyezési tervdokumentáció. Sárvár, 2002. 02. 23. Ezeken túlmenően térképázlatokat, jegyzőkönyveket, levelezést stb. is átnéztem. Köszönettel tartozom a Vidéki temetők osztályt vezető Tamás Péternek!

[166] A kerítésépítés során nem tudunk a vallási okokból egyébként is tilos exhumálásról. Az áttanulmányozott dokumentációban erre semmilyen utalás sincsen.

XI. DELY LAJOS EMLÉKEZETE

Dely Lajos búcsúlevelét és Bibliáját valamint pénzét és nagykabátját a kivégzést követő napokban Bókaházán adták át a szülőknek.^[167] A hittestvéreinek címzett búcsúlevele fennmaradt.^[168]

Dely Lajos szülőfalujában, a római katolikus templom^[169] előtt áll a két világháború alatt, a harcok során elhunyt bókaházi lakosok emlékműve. A hősi halottak névsorában Dely Lajos neve a polgári áldozatok között szerepel.^[170]

Dely Lajosra a sárvári izraelita temetőnél emlékeznek meg hittársai a rendszerváltás óta. Gerencsér Lajos,^[171] Ausztriában élő Jehova Tanúja kezdeményezésére a Magyarországi Jehova Tanúi Egyház ünnepélyes keretek között, a helyi önkormányzat hozzájárulásával, 2011-ben emléktáblát helyezett el a sárvári izraelita temető kerítésén.^[172] Dely Lajos kivégzésének 70. évfordulóján, 2015-ben az Egyház szintén ünnepélyes keretek között helyezett el virágcsokrot az emléktáblán és szervezett emlékülést.^[173]

[167] Dely Lajos búcsúlevelében tett említést a Sárváron hagyott könyvről (Bibliájáról) és pénzéről. A Biblia nem lelhető fel. (Németh Béláné született Andor Margit közlése. Telefoninterjú, 2015. március 19.)

[168] A Sárváron, 1945. március 12-én kelt, 23 rendezett sorból álló, egyoldalas, összeszedett, kézzel írt és aláírt („Lali”) búcsúlevelében Dely Lajos hitet tett „Jehova Isten” mellett és kérte, hogy rokonai és ismerősei a Sopronkőhidán maradt öccsét keressék fel. (Dely Lajos búcsúlevele. MJTE Archivuma. Nytsz.: nincs.)

[169] Bókaháza, Szent Mihály templom, Petőfi Sándor utca 3.

[170] I. és II. világháborús emlékmű. Az emlékmű tetején az alábbi felirat olvasható: „Világháború hősi halottai Bókaháza községben”. <http://www.agt.bme.hu/varga/foto/vh1/bokahaza.html> (utolsó letöltés 2016. 08. 06.)

[171] Gerencsér Lajos (a. n. Benkő Terézia; Zalaegerszeg, 1933. 08. 11. -) Jehova Tanúja, segédmunkás, festőművész. A honvédelem elleni izgatás büntetének elkövetése miatt a pécsi hadbíróóság 8 év börtönrre ítélte 1953-ban. Amnesztiával szabadult 1955-ben. 1956-ban hagyta el Magyarországot, azóta Burgenlandban él. Gerencsér Lajos festményt készített Dely Lajosról, amit bélyegen is megőrkített.

[172] Az emléktábla a Vadkert és a Rákóczi utca sarkánál lévő kerítésen található. Az emléktábla felavatásának időpontja: 2011. 06. 06. Az emléktábla szövege: „Deli Lajos emlékére/akit 1945-ben Sárváron kivégeztek, / mert lelkiismereti okból megtagadta a katonai szolgálatot. Hittestvérei Jehova Tanúi 2011”.

[173] Az emlékülés és virágcsokor elhelyezés időpontja: Sárvár, 2015. március 10. Sárvár városának előljárói egyik alkalommal sem tettek eleget a meghívásnak.

továbbá a város frekventált üdülő-területi részén már található olyan emléktábla, amely Deli Lajos kivégzésének állít emléket”.^[176]

Almásy Pál naplójának végén közreadta a sopronkőhidai mártírok névsorát.^[177] A naplójában többször hangoztatott álláspontja szerint mindazoknak szerepelnie kell ebben a névsorban, akiket ebben az időszakban itt tartottak fogva és fogva tartásuk során meghaltak. Almásy 17 főt sorolt ide, így azokat is, akik végül a kőhidai gyengéledőn, vagy a soproni kórházban, betegségben haltak meg. Ide sorolta azokat is, akiket a fegyház elhagyása után, a Németországig tartó gyalogmenet alatt, a Gestapo szökés miatt kivégezt. A Sopronkőhidán halálra ítélt és Sárváron kivégezt Dely Lajost ugyancsak a mártírok közé sorolta.^[178]

A Sopronkőhidai Fegyház és Börtön^[179] falán az elmúlt 70 évben több emléktábla avatására került sor. Ezek egyike hivatott emlékezni az itt kivégzettekre.^[180] Az emléktábla dátumozása pontatlan és a névsor hiányos.^[181] Almásy Pál 1985-ben bekövetkezett haláláig küzdött azért, hogy a falon lévő emléktáblára a pontos dátum és mind a 17 mártír neve felkerülhessen.^[182] Az emléktábla ma is változatlan formában áll.

[176] Sárvár Város Önkormányzata Képviselő-testületének Humán Erőforrás Bizottsága, Sárvár, 2014. 03. 10-i ülés jegyzőkönyve. 6. napirendi pont: Botló kő elhelyezésének kezdeményezése. Előterjesztés. Határozati javaslat, Sárvár, 2014. 02. 26. http://www.sarvarvaros.hu/files/_sarvarvaros/download_files/1884/201403.10_Human_Erof_Biz_nyilt_ules.pd (utolsó letöltés 2016. 01. 06.)

[177] „Dely József [Lajos] (nyilvános kivégzés Sárvárott)”. A sopronkőhidai mártírok névsora. (Almásy, 1984, 289.)

[178] „Dely Lajos”-t a lista 14. helyén említi. (Almásy, 1984.)

[179] Sopronkőhida, Pesti Barnabás u. 25.

[180] A Sopronkőhidai Fegyház és Börtön ún. országos jellegű végrehajtó intézetet 2015. október 3-án kerestem fel Nyima Tamás bv. ezredes, büntetés-végrehajtási (bv.) főtanácsos, parancsnok engedélyével. A kivégzések 1944-ben és 1945-ben a fegyház nyugati, belső falánál voltak. A fegyház bővítése során a nyugati fal egy részét kegyeleti okokból megtartották, a többi elbontották. A fegyház területén lévő kivégző falon (ami a kivégzések idején a fegyház hátsó udvara volt), és a börtön külső, utcai falán hasonló márványtábla, ugyanazon szöveggel állít emléket az itt kivégzetteknek.

[181] A márványtábla szövege: „Mártírhalált haltak 1944. dec. 24-én a fasizmus elleni küzdelemben.” E felirat alatt 12 név szerepel. A kivégzések 1944. december 21-e és 1945. február 26-a között voltak, a többi mártír az említett helyeken és körülmények között halt meg.

[182] Kubinyi Ferenc interjúja Almásy Pál altábornaggyal. (Kubinyi, 1989, 25–26.) Almásy Pál itt azt mondja, hogy az emléktáblán szereplő nevek közül „Hiányzik még egy fiatal jehovista [Jehova Tanúja] és a rabkórházban tífuszban elhunyt Ordas Pálnak a neve is”. Továbbá: Borbély József: Tábla a börtönfalon. Új Tükör, 1986. 23. évf. április. 6., 12.

9. fénykép: A kivégzett mártírok emléktáblája a sopronkőhidai fegyház falán

XII. DELY JÓZSEF SORSA

A fiatalabbik Dely fiú az ítélet kihirdetése után is a sopronkőhidai fegyházban maradt. Almásy Pál már idézett március 17-i bejegyzésében további részletek olvashatók róla: „Ma délután viszont [Dely Lajos] öccsét árokásásra akarták kivinni. Persze megtagadta a munkát. Próbáltam rábeszélni, hogy ez nem fegyveres szolgálat, de hiába volt minden igyekezetem. Kihallgatásra vitték, úgy hiszem, hogy meg is verték. Holnap is elő kell vezetni. Remélem nem lesz baja a kölyöknek. Halálra nem ítélik, még nincs húszéves.”^[183]

Az árokásásról egy másik sopronkőhidai politikai fogoly, a már többször idézett Markos György^[184] is beszámolt visszaemlékezésében. A Dely fiúkról nem tesz ugyan említést, de leírásából megismerhető a már jogerősen elítélt Dely József parancsmegtagadásának háttere. Markos azt írta ugyanis, hogy 1945 márci-

[183] Almásy, 1984, 154.

[184] Markos György (a. n. Markos Erzsébet; Budapest, 1902. 12. 03. – Budapest, 1976. 07. 05.) geográfus, grafikus, egyetemi tanár, újságíró, a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke.

usában, virágvasárnap^[185] környékén a nyilasok, a náci utasításnak megfelelően elrendelték Sopronkőhida védelmének kiépítését. A körkörös védművek kiépítésének, az erődítés-építés feladatával Csürös Lajos^[186] ezredest, folyamórtisztet, politikai foglyot bízták meg. A fizikai munka elvégzése a foglyokra hárult. Csürös „rendelkezésére bocsátottak néhány markos építőmunkást és vasast a foglyok közül...”.^[187] Markos hangsúlyozza, hogy a még el nem ítélteteket nem lehetett kivézenyelni, csak a már elítélteket. Így Csürös „naponta kivonult embereivel fát vágni a tankakadályokhoz, és árkot ásni tankcsapdának”.^[188]

A két visszaemlékezésből kirajzolódik a kép. A már elítélt Dely József vallási meggyőződéséből eredően nem volt hajlandó katonai munkafeladat ellátásra sem (katonai védmű-építés, tankakadály, lövészárók-ásás). Jehova Tanúinál ugyanis a katonai szolgálat szerves részét képezi a hadsereghez kötődő feladat elvégzése, így a hadimunka bármilyen formája is. A Jehova Tanúi számára a leventekötelezettség teljesítése, a katonai szolgálat vagy a katonai munkafeladat elvégzése ugyanazt jelenti: a politikai semlegesség elvének megsértését, a katonai szolgálat valamilyen formájának teljesítését.

A szovjet csapatok előretörése miatt a sopronkőhidai fegyházat 1945. március 28-án kitelepítették Németországba. A gyalogmenetről, amelyet Almásy Pál halálmenetnek nevezett, Jávor Pál,^[189] Kádár Gyula,^[190] Markos György és Révay Kálmán is írt visszaemlékezésében. A közbűntényeseket elengedték és a mintegy 370 fős csoportot^[191] magyar katonai és SS kíséret mellett a hozzávetőleg 280 kilométerre lévő ausztriai Mauthausenig gyalogoltatták. Az írnokoknak itt egy névsort kellett összeállítaniuk. Az Almásy Pál jóvoltából fennmaradt névsorban szerepel Dely József neve is.^[192] A csoportot a mauthauseni koncentrációs táborba nem fogadták be, így az tovább gyalogolt München felé. Újabb, kb. 160 kilométer megtétele után a németországi Bernau am Chiemsee^[193] környékére értek 1945. április 17-én. A község határában lévő tanya pajtája lett a szabadulásuk előtti utolsó szállásuk. Az amerikai csapatok közeledtével a nyilasok ennek a parasztgazdaságnak a szérűskertjében tárgyalták újra az ügyeket. Ennek során felmentő ítéleteket hoztak

[185] Virágvasárnap: 1945. március 25.

[186] Csürös Lajos (a. n. Szabó Rozália; 1892. 01. 03. – 1978) folyamőr őrnagy, 1945 után ezredes, segédmunkás. Az ellenállási mozgalom tagja, 1944-ben a nyilasok letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték.

[187] Markos, 1971, 326.

[188] Markos, 1971, 326.

[189] Jávor Pál [Jermann Pál Gusztáv] (Arad, 1902. 01. 31. – Budapest, 1959. 08. 14.) színész, az első magyar férfi filmsztár. Náciellenes nézetei miatt vitték a sopronkőhidai fegyházba.

[190] Kádár Gyula (a. n. Fülöp Rozália Rózsa; Debrecen, 1898. 12. 16. – Budapest, 1982. 03. 14.) katonatiszt, vezérkari ezredes, sopronkőhidai fegyház foglya.

[191] Almásy, 1984, 174.

[192] A mauthauseni koncentrációs tábor részére készült névsor a halálmenet tagjairól. Strafanstalt des III. Gerichtes des OKH. Mauthausen, 1945. 04. 08. A lista 163. helyén szerepelt „Dely József”. (Almásy, 1984, 187. és 316.)

[193] Bernau am Chiemsee Salzburgtól kb. 60 kilométerre, illetve Müncchentől 85 kilométerre lévő németországi község.

és mindenkit szabadon bocsátottak. Almásy Pál azt jegyezte fel az „újrafelvételi” tárgyalásokról, hogy „komédia, sőt cirkusz volt az egész. Kit ilyen, kit olyan indokkal (‘nem volt bizonyítható a bűncselekmény’, ‘nem volt bűncselekmény’) mentettek fel, illetve szakították félbe büntetésüket. Dominich maga nem vett részt ezekben a színjátékokban. Horpácsi,^[194] Szabó,^[195] Jánosi^[196] hadbírák bonyolították le a ‘tárgyalásokat’. Rendszerint egy hadbíró volt a tárgyalás elnöke és tárgyalásvezetője egy személyben.”^[197] Minden bizonnyal Dely Józsefet is a felsorolt hadbírák egyike mentette fel. Őt is ellátták a szabadlábra helyezésről tanúskodó magyar német nyelvű igazolással, némi élelemmel és tíz birodalmi márkával.^[198] Dely József valamikor 1945. április 21-e és 27-e között szabadult és hagyta el a tanyát.^[199]

Nem tudjuk, hogy Dely József egyedül, vagy esetleg valamilyen csoporttal együtt tette-e meg a veszélyes utat hazafelé. Minden esetre 1945 tavaszán szerencsésen hazatért Bókaházára.^[200] Fennmaradt a Magyarországi Jehova Tanúi Egyesület 1946-os alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.^[201] A hat oldalas jegyzőkönyv több száz Jehova Tanúja nevét és adatait tartalmazza. Köztük volt „Dely József földműves” és testvére, „Dely Anna háztartásbeli” neve is.^[202] Dely József később alámerítkezett és így hivatalosan is a Jehova Tanúi Egyház tagja lett. 1950-ben házasságot kötött a szintén Jehova Tanúja Bajzik Ilonával.^[203] Gyermeük^[204] elmondása szerint Dely József az 1950-es évek végén „eltért a hittől”. Feleségét elhagyta és alkoholbeteg lett, így a Jehova Tanúi egyház szabályai szerint megszakították vele a kapcsolatot (kiközösítették) 1959 körül.^[205] Életében azután többször került még összeütközésbe a törvénnyel, de mindez már nincs összefüggésben a katonai szolgálat elutasításával.^[206]

[194] Horpácsi [Horpácsi] Frigyes, Dr. (a. n. Gulyás Ilona; 1912. 06. 11. - ?) jogász, hadbíró százados, adminisztrátor.

[195] Szabó András, Dr. (a. n. Szecei Margit; 1910. 03. 03. - ?) jogász, hadbíró százados.

[196] Markos Györgytől a teljes nevet is tudjuk: „dr. Jánossy Ferenc”. Markos György esetében egy személyben ő volt a tárgyalásvezető és az ügyész is. (Markos, 1971, 413–414.) A teljes név helyesen írva és a további adatok: Jánosi [Johanovics, Joanovics, Jonnovics] Ferenc, Dr. (a. n. Galambos Mária; 1908. 01. 03. - Budapest, 1950. 06. 22.) jogász, ügyvéd, hadbíró százados. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 1949-ben letartóztatta, majd háborús bűncselekmények elkövetésért halálra ítéltek és kivégezték.

[197] Almásy, 1984, 193. A történeteket ugyanígy írja le Markos György is. (Markos, 1971, 411–420.)

[198] Almásy, 1984, 193. Dely József szökéséről nem tudunk. Jehova Tanúitól eleve idegen a szökés és a szökését talán Almásy Pál feljegyezte volna. Így minden bizonnyal ugyanaz történt vele is, mint az eddig menetelő rabtársaival.

[199] Almásy, 1984, 194. Továbbá: Markos, 1971, 421.

[200] Dely József lányának, Dely Évának a közlése. (Telefoninterjú, 2015. március 19.) Dely József sohasem kapott semmilyen kárpótlást.

[201] Jegyzőkönyv. Budapest, 1946. 07. 28. Nytsz.: nincs. MOL XIX-B-1-e. 491228/46.

[202] Jegyzőkönyv. Budapest, 1946. 07. 28. Nytsz.: nincs. MOL XIX-B-1-e. 491228/46. 5. o.

[203] Bajzik Ilona (a. n. Bognár Irén; Zalaudvarnok, 1930. 04. 09. - 1983. 04. 24.) Jehova Tanúja, háztartásbeli, akivel Dely József házasságot kötött Zalacsányban, 1950. április 29-én.

[204] Megyeri Istvánné született Dely Éva (a. n. Bajzik Ilona; Budapest, 1953. 06. 04. -) Jehova Tanúja, varrónő.

[205] Megyeri Istvánné született Dely Éva közlése. (Telefoninterjú, 2015. április 23.)

[206] Testi sértésért (verés, verekedés) ítélték el és legalább hat hónapot töltött börtönben. Megyeri Istvánné született Dely Éva közlése. (Telefoninterjú, 2016. január 15.)

10. fénykép: Dely József (ismeretlen szerző, Bókaháza, kb. 1943)

XIII. ÖSSZEFOGLALÁS

A zalai szegényparaszti nagycsaládból származó Dely fiúk római katolikus vallásba születtek bele a XX. század elején. Az 1910-es években Magyarországon megjelenő Jehova Tanúi vallás tanaival a Dely szülők életük második felében ismerkedtek meg. A feleség csatlakozott az akkor már intenzíven üldözött vallási csoporthoz, míg a férje sohasem követte őt ebben. Ahogyan a szülők, úgy a gyermekeik is megosztottak voltak a vallási hovatartozás vonatkozásában. A család tagjai közül volt, aki sohasem volt az Egyház tagja, mások elhagyták Egyházukat, majd visszatértek a Jehova Tanúi Egyházba és volt, aki úgy hagyta el azt, hogy nem is tért vissza. Az immár több mint százéves Magyarországi Jehova Tanúi Egyház történetében nem számít ritkaságnak, hogy úgy kerül valaki a követői közül börtönbe, hogy az Egyház szabályai szerint nem számít Jehova Tanújának. Dely Lajos és Dely József ezek sorába tartozott, hiszen 1944–1945-ben úgy viselkedtek, mint alámerítkezett Jehova Tanúi, miközben hivatalosan nem voltak azok. Mindketten egyértelműen elfogadták az egyházuk tanítását és következetesen kitartottak a hitelvek mellett. Dely Lajos életével fizetett meggyőződéséért, Dely József pedig hosszú fegyházbüntetést kapott. Mindkét Dely fiúnak nyilván nagy terhet jelentett a másik sorsának alakulása: a halálraítélt Lajos búcsúlevelében öccséért aggódott, míg József – mint utólag tudható – közel két hónap fegyházzal a háta mögött végleg szabadult. A történetek után Dely József útja hivatalosan is elvezetett a Jehova Tanúi Egyházhoz, majd a saját családja is osztozott vallási nézeteit. Egyházában nem tudott vezető tisztség betöltéséig eljutni, sőt

később el is hagyta hitét. A hivatalos hovatarozástól függetlenül a két Dely fiú Jehova Tanújaként tagadta meg a hadkötelezettség alapján elrendelt honvédelmi kötelezettségek különböző formáit.^[207]

A Jehova Tanúi Egyház történetében gyakran előfordult, hogy híveik a bebörtönzött politikai és katonai elit tagjai közé kerültek. Sopronkőhidán a Dely fiúk a háborúban való részvételért felelősséggel tartozók, a háborúban katonai parancsnokként résztvevők, a háborút ellenzők és a nyilasok ellen fegyveresen fellépők közé kerültek. Egyszerű fölművesekként kerültek a végleg letűnő arisztokrácia, egyszersmind a volt és leendő nomenklatura tagjai közé. Azok közé, akik 1945-től átveszik a politikai és katonai hatalmat, és akik továbbra is üldözik majd a kisegyházakat, illetve egymás ellen fordulnak. A Rákosi-rendszerben Révay Kálmán és Rajk László tevékenyen részt vállalt a koncepciók perек lebonyolításában, majd ők is ezek áldozatai lettek. Almásy Pált nemcsak a nyilasok, de a kommunisták is halálra ítélték, és végül több időt töltött Rákosi börtöneiben, mint a sopronkőhidai feyházban. A sopronkőhidai feyház pedig végleg elhagyta ugyan a Számonkérő Különítmény véstörvénytörvényseke, de oda azonnal beköltözött a szovjet hadsereg katonai törvényseke, amely ugyanott folytatta, ahol elődje abbahagyta.

A Dely fiúk a Jehova Tanúi által mindig és mindenhol képviselt politikai semlegességükkel, háborúellenességükkel és antimilitarista nézeteikkel voltak jelen a sopronkőhidai feyházban. A fogvatartottakkal, az ítéltekkel és kivégzettekkel ellentétben apolitikus és pacifista módon gondolkodtak a világról. Így lett Dely Lajos a sopronkőhidai feyház mártírjainak egyike, még akkor is, ha mintegy fél évszázadon keresztül szó sem lehetett tettének méltatásáról. Dely Lajos mártírságát csak erősíti, hogy a Sopronkőhidán halálra ítélték közül egyedül őt végezték ki a feyház falain kívül, nyilvánosan, demonstratív céllal, egyedülként a nyilas hatalom egyik legfontosabb nyugat-dunántúli székhelyén.

Dely Lajos nem volt a holokauszt áldozata, mint ahogyan a sopronkőhidai mártírok vagy a katonaság-megtagadásért a világháború alatt máshol kivégzett magyar Jehova Tanúi sem voltak azok.^[208] Dely Lajos egy nácibarát és totálisan militarizálódott országban hatalomra került nyilas rémuralom áldozata lett. Egy olyan országban lett mártír, ahol a politikai hatalom 1939-től kezdve egyre inkább a katonák kezébe csúszott át, amelynek vezetői a keresztény-keresztényen egyházakkal szoros szövetségben, a zsidók mellett a „szektákkal” is le akart számolni. A Dely fiúkat akkor ítélték el, amikor a háború már egyértelműen elveszett és az ország nagyobbik fele már felszabadult. Sopronkőhidán a nyilas rémuralom ismert alakjai tartották fogva őket is, és olyan személyek által meghozott jogszabályok alapján, olyanok ítékeztek felettük is, akiket később háborús bűncselekmények elkövetéséért elítéltek, kivégeztek vagy emigrációba kényszeríttek.

[207] A két Dely fiú nézeteik és magatartásuk alapján ítéelve Jehova Tanújának tekintette önmagát és egyházuk is annak tekintette őket akkor is és most is. Véleményem szerint így az utókor is annak tekintheti őket.

[208] A holokauszt egyik áldozatára emlékeztek Sárváron. (Nyugat.hu. 2014. 03. 11.)

Dely Lajos cselekedete „rendszeridegennek” bizonyult: vallási szempontból felekezeten kívülként kezelték, miközben egy – betiltott – felekezethez tartozott. A katonai nyilvántartásokban honvédként tartják számon, miközben azért halt meg, hogy sohase legyen honvéd. A katona hősök naptára nevű nyilvántartásba^[209] is felvételre került, miközben a katonai szolgálat teljesítésének összes formáját tagadta meg hősiezen. Nem katonaként, hanem polgári személyként halt meg egy politikailag, morálisan és jogi szempontból egyaránt elfogadhatatlan nyilas, statáriális bíraskodás keretei között.^[210]

A hatalom Dely Lajos halott testével sem tudott mit kezdeni. Kivégzése után a „zsidókhöz közel álló” szombatosok közé sorolták őt és ezért az izraelita temetőben temették el. A sárvári zsidóság deportálása és megsemmisítése után jeltelen sírt kapott az elhagyott izraelita temetőben. Mindez jelenti a zsidók sorsában való osztozást is, mint ahogyan az is, hogy emléktáblát kapott – más kivégzett Tanúkkal együtt – a Holokauszt Emlékközpontban.

A Dely fiúk sorsa összefonódott a Szálasi-kormány utolsó időszakának történéseivel és az ország sorsának tragikus alakulásával. Sorsuk messze túlmutat a saját egyházuk mártír- és Sárvár helytörténetén. Emlékük megőrzése elsősorban a saját egyházukon múltott, de sokkal kevesebbet tudnánk sorsukról, ha Almásy Pál alezredes, illetőleg altábornagy nem emlékezett volna meg róluk. Ha egy magas rangú, hivatásos tiszt nem emeli Dely Lajost a sopronkőhidai mártírok sorába.

IRODALOM

- Almásy Pál (1984): *Sopronkőhidai napló*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Arató Lajos (2002): A család nyugalmáért, önként. Kötél általi halál, két héttel az inferno – nyilas uralom – vége előtt. *Zalai Hírlap, Hétféle-Hitvilág*, 57. évf. június 29., 7.
- Balogh Margit (1989): A sopronkőhidai hűtlenek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. évf. 3. sz., 428–446.
- Bonhardt Attila (2007): Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. évf. 1. sz., 203–219.
- Dirksen, Hans-Hermann (2005): Nem mondták: „Heil Hitler!”. Jehova tanúinak története a Harmadik Birodalomban (ford.: Novák György). In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon – európai perspektívában*. Budapest, Balassi Kiadó, 431–447.
- Fazekas Csaba (1996): *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Budapest, TEDISZ-SzPA, (Látószög könyvek).
- Jávor Pál (1987): *Egy színész elmondja...* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Gyula (1964): *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

[209] Hősök naptára. HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatala. Háborús Kegyeleti Igazgatóság. Hadisír nyilvántartó. Dely Lajos. http://www.hadisir.hu/hadisir/?kategoria=1&o*=0&bejegyzesek=lista&nev=Dely+lajos&p*=5 (utolsó letöltés 2016. 01. 11.)

[210] Dely Lajos rehabilitálására sohasem került sor, mint ahogyan Dely Józsefnek – a németországi felmentése után – erre nem is volt szüksége.

- Kádár Gyula (1978): *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. II. köt. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Kelemen Roland (2015): A két világháború közötti évtizedek és a második világháború katonai büntető eljárásjoga és igazságszolgáltatása. In: Farkas Ádám – Kelemen Roland: *A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történeti vázlata 1867-1944. Tanulmányok a katonai jogtörténet köréből*. Győr, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégiuma. 123-145.
- Kovács Tamás (2006): A Nemzeti Számkérő Különítmény. *Múltunk*, 65. évf. 3. sz., 71-100.
- Kovács Tamás (2009): Vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc élete. In: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola: Kutatási Füzetek* 15. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 139-157.
- Kovács Zoltán András (2008): *A Szálasi-kormány Belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Budapest, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészdoktori disszertáció.
- Kubinyi Ferenc (1989): Kubinyi Ferenc interjúi Almásy Pál altábornaggyal és Dr. Aranyos Sándor orvos ezredessel. In: Kubinyi Ferenc: *„...a ketrecbe engem zártak...”* Budapest, Holnap Kiadó, 19-26., 92-103.
- Markos György (1971): *Vándorló fegyház*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Martinkó Károly (2013): *Jehova tanúinak magyarországi története. Történeti áttekintés*. Budapest, magánkiadás.
- Mindszenty József (1989): *Mindszenty József a népbíróság előtt*. A bevezetőt írta és Mindszenty „Emlékiratai”-ből összeállította Békés Gellért. Budapest, Pannon Kiadó.
- MRT (1940): *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. 73. évf. II. köt., Budapest, Magyar kir. Belügyminisztérium.
- MT (1930): *Magyar Törvények. 1930. évi törvények*. Budapest, Révai testvérek kiadása.
- MTt (1939): *Magyar Törvénytár. 1939. évi törvények*. Budapest, Révai testvérek kiadása.
- Németh Alajos (1993): *Sopron könnyes-véres dátumai*. Sopron, Hillebrand Nyomda Kft.
- Németh Gyula (1980): Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből. *Soproni Szemle*, 34. évf. 1. sz., 1-17.
- Papp Attila (2013): *Rendészeti szervek és erőszakszervezetek a 20. század első felében, különös tekintettel a nyilasuralom időszakára*. <http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/15238/dr-papp-attila-rendeszeti-szervek-es-eroszakszervezetek-a-20-szazad-elso-feleben--kulonos-tekintettel-a-nyilasuralom-idoszakara/> (utolsó letöltés 2016. 09. 04.)
- Rajki Zoltán – Szigeti Jenő (2012): Bevezetés. In: Rajki Zoltán – Szigeti Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 11-25.
- Révay Kálmán (1946): *Sopronkőhida 1944-45*. 111 vázlat. Budapest, Új idők Irodalmi Intézet RT.
- Simonffy András (1981): *Kompország katonái. Történelmi kollázsregény*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Sz. n. (1996): *Magyarország. Jehova Tanúi évkönyve 1996*. Watctower Bible and Tract Society of New York, INC. Brooklyn, 94-105.
- Szávai Edit (1994): *Sopronkőhida 1944*. Budapest, Kossuth Kiadó Zrt.
- Teleki Éva (1974): *Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16./1945. április 4*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Vitányi Iván (2014): *A küszöbember. Életem történetei Horthytól Orbánig*. Budapest, Noran Libro.

Határozással kapcsolatos bűncselekmények az új Büntetőeljárás törvény koncepciója tükrében

I. BEVEZETÉS

„Az emberi vándorlás napjaink egyik kiemelt kérdésköre, politikai vitatémája szerte Európában, illetve hazánkban”.^[1] Ezek a viták nemcsak idegenrendészeti, vagy humanitárius jellegűek, hanem immáron büntetőjogi jellegűek is, tekintettel arra, hogy az egyes államok a határok illegális átlépését kriminalizálták. A magyar törvényhozás a bevándorlási hullám tömegessé válása okán három új büntetőjogi tényállást emelt be a Büntető Törvénykönyvbe, melyek egyfajta (büntető)jogi határozás kialakítását célozták.

Azonban a tényállások új eljárásrend kialakítását is igényelték a jogalkotótól, tekintettel egyrészt a bűncselekményekben, másrészt pedig az elkövetők személyében rejlő specialitásra és az ezen bűnelkövetőkkel szembeni speciális anyagi és eljárási célok megvalósítására. A 2015. szeptember 15-ei hatályba lépéssel, a tömeges bevándorlással kapcsolatos védelmi intézkedések részeként a jogalkotó új külön eljárással egészítette ki a Büntetőeljárás törvény (a továbbiakban: Be.) rendelkezéseit, amely beilleszthető a jogalkotó elmúlt időszakban követett azon jogpolitikai megfontolásába, hogy az egyszerűsítés és a gyorsítás jegyében újabb és újabb külön eljárásokat emeljen be a büntető eljárásjog rendszerébe.^[2] Az említett szabályoknak a külön eljárások közötti rendszertani elhelyezésének indoka elsősorban az ügyek tárgyában rejlő specialitás, hiszen ezen eljárásjogi rendelkezéseket csak az ugyanezen a napon hatályba lépett Büntető Törvénykönyvet (a továbbiakban: Btk.) is érintő módosítással bevezetett új „határvédelmi bűncselekményekkel” összefüggésben kell alkalmazni.

Érthető, hogy a jogalkotó a fizikai határozás kialakítása mellett egyfajta garanciaként „jogi értelemben vett határozást” is ki akart alakítani, azonban a hatályba léptetett rendelkezések több ponton nemcsak az eljárási jog, hanem az anyagi jog terepén belül is olyan anomáliákat eredményeznek, melyek feloldása már a jelenleg hatályos Be.-ben

[1] Hautzinger, 2016, 7.

[2] Az egyszerűsítés irányába való törekvéssel kapcsolatosan lásd Elek, 2015, 17.

is – a kodifikációs folyamattal érintett új eljárási törvényben azonban feltétlenül – elengedhetetlen.

A Büntetőeljárás törvény egyike azon jogszabályainknak, mely a legalapvetőbb jogaink korlátozása mellett képes befolyásolni mindennapi életünket. Egy-egy jogintézmény következetlen, vagy éppen alapjogokat is sértő, az eljárási kódex koherenciáját is megtörő módon történő megfogalmazása pedig közel sem egyeztethető össze a jogállami demokratikus keretekkel.^[3] „A büntetőeljárás során az egyes műveletek csak garanciális korlátok között végezhetőek.”^[4] A Kormány 2015. február 11. napján fogadta el az új büntetőeljárás törvény koncepcióját, melynek irányelvei a következő kifejezésekkel összegezhetőek: „hatékony-ság, gyorsaság, egyszerűség, korszerűség, koherencia és célszerűség”.^[5] Az új Btk-val megindított büntetőjogi reform második lépéseként a jelenlegi kormányzati célkitűzés az, hogy az egységében „megbomlott”^[6] hatályos büntetőeljárás törvényt egy, a jogállami elvárásoknak megfelelő, a gyakorlati problémákra hatékonyan reagálni képes perjogi kódex váltsa fel. A kodifikációs folyamat most érkezett el azon pontjához, hogy a Bizottság – az egyelőre még a Kormány hivatalos álláspontjának nem tekinthető – első normaszöveg javaslatot megküldte az egyes hivatásrendeknek egy szakmai konzultáció elindítása érdekében (a továbbiakban a tanulmány során: Koncepció). Jelen tanulmány célja – beillesztve azt azon tanulmányok sorába,^[7] melyek az új Be. kodifikációs munkálatait segítő szándékkal kerültek megírásra – annak feltárása, hogy a Koncepcióban a fentebb jelzett, és a hatályos eljárási törvényben tetten érhető anomáliák mennyiben kerültek korrekcióra, illetve a Koncepció határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti külön eljárási szabályainak kritikai elemzése.

II. AZ ELJÁRÁSI SZABÁLYOK SZEMÉLYI ÉS TÁRGYI HATÁLYA

A határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárási szabályok tárgyi hatálya alá azok a deliktumok tartoznak, amelyek rendszertani szempontból az eljárási szabályok külön eljárási formában történő szabályozását indokolják. A jelenleg hatályos Be. 542/D. §-a értelmében ezek a bűncselekmények a következők: határozár tiltott átlépése (Btk. 352/A. §), határozár megrongálása (Btk. 352/B. §),

[3] Bartkó, 2015a, 47.

[4] Farkas, 2015, 76.

[5] Miskolczi, 2015, 30.

[6] Miskolczi, 2015, 30.

[7] A szerző ezen tanulmányai a következők: (1) A védelem által felkért szakértő perjogi helyzete a büntetőeljárásban *Jog, Állam, Politika*, 4. évf. 4. 2012, 113–123.; (2) Anomáliák a tanú kihallgatására vonatkozó büntető eljárásjogi rendelkezések rendszerében *Jog, Állam, Politika*, 7. évf. 4. 2015, 47–57.; (3) *The principle of fair trial with special reference to the temporal scope of the Hungarian Act of Criminal Procedure*, Bratislava Legal Forum 2015. (szerk: Daniela Cickánová, Ivana Hopcová, Vladislav Micátek) 572–575.

határárral kapcsolatos építési munka akadályozása (Btk. 352/C. §). A külön eljárási szabályok tárgyi hatályát a Konceptió is ezzel egyezően rögzíti a 927. § szabályai között. Ebből az is következik, hogy az ezen bűncselekményt elkövető személyek tartoznak a külön eljárás személyi hatálya alá. Ezen egyszerű megállapítások mentén azonban eljutunk a gyakorlati anomáliákhoz.

Az elsődleges probléma a terhelt személyét érintően érhető tetten, tekintettel arra, hogy a nevezett bűncselekmények elkövetője fogalmilag bárki lehet, hiszen ezen cselekmények, kiemelten a határárral kapcsolatos építési munka akadályozása és a határárral megromlása *delictum commune*-nak minősülnek. Mint tudható, a jelenleg ún. fizikai határárral érintett területek egyike sem „belső határ”, azaz nem schengeni határ, így mint külső határok tekintetében az átlépés szabályozott. Az államhatárról szóló 2007. évi LXXXIX. tv. 11. §-a értelmében a magyar államhatárt nemzetközi szerződésben, valamint törvényben meghatározott feltételek mellett a forgalom számára megnyitott határátlépési pontokon, vagy határátkelőhelyen lehet ellenőrzés mellett átlépni.^[8] Ebből az is következik, hogy bárki, aki nem az arra kijelölt helyeken – tehát például a megbontott fizikai határárron keresztül –, illetve a „létesítményen keresztül jutva, azt kijátszva”^[9] lép be Magyarország területére, az jogosulatlanul lép be az országba. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert ilyen személy nemcsak migráns – illetve, ahogyan Hautzinger Zoltán fogalmaz, „idegen” – lehet, azaz a magyar államhatárt jogellenesen átlépni, a fizikai határárral megromlani, építését akadályozni nemcsak a jelenlegi „bevándorlási hullám alanyai” követhetik el. Nevezett bűncselekmények elkövetője bárki lehet, legyen az magyar, vagy más uniós állampolgár (utóbbiak főként a rongálási és az építési munka akadályozására irányuló tevékenységükkel), vagy olyan harmadik országbeli állampolgár, aki nem tekinthető a jelenlegi folyamatok tükrében migránsnak. Azonban, ha átfogóan tekintünk az eljárásjogi rendelkezésekre, akkor azokból pont az látható, hogy a jogalkotó kifejezetten a migrációs nyomás megfékezése érdekében, illetve kifejezetten az annak keretei között, illetve azt mintegy kihasználva Magyarország területére illegálisan belépni szándékozó személyekre alkotta meg ezeket a rendelkezéseket. Azokat tehát nem a fentebb említett – egyébként az anyagi jogi szabályokból következő bővebb – elkövetői körre kívánta alkalmazni. Az anomáliát pedig elsődlegesen éppen ez adja, részben anyagi jogi, részben pedig eljárásjogi szempontból. Témánk szempontjából ez utóbbival foglalkozunk.

[8] A törvény 11. §-a pontosan a következők szerint fogalmaz: „az államhatárt nemzetközi szerződésben és törvényben meghatározott feltételekkel - ha nemzetközi szerződés vagy az Európai Unió közvetlenül alkalmazandó jogi aktusa kivételt nem tesz - a forgalom számára megnyitott, a forgalom jellegének megfelelő közúti, vasúti, vízi, vagy légi határátkelőhelyen vagy határátlépési ponton, ellenőrzés mellett szabad átlépni.”

[9] Lásd a 2015. évi CXL. tv.-nek a 31. §-hoz illesztett jogalkotói indokolását.

Eljárásjogi szempontból problematikus, ha a nevezett bűncselekmények valamelyikét olyan a „migrációs hullámhoz nem tartozó” személy követi el, akivel szemben az elkövetés körülményei, elkövetett bűncselekmény tárgyi súlya, illetve a személyi körülmények okán indokolt a személyi szabadságot elvonó, vagy korlátozó kényszerintézkedés alkalmazása, hiszen esetében a jelenleg hatályos Be. 542/H. §-a^[10] alapján – tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetben – elsődlegesen házi őrizetet kell alkalmazni, amely a végrehajtási helye esetében is, teljesen indokolatlanul, az általános szabályoktól eltérő. Ezen utóbbi problémával kapcsolatban a Konceptióban már látunk elmozdulást az anomália feloldása irányába, tekintettel arra, hogy a Konceptió 934. §-a házi őrizet esetében a magyar állampolgárságú, valamint a Magyarországon bejelentett lakóhellyel, vagy tartózkodási hellyel rendelkező terhelt esetében biztosítja az eljáró bíróság számára a jogot az elhelyezés tekintetében az ezen fejezetben irányadó általános végrehajtási helytől – külön törvény szerinti közösségi szállás, vagy befogadó állomás – való eltérésre.

Szintén lényeges előrelépés, hogy a Konceptió 933–935. §-ai a három súlyos személyi szabadságot elvonó, korlátozó kényszerintézkedés, azaz a bűnügyi őrizet, az előzetes letartóztatás, valamint a házi őrizet tekintetében nem teszik általánosan kötelezővé valamennyi, a külön eljárás hatálya alá kerülő terhelt esetében a külön törvény szerinti őrzött közösségi szálláson, vagy befogadó állomáson történő végrehajtást. A személyi szabadságot elvonó, illetve korlátozó kényszerintézkedés alkalmazásával összefüggésben ugyanakkor anomáliát eredményező szabály a Konceptió 932. §-a, mely szerint azok elrendelése és végrehajtása során külön is figyelni kell arra, hogy a 18. életévét be nem töltött személyek érdekei, a családi egységhez fűződő érdekük ne sérüljön. Természetesen emberi jogi oldalról érthető, és indokolható a fentebb említett szabály, azonban az állam bűnüldözési érdeke, illetve a büntetőeljárás sikeressége szempontjából már kevésbé. Nevezett személyek ugyanis éppúgy elkövetői a gyakorlatban a külön eljárás tárgyi hatálya alá helyezett bűncselekményeknek, mi több, adott esetben nem kizárt az azzal összefüggésben elkövetett bűncselekményben való részvételük sem. A Bvtv.^[11] 391. § (1) bekezdése alapján ugyanakkor előzetes letartóztatás végrehajtása során nemcsak a férfiakat a nőktől, illetve erre irányuló rendelkezés esetén az ugyanazon ügyben fogva tartottakat egymástól, hanem a fiatalokékat is el kell különíteni a felnőttektől. Azaz jelenleg három elv mentén sem indokolható előzetes letartóztatás vonatkozásában a Konceptió hivatkozott rendelkezése. Minthogy azonban a határozással kapcsolatos bűncselekmények esetén a büntethetőség életkori korhatára 14 év, amennyiben a jogalkotó ezen rendelkezés meghagyása mellett foglal állást, javasoljuk a 18. életév alatti kitétel helyére a 14. életévét be nem töltött kifejezést használni.

[10] Be. 542/H. § (1) bekezdése szerint: „Az 542/D. §-ban meghatározott bűncselekmények miatt indult büntetőügyben, tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetben, a kiskorúak érdekeinek fokozott figyelembe vételével, kényszerintézkedésként elsősorban házi őrizetet kell elrendelni [...]”.

[11] 2013. évi CCXL. tv.

Az eljárás tárgyi hatályának jogalkotói meghatározása azonban további gyakorlati, eljárásjogi problémát okozhat. A külön eljárási szabályok ugyanis kizárólag azokban a büntetőeljárásokban alkalmazandók, amelyek a fentebb említett három bűncselekmény valamelyike, vagy akár ezek közül több bűncselekmény miatt vannak folyamatban. Ezen bűncselekményekkel összefüggésben, illetve ahhoz kapcsolódva azonban egyéb kriminális cselekmények (pl. embercsempészás, hivatalos személy elleni erőszak) is elkövethetők, amellyel kapcsolatosan azonban álláspontunk szerint a törvény – ebben a fejezetben – nem tartalmaz iránymutatást az ügyek esetleges egyesítése, illetve elkülönítése tárgyában. Nézetünk szerint a jelenleg hatályos Be. 542/G. § szerinti szabályozás sem erre az esetre született meg. Ez egyrészt egyértelműen következik a jogszabály nyelvtani értelmezéséből, hiszen csak azokra az ügyekre vonatkozóan tartalmaz egyesítésre, illetve elkülönítésre vonatkozó speciális szabályt, amelyek tárgya az említett három határozással kapcsolatos bűncselekmény valamelyike, másrészt egyértelműen következik a szabályt beiktató törvényhez kapcsolt jogalkotói indokolásból is.^[12] Így egy olyan büntető ügyben, ahol a határozással kapcsolatos bűncselekményekkel összefüggésben egyéb büntetőjogi tényállások is a megalapozott gyanú, illetve a vád tárgyát képezik, a jogalkalmazónak kizárólag a Be. 72. §, illetve a Be. 265. § (1) bekezdése mentén van eljárásjogi lehetősége dönteni az egyesítés, elkülönítés tárgyában. Nyilván mind tárgyi, mind pedig személyi összefüggés esetén indokolt az egyesítésről határozni, ugyanakkor ebben az esetben a jelenleg hatályos Be. nem, és majd látni fogjuk, hogy a Koncepció sem ad iránymutatást az alkalmazandó szabályok tekintetében. A kérdés tehát úgy merül fel, hogy egy adott büntetőeljárás a Be. 542/D. §-ban meghatározott bűncselekmények miatt folyamatban lévőknek minősül-e akkor is, ha annak tárgyát nemcsak ilyen bűncselekmény képezi. Nézetünk szerint erre a válasz egyértelműen nemleges, tekintettel arra, hogy ezzel kapcsolatosan semmilyen speciális rendelkezést nem találunk a Be.-ben – eltérően például a katonai büntetőeljárással összefüggésben szabályozott Be. 470. § (2)-(3) bekezdésétől. A jogalkalmazónak ebben az esetben tehát ahhoz, hogy a speciális, az eljárás gyorsítását célzó rendelkezéseket alkalmazni tudja, az ügyeket szükségképpen el kell különítenie egymástól. Ez pedig álláspontunk szerint az elkülönítéssel érintett, azonban nem a határozással kapcsolatos valamely bűncselekmény miatt folyamatban lévő büntetőeljárásban okozhat komoly bizonyítási nehézségeket, főként a személy-bizonyítás terén.

Megjegyezzük, hogy ezzel kapcsolatos a Koncepció sem tartalmaz speciális szabályt. A Koncepció a CXIV. Fejezet rendelkezései között kívánja elhelyezni a külön eljárás szabályait, ugyanakkor sem az egyesítés, sem az elkülönítés tekintetében nem tartalmaz az általánostól (Koncepció szerinti 514. §) eltérő rendelkezést, holott az feltétlenül szükséges lenne, tekintettel arra, hogy az elmúlt időszak

[12] Az indokolás értelmében ez a rendelkezés meg kívánja akadályozni, hogy a rendszerint nagy létszámú, egyszerre elfogott terheltekkel szemben a büntetőeljárás elhúzódhasson.

gyakorlata bebizonyította, hogy nagyon gyakoriak ezen bűncselekmények mellett a nem határozással kapcsolatos bűncselekmények megvalósítása is. Megjegyezzük, hogy a Koncepció maga sem zárja ki ennek az elvi lehetőségét, e körben utalunk a 940. § (1) bekezdésére. Ezért a Be. 470. § (2)-(3) bekezdésében, a katonai büntetőeljárásra vonatkozó speciális normák keretei között elhelyezett szabályhoz hasonló eljárásjogi rendelkezés beiktatását tartjuk szükségesnek a tárgyalt külön eljárás szabályai közé – kiegészítve a soron kívüliséget szabályozó 928. §-t az alábbi új bekezdésekkel:

„928. § (1) A tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet idején, az annak területén elkövetett határozással kapcsolatos bűncselekmény miatt indult büntetőeljárást minden más büntetőeljárást megelőzően kell lefolytatni.

(2) Ha a 927. §-ban meghatározott bűncselekmények miatt indult büntetőügyben a terheltek nagy száma indokolja, az ügyeket el kell különíteni, kivéve, ha ez a tényállás szoros összefüggésére tekintettel nem lehetséges, vagy ha az együttes elbírálás a büntetőeljárás befejezését nem hátráltatja.

(3) A jelen fejezet szerinti eljárás hatálya kiterjed a terhelt által elkövetett valamennyi bűncselekményre, feltéve, hogy azok közül valamelyik a 927. §-ban meghatározott bűncselekmény, és az elkülönítése nem lehetséges.

(4) Több terhelt esetén a jelen fejezet rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell, ha a terheltek valamelyikének cselekménye a 927. §-ban meghatározott bűncselekmény és az eljárás elkülönítése – tekintettel a tényállás szoros összefüggésére – nem lehetséges.”

III. A KIZÁRÓLAGOS ILLETÉKESSÉG PROBLÉMÁJA

A Be. 17. § (6)-(6a) bekezdése alapján a jelenleg hatályos szabályok tulajdonképpen a kiépített fizikai határozással érintett területekhez igazodnak, mely szerint a határozással kapcsolatos bűncselekmények elbírálására – attól függően, hogy a határozár mely részén kerül az elkövetésre – a Szegedi Járásbíróságnak és Törvényszéknek, a Pécsi Járásbíróságnak, illetve a Pécsi Törvényszéknek, valamint a Zalaegerszegi Járásbíróságnak és Törvényszéknek van kizárólagos illetékessége. Ezen szabályok eredményeképpen a jelzett bíróságokon az elmúlt időszakban jelentősen megnőtt büntető ügyszakban az ilyen jellegű ügyek száma.^[13] A kizárólagos illetékesség azonban nemcsak megnövelte a kijelölt bíróságok ügyforgalmát, hanem számtalan probléma forrása is lehet. Így például a kizárólagosság – elsősorban a gyorsaság és a költséghatékonyság elvét tekintve – indokolatlannak tekinthető, amennyiben nevezett bűncselekményeket nem a migrációs hullám „tagja”, azaz hazánkban tartózkodási, vagy lakóhellyel nem rendelkező külföldi,

[13] Csak a Szegedi Járásbíróság 2015. szeptember 15. és 2016. március 31. napja között 2386 ügyben hozott gyorsított eljárásban ítéletet. Az adat tekintetében vö. Hautzinger, 2016, 111-112.

hanem magyar, vagy olyan külföldi állampolgárságú személy követi el, aki rendelkezik hazánkban lakó-, vagy tartózkodási hellyel. Ezt felismerve a Konceptió szakít – álláspontunk szerint helyesen – a jelenlegi illetékességi szabályokkal, és a 930. § (3) bekezdésben önálló illetékességi okként kezeli a lakóhelyet, illetve a tartózkodási helyet, valamint a fogva tartási helyet egyaránt, feltéve, hogy az ügyész az ezen illetékességi okok által kijelölt bíróságon emel vádat. Ezeknek értelemszerűen a fentebb másodikként említett terhelti kör esetében lesz értelme és jelentősége.

1. A kézbesítésre vonatkozó speciális szabály

Tekintettel arra, hogy a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárás külön eljárás, így a jogalkotó kizárólag az általánostól eltérő, speciális eljárási rendelkezéseket helyezte el ebben a fejezetben és ezzel a jogtechnikai megoldással a Konceptió sem szakít. Ezen rendszertani megközelítés különösen érdekes helyzetet teremt jelenleg a Be. 542/F. §-a szerinti kézbesítési szabály tekintetében. A jelenleg hatályos előírások szerint ugyanis, ha a határozással kapcsolatosan folyamatban lévő büntetőeljárásban a terhelt ismeretlen helyen tartózkodik, és Magyarországon sem bejelentett lakóhellyel, sem pedig tartózkodási hellyel nem rendelkezik, a hivatalos iratokat a hatóságoknak kizárólag a védőnek kell kézbesíteni. Álláspontunk szerint jelenleg ezen rendelkezés problematikus, tekintettel arra, hogy a jogalkotó ilyen esetekben a hirdetményi kézbesítés szabályait nem rendeli alkalmazni. Ugyanakkor a jogalkotó éppen azért alkotta meg a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti külön eljárási szabályokat, hogy az ilyen ügyekben a hatóságok gyorsan és eredményesen tudjanak eljárni. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy a kézbesítés ténye, időpontja felől a hatóság meg tudjon győződni. A jelen szabályozási környezet azonban komoly aggályokat vet fel ebből a szempontból.

A kézbesítés nem más, mint a hatóság hivatalos iratának a címzett felé történő átadása. Mint általában az eljárásjogokban, a büntetőeljárási jogban is számtalan olyan hivatalos irat van, melynek szabályszerű kézbesítéséhez jogkövetkezmények fűződnek, melynek tárgyában a hatóságok a külön eljárásban csak azt követően tudnak majd dönteni, illetve a szükséges intézkedéseket megtenni, amikor a védői kézbesítés szabályszerűségéről és annak időpontjáról meg tudtak győződni, azokról az esetekről már nem is beszélve, ha a védő felé történő kézbesítés (pl. postai) szabályszerűtlen. A rendelkezés ebben a formájában tehát álláspontunk szerint nem szolgálja azt a törvényi indokolásból kitűnő jogpolitikai célt, hogy az ilyen külön eljárások a lehető legrövidebb időn belül befejeződjenek. Éppen ezért szerencsés, hogy a Konceptió ezt a szabályt a külön eljárás normarendszerében már nem szabályozza. Ugyanakkor az ilyen terheltek vonatkozásában a határozással kapcsolatos bűncselekmény miatti büntetőeljárásban éppen a gyorsaság és hatékonyság jogpolitikai céljainak maradéktalan érvényesülése érdekében

az általánostól eltérően javasoljuk szabályozni a hirdetményi kézbesítést, a kifüggesztés idejének lerövidítését, valamint a kifüggesztés helyének hatóságnál való koncentrálását. Nézetünk szerint az alábbi normaszöveggel lenne indokolt kiegészíteni az új törvényben az eljárási rendelkezéseket:

„936. § (2) A 927. §-ban meghatározott bűncselekmények miatt folyamatban lévő büntetőeljárásban az ismeretlen helyen tartózkodó és Magyarországon bejelentett lakóhellyel, vagy tartózkodási hellyel rendelkező terhelt részére kézbesítendő hivatalos iratot hirdetményi úton kell kézbesíteni. A hirdetményt nyolc napra kell kifüggeszteni az azt küldő bíróság, ügyészség, vagy nyomozó hatóság hirdetőtáblájára. Az iratot a hirdetmény kifüggesztésétől számított nyolcadik napon kell kézbesítettnek tekinteni.

(3) A (2) bekezdés szerinti hivatalos iratot a védőnek is kézbesíteni kell.”

2. Az eljárási alapelvek érvényesülése

A jelenleg is hatályos Be. törvényi indokolása szerint a hivatalból való eljárás elve a korszerű büntetőeljárás egyik fontos követelménye, melyben kifejezésre jut az állam azon kötelezettsége, hogy védelmezze állampolgárait, a közrendet és a közbiztonságot, valamint saját intézményrendszerét, létezését.^[14] Ezen lényeges eljárásjogi alapelv szerves része a legalitás elve, amely alapján bűncselekmény megalapozott gyanúja esetén az államnak érvényesíteni kell büntető igényét, azaz, amennyiben a feltételek fennállnak, a hatóságoknak nemcsak megindítani, de lefolytatni is kötelességük az adott büntetőeljárást. A legalitás és az officialitás elve alól eddig is csak nagyon kevés, és jogpolitikai szempontból indokoltan tekinthető kivételt ismert a jogszabály (pl. a magánindítvány intézménye). A jogalkotó azonban a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárási szabályoknak a jelenleg hatályos eljárási törvényben történt megalkotása során egy újat is teremtett, tulajdonképpen eljárást megszüntető oknak nyilvánítva az ismeretlen helyre történő távozás esetkörét. A Be. 542/I. §-a alapján a határozással kapcsolatos bármely bűncselekmény miatt folyamatban lévő büntetőeljárást meg kell szüntetni, ha a hazánkban állandó lakóhellyel, vagy tartózkodási hellyel nem rendelkező terhelt ismeretlen helyre távozik. A módosítást tartalmazó 2015. évi CXL. tv.-hez kapcsolt jogalkotói indoklás saját magyarázatot ad erre a rendelkezésre. Az indoklás szerint erre azért van szükség, hogy „az ismeretlen helyre távozó, adott esetben ismeretlen személyazonosságú terhelt esetén ne kerüljön sor felesleges eljárási cselekmények foganatosítására”.

Ezen indoklás több szempontból is kifogásolható. Egyrészt éppen a legalitás elve alapján a büntetőügyben eljáró hatóságok intézkedéseit (pl. vádemelés, ügydöntő határozat meghozatala) nem tartjuk felesleges intézkedéseknek, másrészt a normaszöveg terheltről, nem pedig ismeretlen személyazonosságú

[14] *Büntetőeljárás jog I.*, 2015, 77.

terheltről rendelkezik. Mint tudjuk a terhelt kifejezés egy gyűjtőfogalom, éppúgy jelenti a gyanúsítottat, a vádlottat, valamint az elítéltet. Ha megvizsgáljuk ezeket a perbeli pozíciókat – a terhelti személyazonosság megállapítására irányuló körözés esetét kivéve –, nehezen értelmezhető az „ismeretlen személyazonosság” fogalma. Főként a fejezet szerinti bűncselekmények vonatkozásában, ahol az esetek döntő többségében tettenérésre kerül sor. Álláspontunk szerint az említett rendelkezés nincs összhangban a büntetőeljárás alapelveivel, illetve az eljárási törvény egyéb rendelkezéseivel^[15] sem, ráadásul indokolatlanul tesz különbséget az elkövetett bűncselekmény tárgyára figyelemmel terhelt és terhelt között. Ugyanakkor a jogalkotó a fenti szabály alól jelenleg két kivételt is megállapít. Hangsúlyozzuk, hogy már a főszabály megalkotásával sem értünk egyet, így annak hiányában a kivételek sem értelmezhetők, egy problémára azonban mindenképpen felhívjuk a figyelmet. A Be. 542/I. § (2) bekezdés b) pontja alapján, ha a terhelt tartózkodási helye a másodfokú eljárásban válik ismeretlenné, akkor az eljárást ezen az alapon nem lehet megszüntetni. Ez a rendelkezés két szempontból sem szerencsés. Egyrészt másodfokú bírósági eljárás nemcsak ügydöntő határozattal szemben, hanem nem ügydöntő végzések esetében is elképzelhető, és a jogszabály szövegéből olybá tűnik, hogy az bármely fellebbezési eljárást a kivételek alá helyez úgy, hogy a rendelkezés mögött meghúzódó valódi jogpolitikai indok talán inkább az ügydöntő határozattal szemben bejelentett perorvoslat miatt folyamatban lévő másodfokú eljárásra vonatkozik. Ebből a szempontból tehát kijelenthető, hogy a rendelkezés nem felel meg a jogállamiság és jogbiztonság elvei által támasztott egyértelműség és normavilágosság követelményének.

Másrészt teljességgel érthetetlen, hogy a jogalkotó a jelenleg hatályos eljárási szabályok megalkotása során miért nem számolt akár a harmadfokú eljárás, akár pedig a hatályon kívül helyezés folytán megismételt eljárás lehetőségével. Minthogy ezek a rendelkezések hiányoznak a kivételek felsorolása alól, az is elképzelhető, hogy amikor már két fokon is elbírálta a magyar bíróság az adott terhelt büntetőügyét – vagy megismételt eljárásban folyamatban van az ügy a magasabb bírói fórum előtt –, ezt követően meg kell szüntetni a büntetőeljárást. Egy ilyen perjogi szituáció pedig teljességgel összeegyeztethetetlen a magyar büntetőeljárás jogi hagyományokkal, az alapelvekkel. Ugyan a Konceptió 938. §-ában a kivételek a harmadfokú eljárásra vonatkozó rendelkezéssel kiegészülnek, azonban a szabály még ebben a formájában sem felel meg a büntetőeljárásal szemben támasztott alapvető követelményeknek. Azt pedig már csak megemlítjük, hogy az újragondolt megszüntető ok ebben a szabályozási formájában is erősen diszkriminál a terheltek között állampolgárságukra figyelemmel, hiszen a Konceptió 938. § (1) bekezdése a megszüntető okot immáron a Magyarországon bejelentett lakóhellyel vagy tartózkodási hellyel nem rendelkező nem

[15] Az eljárási törvény az általános eljárási szabályok között elvi éllel rögzíti, hogy a büntetőeljárásnak nem akadálya, ha a terhelt ismeretlen helyen tartózkodik (Be. 73. § /1/ bekezdés).

magyar állampolgár esetében rendeli alkalmazni. Könnyen belátható, hogy nevezett bűncselekmények elkövetője olyan magyar állampolgár is lehet, akinek nincs bejelentett belföldi lakó-, vagy tartózkodási helye.

A fentiek okán azt az álláspontot foglaljuk el változatlanul, hogy a Koncepció 938. §-ának a végleges törvény-javaslatban történő megjelenítése nem indokolt.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJEE) 6. cikk (3) bekezdés a) pontja értelmében minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van arra, hogy a legrövidebb időn belül tájékoztatásak olyan nyelven, amelyet megért, az ellene felhozott vád természetéről és indokairól. Ezen alapvető jog mentén, azt mintegy kiegészítve rendelkezik az eljárási törvényünk is az anyanyelv használatának jogáról és annak különböző tartalmi szintjeiről. Ezek közül az egyik fontos tartalmi elem, hogy ha a büntetőeljárás alá vont terhelt a magyar nyelvet nem ismeri – amennyiben a törvény kivételt nem tesz, illetve ezen jogáról a terhelt nem mondott le kifejezetten –, számára minden kézbesítendő hivatalos okiratot az általa az eljárásban használt nyelvre le kell fordítani. Értelmszerűen vannak olyan okiratok, melyek tartalmának megismerése és pontos értelmezése az eljárás nyelvét nem beszélő terhelt számára is elengedhetetlen az eljárási jogok gyakorlása, illetve a kötelezettségek teljesítése szempontjából. Három ilyen mindenképpen ki tudunk emelni: a gyanúsítottként történő kihallgatásról, valamint a gyanúsított részvételével zajlott egyéb nyomozati cselekményekről készült jegyzőkönyv, a vád (legyen az vádirat, vagy vádindítvány), valamint a bíróság ügydöntő határozata. Ezek közül az utóbbi két okirat esetében a jelenleg hatályos Be. 219. § (3) bekezdése, valamint a Be. 262. § (6) bekezdése egyértelműen kötelezővé teszi az adott terheltre vonatkozó rész általa is értett nyelvre történő lefordítását.

A jogalkotói logika e körben egyértelmű. A vád fordítása a bírósági eljárás tárgyának megismerése és a hatékony védekezés, míg az ügydöntő határozat fordítása a bíróság jogi álláspontjának megismerése, a jogorvoslati lehetőség pontos kimerítése, illetve a problémamentes végrehajthatóság szempontjából nélkülözhetetlen. Ezért sem érthető, hogy ezen alapvető jogokat korlátozó módon a jogalkotó a határozattal kapcsolatos bűncselekmények miatti büntetőeljárásokban a jelenleg hatályos törvény 542/K. §-ában miért zárja ki a fenti rendelkezések alkalmazását.^[16] Ugyan tolmács részt vesz a büntetőeljárásban, de azzal, hogy a vádirat, valamint az ügydöntő határozat nem kerül a terhelt számára lefordításra, a jogalkotó elzárja a terheltet egyrészt a tárgyalásra való hatékony felkészülés lehetősége elől, illetve utóbb a határozat terhelt általi értelmezését is lehetetlenné teszi.^[17]

[16] Lásd ebben a kérdésben: Bartko, 2015b, 573–574.

[17] Itt jegyezzük meg, hogy ismerve a migrációs hullám nemzetiségi összetételét, a költséghatékonyság szempontját nézve még érthető is lenne az említett kizáró rendelkezés, azonban mint láttuk, a határozattal kapcsolatos bűncselekmények elkövetője egyrészt bárki lehet – azaz olyan külföldi is, akinek az esetében a fordítás jelentősen nem növeli meg a bűnügyi költséget –, másrészt úgy érezzük, hogy az anyanyelv használatának joga mint alapvető emberi jog a költséghatékonyság oltárán nem áldozható fel.

Ezen a területen azonban a Konceptió jelentős előrelépést jelent, hiszen a 939. § a terhelt kezébe adja annak a jogát, hogy eldöntse, kívánja-e az érintett iratok lefordítását, vagy sem. A Konceptió tehát kiküszöböli a jelenleg hatályos eljárási törvényben tetten érhető anomáliát.

3. Az eljárás egyéb külön eljárásokkal kapcsolatos viszonya

Mínthogy a jogalkotói cél a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti büntetőeljárások gyors és eredményes lefolytatása, érthető, hogy a jogalkotó az eljárás gyorsítását célzó egyéb külön eljárásokat speciálisan a határozással kapcsolatos deliktumok esetében is eltérő, az eljárási határidőket lerövidítő módon szabályozza. A szabályozás jelenlegi formája azonban nem koherens az iratok ügyésznek történő visszaküldésével kapcsolatos szabály tekintetében.

A bíróság elé állítás értelmét és külön eljárásként történő szabályozásának indokát éppen az adja, hogy lehetőséget teremt az eljárás gyors befejezésére, melyhez az eljáró hatóságoknak, elsősorban az ügyésznek szigorú határidőket kell betartania. Ez azonban nem érvényesül a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárásban, hiszen semmilyen érdemi jogkövetkezménye nincsen annak, ha az ügyész az 542/N. § (1) bekezdésében szabályozott 15 napos határidőt elmulasztja. A (3) bekezdésben foglalt rendelkezés alapján ugyanis megállapítható, hogy csak bizonyíték-hiányos esetben dönthet a bíróság az iratoknak az ügyésznek történő visszaküldéséről. Ha ezt nem tudja megtenni a bíróság a határidő be nem tartása miatt, akkor tulajdonképpen nem volt eljárásjogi értelme a bíróság elé állítási határidőt a jelenleg hatályos eljárási törvényben 15 napra lerövidíteni. Másrészt megfontolandó lenne jelen külön eljárási szabályok közé is beemelni az eltérő minősítés esetét mint olyat, amikor az eljáró bíróságnak lehetősége van az iratok visszaküldése iránt intézkedni. Ugyanis közel sem kizárt, hogy a vád tárgyává tett tényállás akár olyan bűncselekménynek is minősülhet, illetve abban további olyan a vádirati jogi minősítés tárgyává nem tett bűncselekmény is tetten érhető, amely nem sorolható be e fejezet tárgyi hatálya alá. Ezzel a jogalkotó egyértelműsíthetné, hogy bíróság elé állításnak kifejezetten csak a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatt lehet helye. A Konceptió 941. §-a foglalkozik a bíróság elé állítás eltérő rendelkezéseivel határozással kapcsolatos bűncselekmények esetében. Mínthogy a Konceptió a bíróság elé állítás határidejét – tetten érés esetén – az általános szabályok szerint is lerövidítené 15 napra, érthető, hogy ehhez képest további rövidítést a határozással kapcsolatos bűncselekmények esetében nem szabályoz a Konceptió. Ugyanakkor az iratok bíróság általi visszaküldésének lehetőségét szabályozó esetek között a fentiekben már a jelenleg hatályos törvénnyel szemben is hiányolt rendelkezéseket szintén nem találhatjuk meg. Éppen ebből kifolyólag álláspontunk szerint a Konceptió 941. § (2) bekezdését az alábbi rendelkezésre kellene módosítani:

- „(2) A vád előterjesztése után a bíróság az iratokat az ügyésznek visszaküldi, ha
- a) a bűncselekményre a törvény tízévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést rendel,
 - b) a bizonyítási eszközök nem állnak rendelkezésre,
 - c) a bíróság elé állításig – tetten érés esetén – több, mint tizenöt nap – a terhelt beismerése esetén több, mint egy hónap – telt el, vagy
 - d) a bűncselekmény a 927. § szerinti bűncselekményektől eltérően is minősülhet.”

IV. ZÁRSZÓ

Tanulmányunkban célunk a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárási szabályok jelenleg tetten érhető kritikus pontjain keresztül az új eljárási törvény elsődleges normaszöveg-javaslatának (a tanulmányban lásd: Konceptió) értékelése volt. Természetesen az már a jogalkotón múlik, hogy az elmúlt időszakban enyhébb, azonban újra erősödni látszó migrációs nyomás mellett ezen felvetéseket megfontolja-e, s ha igen, még az új Be. megalkotását megelőzően törvény-módosítással, vagy immáron az új eljárási törvény rendszerében jeleníti-e meg azokat. Az új eljárásjogi kódex kodifikációja folyamatban van, az elsődleges normaszöveg-javaslat a hivatásrendek számára megküldésre került. Bízunk azonban benne, hogy az új büntetőeljárási törvényben – annak egyéb rendelkezésein túlmenően – a határozással kapcsolatos bűncselekmények miatti eljárási szabályok vonatkozásában is már egy egységes, átgondolt, anomáliáktól mentes, jogállami garanciális értékeken alapuló normarendszer kerül elfogadásra. Reméljük, hogy a jogirodalom adta „érintkezési felületet” kihasználva írásunk is hozzá tud majd járulni ahhoz, hogy a jelenleg hatályos törvényben tetten érhető anomáliák ne kerüljenek automatikusan „átültetésre” az új jogszabályba, illetve, hogy a Konceptió fentebb jelzett rendelkezései korrekcióra kerüljenek a későbbi szöveg-javaslatokban. Reméljük továbbá azt is, hogy tanulmányunk elindít egy folyamatot, amelyben elméleti és gyakorlati jogászok egyaránt megfogalmazzák azokat a kritikákat a Konceptióval összefüggésben, melyekre a kodifikációs folyamatban a jogalkotónak feltétlenül reagálnia kell majd.

IRODALOM

- Bartkó Róbert (2015a): Anomáliák a tanú kihallgatására vonatkozó büntető eljárásjogi rendelkezések rendszerében. *Jog, Állam, Politika*, 7. évf. 3. szám, 47-56.
- Bartko, Robert (2015b): The principle of fair trial with special reference to the temporal scope of the Hungarian Act of Criminal Procedure, Bratislava Legal Forum 2015. *Collection of Papers from the International Academic Conference Bratislava Legal Forum 2015*. (szerk: Daniela Cickánová, Ivana Hopcová, Vladislav Micátek), Comenius University, Bratislava.

- *Büntetőeljárás jog I.* (szerk. Bartkó Róbert – Kovács Gábor), UNIVERSITAS Győr Nonprofit Kft, Győr, 2015.
- *A Büntetőeljárás törvény Tervezete* (Koncepció)
- *Az Európa Tanács 1950. november 4-én Rómában kelt Egyezménye az Emberi Jogokról* (EJEE) http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf
- Elek Balázs (2015): Költség és időtartalékok a büntetőeljárásban. In: *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja.* Szerk.: Elek Balázs – Miskolczi Barna. Printart-Press Kft., 9–30.
- Farkas Ákos (2015): A büntetőeljárás hatékonyságának korlátai. In: *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja.* Szerk.: Elek Balázs – Miskolczi Barna. Printart-Press Kft., 74–77.
- Hautzinger Zoltán (2016): *Idegen a büntetőjogban.* Pécs, AndAnn Kft.
- Miskolczi Barna (2015): Az új büntetőeljárás kodifikációs irányelvei. In: *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja.* Szerk.: Elek Balázs – Miskolczi Barna. Printart-Press Kft., 30–42.

Jogszabályok:

- 1998. évi XIX. tv. A büntetőeljárásról
- 2012. évi C. tv. A Büntető Törvénykönyvről
- 2013. évi CCXL. tv. A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
- 2015. évi CXL. tv. Az egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról

•
Babérliget (Hamvas Béla után)

Carl Schmitt olasz recepciója Costantino Mortati alkotmányelméletében*

I. BEVEZETÉS

Costantino Mortati olasz alkotmányjogász, jogtudós, kereszténydemokrata politikus egyike azoknak, akik az európai jogtudományi gondolkodásban kiemelkedő szerepet töltek be. Az 1891-ben született, albán gyökerekkel rendelkező, calabrai származású tudós a magyar jogtudományban alig ismert szerzőnek számít. Hazájában elsősorban a materiális alkotmányról írott, 1940-ben megjelent műve, a *La costituzione in senso materiale* alapján,^[1] illetve az 1948-as köztársasági alkotmány megszövegezésében játszott meghatározó szerepéért kap állandó és rendkívül nagy figyelmet. Az alkotmány alapelvei és államszervezeti

* A tanulmány a K 108790. számú, „A modern állam változásai – Történeti perspektívák és a jelenkori kihívásokra adott válaszok” című OTKA projekt, illetve a Campus Hungary ösztöndíj keretében készült.

[1] Costantino Mortati (1891, Corigliano Calabro /Cosenza/ – 1985, Róma) a közjog és összehasonlító alkotmányjog professzora több itáliai egyetemen – Macerata, Messina, Nápoly –, majd 1955-től a római La Sapienza Egyetem tanára. Kereszténydemokrata politikus, az Alkotmányozó Gyűlés és a 75-ök bizottságának tagja, 1960–72 között az olasz Alkotmánybíróság bíróján, ahol 1962-ben helyettes elnökké választották. Munkásságának jogtudományi interpretációja szempontjából több meghatározó mű, illetve tanulmány- és konferenciakötet áll olasz nyelven rendelkezésre. Ezek közül kiemelendő Fulco Lanchester (ed.): *Costantino Mortati costituzionalista calabrese*, Napoli, 1989, Edizioni Scientifiche Italiane, Università Catanzaro „Magna Grecia”; Mario Galizia (ed.): *Il pensiero giuridico di Costantino Mortati*. Milano, 1990, Giuffrè; Mario Galizia (ed.): *Forme di Stato e forme di governo. Nuovi studi sul pensiero di Costantino Mortati*. Milano, 2007, Giuffrè. Mindemellett számos olyan értelmezés látott napvilágot, amely Mortati elméleti munkásságának egy szeletére, az alkotmányjogi jellegű írásaira szorítkozik. Ehhez lásd Mario Galizia: *Profilo storico-comparativo della scienza del diritto costituzionale*. In: *Archivio Filippo Serafini*, vol. CLXIV, 1963, fasciolo 1-2. 3-110., Costantino Mortati – Giuliano Amato: *Aspetti e tendenze del diritto costituzionale. Scritti in nome di Costantino Mortati*, Milano, 1977, Giuffrè. Végül a művek utolsó csoportjába azok az írások tartoznak, amelyek Mortatinak az olasz közjogtudományon belüli helyzetét elemzik. Ehhez lásd Paolo Grossi: *Scienza giuridica italiana: un profilo storico 1860-1950*. Milano, 2000, Giuffrè; Maurizio Fioravanti: *La scienza del diritto pubblico. Dottrine dello Stato e della Costituzione tra Otto e Novecento*. Milano, 2001, Giuffrè; Fulco Lanchester: *Pensare lo Stato: i giuspubblicisti nella Italia unitaria*, Roma, 2004, Laterza; Marco Brigaglia: *La teoria del diritto di Costantino Mortati*. Milano, 2006, Giuffrè.

Costantino Mortati részletes életútja és műveinek katalógusa elektronikus formában is elérhető. Ehhez lásd Fulco Lanchester: Mortati, Costantino, *Il contributo italiano alla storia del Pensiero – Diritto* (2012) In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2012, 77. kötet, amely megtalálható a www.treccani.it – „il portale del sapere” oldalán.

rendelkezései során tanúsított aktív közreműködéséért életrajzírói méltán nevezik őt az alkotmány atyjának (*il padre della costituzione*).^[2] Tudományos munkásságán túl személye is méltán tarthat számot érdeklődésre. A kettős kulturális kötődéssel rendelkező szerző, élete végére jelentős tanítványi kört alakított ki maga körül, számos társadalomtudós pedig követőjének tartja magát. Kortársaihoz képest nyitott volt a határterületek tudományos igényű megvilágítása és megalapozása iránt. Ebben nem csupán albán-olasz családi indíttatása segítette, hanem a jogtudomány, a filozófia és a politikatudomány területén szerzett diplomái egyaránt hozzájárultak. Mortati különösen a politika és a jog közötti kapcsolat feltérképezése érdekelt, ami nem véletlenül tette őt Carl Schmitt munkásságának egyik legmeghatározóbb olasz értelmezőjévé.

II. A SCHMITT-RECEPCIÓ TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI GYÖKEREI

Carl Schmitt munkássága az olasz jogtudományi gondolkodásban első írásának megjelenésétől kezdve állandó és intenzív érdeklődés középpontjában állt. Carlo Galli, Schmitt életművének olasz értelmezője összefoglaló tanulmányában azt állította, hogy Carl Schmitt mind történeti, mind elméleti nézőpontból az olasz jogi kultúra szerves része. „Schmitt jelenléte Olaszországban a kultusz és a kritikátlan tébolyodottság formái mellett a nagy európai kultúra egy darabjának ígéretét hozta el, a modern politikai kategóriák valóságú értelmezésének megújított képességét, az állami intézmények történetének tanulmányozását, tekintettel a modern politika nyugat-európai formáinak születésére, életére, bukására és a bukását eredményező konfliktusokra, amelyeket nemcsak a jogász, hanem a szociológus, de mindenekelőtt a politikatudomány képviselőjének szemszögéből tett elemzés tárgyává.”^[3]

Galli méltatása egyértelműen bizonyítja, hogy Schmitt életműve nemcsak az olasz közjogtudomány fejlődéséhez, a közjogi doktrínákban kiemelt problémákhoz illeszkedik szervesen, hanem hatást gyakorolt a politikatudomány alakulására is. Ez a szoros illeszkedés köszönhető egyfelől a hasonló történelmi tapasztalatnak, másfelől ezen tapasztalat párhuzamra lehetővé teremtő értelmezésének.

Az 1861-ben egységessé vált Olaszország közjogi rendszere hosszú ideig tartó politikai és közjogi partikularizmust követően született meg, amelyet mint meghatározó történelmi körülményt Mortati a weimari alkotmányhoz írott Előszavában német vonatkozásban is említésre méltónak tartott.^[4] Ebben az írásban az alkot-

[2] Vö. Mortati, 1940.

[3] Galli, 1979, 81–160. (Fordítás a tanulmány szerzőjétől.)

[4] Mortati, 1972, 296. Érdemes azonban megemlíteni a szerző által számba vett egyéb tényezőket is: 1. az államigazgatás kiépítését, amely az állam támaszaként mellőzte az állampolgár részvételét a közügyek intézésében; 2. a napóleoni hódításokat követően hiányzó politikai osztályt, amely nem tette lehetővé, a nemzeti egység népi útját; 3. a porosz mentalitást, amely megakadályozta a politikai

mány normaszövegének megszületését megelőző történelmi tényezőket mérlegelve kiemelte a területi széttagoltság tényét és a nemzeti egység hosszú ideig tartó megszületésének a folyamatát. Ezen túlmenően fontos párhuzamnak tekinthető, hogy az első világháborút követően a Risorgimento történelmi örökségére építő, liberálisnak nevezett olasz állam^[5] éppen úgy omlott össze, mint a Német Császárság. További hasonlóság, hogy a két világháború között az olasz és német jogtudományban lényegében párhuzamosan dolgozták ki a totális állam koncepcióját, amely radikálisan szakítani próbált a liberális konstitucionalizmus elveire épülő politikai rendszerrel, és az állam új típusaként határozta meg önmagát.

Az 1920-as évek olasz közjogi gondolkodása ebből következően evidens módon került szembe a liberális állam eszméjének, intézményi struktúrájának és válságának a problematikájával. A felvilágosodás politikai filozófiájából eredő és a francia forradalomnak köszönhetően elterjedt, a hatalmi ágak megosztására, az első generációs jogokat deklaráló alkotmányos kartákra, az állami beavatkozás tilalmára építő és az individuális szabadságfogalom középpontba helyezésének motívumaiban megragadható liberális állam az első világháborút követő években az államnak csupán egy, a történelmi múlthoz tartozó típusának tűnt, amelyet egy teljesen más eszmei alapokon és gyökeresen új intézményrendszeren nyugvó államnak kell felváltania. Ez a jelenség nemcsak az olasz közjogi rendszer valóságában, hanem a német weimari demokrácia 1920-as években tapasztalható erőtlenségében, jellegzetes válságtüneteiben is egyaránt megfigyelhető volt.

A történelmi párhuzamok megléte indokolta tette, hogy mind a német, mind az olasz közjogi gondolkodás fókuszába a liberális állam válságának jogtudományi elemzése kerüljön. A hasonló történelmi tapasztalat mellett a jogtudományi gondolkodást a 20. század utolsó harmadától uralkodóvá váló jogpozitivistá irányzattal szembeni ellenszenv is jellemezte. Ez az elutasítás szintén megfigyelhető mind az olasz, mind a német jogi kultúrában. Schmitt ebből a szempontból azért tűnhetett rendkívül érdekesnek, mert a jogtudományi megismerésben kizárólag a jogi gondolkodás deduktív módszerével és fogalomkészletével vizsgált jogrendszer fogalmára alapozott állam-fogalom nem bizonyult elégségesnek az állam komplexitásának a tanulmányozásához, míg az állam politikai fogalma a jogpozitivizmustól radikálisan eltérő új megismerési módot kínált. Ezért nem véletlen,

- struktúra igazi megújulását; 4. az 1871-es alkotmányban a császár és a kancellár személyére építő politikai intézményrendszert, amely a parlamentet tette súlytalanná; 5. az első világháborúban elszennvedett vereséget és az 1918-as törvényeket a kancellárnak Reichstag irányában való politikai felelősségéről; 6. a belső munkás-és katonai megmozdulások által okozott válságokat és a kommunista forradalmi megmozdulásokat. Összességében az első világháborút követő belső válság nem „a megújulás kifejeződése, nem alulról érkező önvizsgálat eredménye volt, hanem a politikai osztályok azon törekvése, amellyel a békekötést akarták kedvezőbb színben feltüntetni az államszervezet demokratikus újrafényezése által.” (Mortati, 1972, 296–298.)

[5] A modern olasz politikai rendszer első fázisát az olasz politikatudományi és alkotmányjogi gondolkodás egyaránt liberálisnak nevezi. Lásd bővebben a közjogi gondolkodás történetét feldolgozó irodalomban: Ferraioli, 1999; Fioravanti, 2001; Lanchester, 2004; Grossi, 2012; az alkotmányjogi szakirodalomban: Pitruzella, 2010; vagy a politikatudományi szakirodalomban: *Il sistema politico italiano*, 2008.

hogy az olasz közjogtudományban formalistának bélyegzett jogpozitivizmus a XIX. század végétől nagyon komoly bírálókra talált.^[6]

A történelmi, közjogtudományi és közjogi hasonlóságok ellenére a Schmitt-recepcióban célszerű különbséget tenni a második világháború előtti és utáni időszak között. Sőt, az 1920-as és 1930-as évek tovább tagolhatóak aszerint, hogy Schmitt műveinek recenziójáról vagy a német jogtudós által felvetett problémák önálló elemzéséről van szó.

Schmitt nevével elsőször Filippo Grisigninek köszönhetően a *Rivista internazionale di Filosofia del Diritto*-ban, egy nemzetközi jogfilozófiai folyóiratban találkozhatott az olasz olvasó, amikor a folyóirat 1924-es száma rövid recenziót közölt a német tudós Politikai teológia című művéről.^[7] Grisigni írása nem szólt másról, mint annak méltatásáról, hogy létezik egy szerző az európai jogtudományi gondolkodásban, aki az állam jogtudományi és teológiai nézőpontjai közötti viszonyrendszert eredeti módon érzékeli, és képes olyan általános elvek megfogalmazására, amelyek utat nyitnak a jogi fogalmak szociológiai vizsgálata előtt. Az olasz szerző tehát Schmitt érdemének tulajdonítja, hogy egy új korszakot hoz el a társadalomtudományi gondolkodásban, amikor a metafizika és a politikai közötti kapcsolat megteremtését teszi a tudományos vizsgálódás tárgyává az abszolutizmus/transzcendencia felől a demokrácia/immanencia irányába haladó úton. A recenzió műfaja által megengedett keretek között ugyanakkor Grisigni Schmitt elméletét bírálva kifejezetten veszélyesnek tartja, hogy a német szerző számos helyen szembekerül a történelmi valósággal. Itt persze figyelembe kell venni azt a körülményt is, nem lebecsülve a recepció teljesítményt, hogy ez az írás nem csupán Schmitt művének kritikai jellegű ismertetése volt, hanem egy programadás is, amely a Vittorio Emanuele Orlando^[8] által útjára indított modern

[6] Bobbio, 1997, 79–97.

[7] Grisigni, 1922, 196–197. (Vö. Carlo Galli, 2010, 6. lábjegyzet)

[8] Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952) az olasz közjogtudományi gondolkodás egyik meghatározó alakja. A francia politikafilozófiai iskolával szemben a közjogtudomány képviselőinek műveit, nézeteit, jogi fogalomkészletét és módszertanát ültette át az olasz jogi gondolkodásba. Az első világháborút megelőző évtizedekben parlamenti képviselőként, illetve több alkalommal miniszterként, például oktatási miniszterként vett részt az egyes kormányok munkájában. 1917-ben miniszterelnöki tisztséget töltött be, majd a Párizs környéki béketárgyalások olasz küldöttségében is szerepet vállalt. A fasizmus idején visszavonult a politikai közszerepléstől. (Vö. *Dizionario Biografico degli Italiani*: www.treccani.it.) Orlando fiatalkori műveiben mindenekelőtt az 1894-ben publikált I principi del diritto costituzionale című kötet írásaiban egyfelől a kortárs jogi gondolkodás módszerét bírálta, másfelől az államfogalom kidolgozására tett kísérletet az államszuverenitás, illetve az államszemély kategóriáinak értelmezésével. Orlando abból indult ki, hogy a közjogtudománynak a magánjoghoz képest tapasztalható elmaradottsága két okra vezethető vissza. A közjogtudomány, hasonlóan az állami intézményrendszer egészét szabályozó normák összességéhez történelmi korszakonként különböző formákat ölt. A jogtudományi megismerés és annak tárgya, a közjog történelmi képződmény, ezért a közjogtudomány megalapozásánál a történelmi jogi iskola. Ez egyúttal azt jelentette, hogy az állami intézmények tudományos igényű vizsgálata csakis a jogtudományon, ezen belül a közjogon keresztül valósítható meg, amit minden materiális – filozófiai, etikai, politikai – tartalomtól meg kell tisztítani, ám a közjog maga is történelmi képződmény, így rögtön a jogtudomány ezen ágának megalapozásánál Orlando a történelmi jogi irányvonalat, különösen F. C. von Savigny jelentette számára a kiindulópontot.

olasz közjogtudományi gondolkodással szembenálló új irányt határozott meg. Ebben a vonatkozásban Grispigni számára kapóra jött a *Politikai teológia* bemutatása programja megfogalmazására is.

Ezt követően néhány év múlva jóval nagyobb érdeklődésre számot tartó írás jelent meg Cesare Goretta tollából. Goretta, ugyanezen jogfilozófiai folyóirat 1929-es számában, Schmitt *Verfassungslehre* című művének elemzésén keresztül ismertette meg az olasz olvasókat a német közjogász felfogásával. Goretta szerint Schmitt elméletének központi eleme a szuverenitás fogalma, amely ezért elemzésének vezérfonalául szolgált. A szuverenitás „irracionális fogalma kívül áll a jogon, visszavezethetetlen bármilyen jogi értékelésre, így az állam, mint politikai egység – impérium –, úgy tűnik ezen az alapon építhető fel”.^[9] Schmitt érdemének tartotta, hogy a szuverenitás fogalmán keresztül ráirányította a jogtudomány figyelmét a jog és politika kapcsolatára. Bírálta azonban a német tudós népfogalmát, s ezzel egyúttal kijelölte az olasz jogtudományi gondolkodás Schmitt-recepciójának egyik meghatározó irányát. A későbbiekben ugyanis Mortati alkotmányelméletében szintén ez képezi a Schmitttel szembeni kritika egyik irányát. A nép, mint „mitikus politikai egység” fogalma Schmittnél a „...Hobbes-ra való hivatkozásokban jelenik meg és egy erős rousseau-i szuggeszióból ered, az idealizmus látszatába burkolózó és korunkat jól jellemző, általános naturalista koncepció következménye.”^[10] Schmitttel ellentétben Goretta azt hangsúlyozta, hogy a különböző történelmi megnyilvánulásokban testet öltő politikai szuverenitás nem feleltethető meg teljesen a nép identitásának, hanem mindig politikai harcok eredménye, amely a meghatározott társadalmi funkciókat gyakoroló többség, vagy kisebbség uralmához vezet. Ezen alapul az állam, mint a szuverenitás gyakorlását szabályozó korlátok és kontrollok egyensúlyban tartásának a módja. A szuverén – amelynek Schmittnél a liberális képviselő elvét, vagy a politikai elit uralmát, továbbá az ezekben rejlő steril mechanizmusok kockázatát kellene legyőznie, s a „valódi” demokráciát elhoznia – csupán mítosz.^[11] Goretta

- Mivel a közjogtudomány alapp problémája a szuverenitás eszméjével azonosított állam, ezért a döntő tudományos feladat az államfogalom megalkotása. Orlando az államfogalom meghatározása során a német általános államtant, elsősorban Georg Jellinek felfogását tekintette mintának, azonban már a kiindulópontban kizárta Jellinek kétoldalú államelméletéből a társadalmi oldal elemzését. Az államnak, mint elsődleges jogforrásnak a legfontosabb ismertetőjegye a szuverenitás: „A szuverenitás az államhoz tartozik és tartalmazza az állam teljes jogát.” A szuverenitás ugyanakkor az állam jogi személy mivoltában nyer megerősítést, ez utóbbi pedig három lényeges elemmel rendelkezik: (a) személy mivolt; (b) a személy mivolt alapja, a közösség jogi lelkiismerete, illetve jogtudata; és a (c) a személy mivolt megjelenése a kormányzatban, a végrehajtó hatalom intézményesülésében. Orlando közjogtudományi munkásságának részletes olasz nyelvű feldolgozásához lásd Massera, 2007; Fulco Lanchester: Il dibattito metodologico nel diritto pubblico durante il periodo liberale e la prospettiva storica. In: Lanchester, 2004, 4–6. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az államot a szuverenitás felől megértő, közjogi orientációjú jogtudományi gondolkodást az 1920-as évek fiatal közjogász generációja határozottan elutasította.

[9] Goretta, 1929, 375–386. (Vö. Galli, 2010, 8. lábjegyzet)

[10] Goretta, 1929, 381.

[11] Goretta, 1929, 384–385.

teljesen egyetértett Schmitt álláspontjával a tekintetben, hogy a nép politikai egysége tulajdonképpen politikai ideológia, nem egy tökéletes társadalmi szerződés, hanem bizonyos társadalmi csoportok autonómiáján és együttműködésén keresztül elért igen lassú erőfeszítés eredménye. Ez pedig nem írható le absztrakt jogi kritériumokkal, így a szuverenitásban rejlő politikai kritériumot az állam megkülönböztethető jeleként kell értelmezni.^[12]

Alig két évvel később, 1931-ben Mario Einaudi a *Der Hüter der Verfassung* című schmitti művet mutatta be röviden a Torinóban megjelenő folyóiratban, a *La Riforma Sociale*-ben, ami csupán egy mélyrehatóbb elemzéssel nem járó felszínes párhuzam felállítását vonta maga után. Einaudi szerint az alkotmány őreként feltételezett államfő szerepe hasonlít az amerikai Legfelsőbb Bíróság jogrendszer védő tevékenységéhez, ami nézete szerint a plebiszcitárius demokrácia védelmezőjeként értelmezhető a valódi diktatúrával szemben.

A fasiszta állam mítoszának megteremtését szolgáló schmitti liberalizmuskritika pusztá méltatásánál jóval nagyobb horderejű a Hugo Fiala álnéven publikáló Karl Löwith álláspontja, aki sajátos módon került kapcsolatba az olasz recepciókkal, ráadásul hosszú évtizedeken keresztül, több alkalommal találkozhatunk nézeteivel: az *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts* 1935. évi 2. számában megjelent német nyelvű tanulmánya, melyet a *Politische Dezisionismus* után publikált Olaszországban is, még ugyanebben az évben. A szerzőt első ízben Schmittből kizárólag a politikai fogalmának és a decizionizmus problémakörének az értelmezése kötötte le. Az *Il concetto della politica di Carl Schmitt e il problema della decisione* a szembehelyezkedett a döntésemélet létjogosultságával.^[13] Később kritikai szemléletét történelemfilozófiai alapokra helyezve mondott lesújtó véleményt a decizionizmusról a *Da Hegel a Nietzsche e di Significato e fine della Storia* című művében. A schmitti decizionizmus a felvilágosodás korától a filozófiai gondolkodásban jelen lévő és kizárólagosnak tekinthető racionalizmus arcul csapása, anélkül rombolja le a ráció hatalmát, hogy hozzá tudna járulni Isten és a Lélek kierkegaard-i értelemben felfogott kapcsolatának megragadásához. „Schmitt a politikai jelentéstartalmának megragadásában szerepet játszó barát-ellenség posztulátumával képtelen bármiféle racionális önigazolásra, híján van minden hivatkozási pontnak, elmélete önmagába zárt zsákutca, amelyben

[12] Goretti, 1929, 386.

[13] Vö. Galli, 2010, 5. lábjegyzet. Löwith olasz tanulmánya a *Nuovi studi di diritto economico e politica* c. folyóirat 1935/VIII. számában jelent meg (58–83. p.). Később a *Critica dell'esistenza storica* közölte az *Il decisionismo occasionale di Carl Schmitt* című írását (Napoli, 1967, Morano, 111–161.), amely a 149–161. oldal között a decizionizmusról szóló 1935-ös írásának bővített változatát tartalmazta, kiterjesztve Heideggerre és Gogartenre a schmitti decizionizmus kritikáját. Ezt követte a német politikai decizionizmusról szóló 1935-ös tanulmányának olasz fordítása, amely a *Nuovi Studi Politici* 1977/1. számában látott napvilágot, majd a Karl Löwith-Salvatore Valitutti szerkesztésében megjelent *La politica come destino* kötet részeként is megjelent, immár harmadik kiadásban (Roma, 1978, Bulzoni). (Vö. Galli, 2010, 22. lábjegyzet.)

minden külsődleges elemet mechanikusan és passzívan a sajátjaként tüntet fel.”^[14] Löwith különösen éles kritikával illette a *Politikai teológia* nézőpontját, amely „képtelen a történelem valódi racionális értelmezésére, mint ahogyan teljesen impotens a kortárs világ döntési »központjának« individualizálására, és önmagát csupán az antiszemitizmus külső aberrált és durva mítoszának felépítésére korlátozza, amely úgy tűnik az egész schmitti-i mű valódi célja.”^[15]

Ugyancsak a második világháború előtti recepcióhoz tartozik a fiatal Delio Cantimori munkássága. Cantimori több írásában elemezte Schmitt tudományos tevékenységét, s kifejezetten kritikus álláspontot fogalmazott meg a német szerzővel szemben. Ez az állítás különösen igaz a *Semlegesítődések és depolitizálódások* címmel megjelentetett tanulmányára, amely kritikai megfontolásból részben átvette Schmitt 1929-es barcelonai előadásának a címét.^[16] Mivel Cantimori a fasizmusban az új kultúra megteremtése iránti fogékonyságot és politikai képességet látta megtestesülni, ezért Schmitt érdemének az állam új fogalmának a felfedezését tartotta. Nézete szerint azonban Schmitt „hideg empirizmusa” képtelenné teszi a szerzőt a történelmi folyamatok helyes értékelésére. „Schmitt nem a történelemfilozófián belül mozog, a történelmet nem »fejlődésként« írja le, hanem csupán a központi területek – Zentralgebiet – puszta egymásra következő lépéseiként... Schmitt túlságosan kötődik a hétköznapi politikához, mindvégig a filozófia látószöge alatt marad, s elmélete nem válik filozófiai pozícióvá.”^[17] Bár Schmitt ambíciója a politikának más szellemi formáktól való megkülönböztetésére alapvetően európai jelenség, ám a schmitti mű teljesen a német kulturális világon belül mozog, a germán kultúra „szentimentális” igényéhez vezet vissza, továbbá a kultúrát megteremtő polgári, illetve az abszolút rend iránt vágyódó anarchisták és forradalmárok nihilizmusában jelenik meg. „Ebből a konfúzióból ered a döntés iránti páthosz, majd a páthoszból a politikai és a szuverenitás fogalmai, amelyek a döntés (*Entscheidung*) központi fogalmában megalapozzák a diktatoriális decizionizmus lehetőségét.”^[18] Mindezek mögött Cantimori a porosz szellem militarizmusában megtestesülő állam legújabb sajátosságait látta.

1. A totális állam elmélete

Az első recenziókat követően az olasz fasizmus térhódításával és a totális állam elmélete olasz változatának^[19] kidolgozásával megváltozott a Schmitt-recepció helyzete és dinamikája. Mivel ebben a totális állam elméletének kialakulása

[14] Galli, 1929, 386.

[15] Galli, 1929, 7.

[16] Vö. Carl Schmitt: *A semlegesítődések és depolitizálódások korszaka*. In: Schmitt, 2002, 56-67.; Cs. Kiss, 2004, 108.

[17] Cantimori, 1930, 85. (Vö. Galli, 2010, 38. lábjegyzet)

[18] Cantimori, 1935, 488. (Vö. Galli, 2010, 46. lábjegyzet)

[19] A három gondolkodó életművének részletekbe menő ismertetéséhez vö. Gentile, 1999, 173-236.

fontos szerepet játszott, ezért itt ajánlatos röviden bemutatni a három legjelentősebb teoretikus, Giovanni Gentile, Alfredo Rocco és Giuseppe Bottai felfogását.

Gentile filozófiai programja világosan körvonalazható egy 1923-ban Mussolinihez írott leveléből. A szerző a nemzeti egység alapjául szolgáló Risorgimento eszméit összekötötte a új, első világháború utáni korszakkal. „Meg vagyok győződve arról, hogy a Risorgimentót vezető történelmi jobb, a törvényeken alapuló szabadság liberális felfogása csak egy erős államban, egy etikai realitásként felfogott államban nem a ma Önnel szemben megjelenő liberális erőkhöz ölt testet.”^[20] Gentile megkísérelte a nemzeti egység XIX. századi programját, pontosabban a Risorgimento két szárnya közül, történelmi jobb (*la destra storica*) és történelmi bal (*la sinistra storica*), az előbbit az állam új eszméjének szolgálatába állítani. Miben állt ennek az új felfogásnak a lényege? Az állam hegeli filozófiából vett etikai valóságában, amelyet Gentile csak erős korrekciókkal, *A szellemfilozófia alapvonalai* című műben képviselt hegeli felfogás kritikájának alapján fogadott el. Tulajdonképpen a Hegel-kritika keretei között jutott el a totális állam eszméjéhez. Az 1931-ben publikált *Il concetto di Stato in Hegel* című írásában Gentile amellett érvelt, hogy a család és társadalom szintetikus egységeként felfogott állam, mint tökéletes metafizikai és erkölcsi valóság, alkalmatlan az állam lényegének a megjelenítésére. Az állam lényege a nemzeti közösség életében gyökerezik, amely kizárja a nép különböző megnyilvánulási formáit és eltérő kulturális-társadalmi meghatározottságát. A állam tevékenységében testet öltő nemzeti élet homogén, a politika kizárólag az államhoz kötődik. Gentile nem ismerte el az állam mögött húzódnó társadalmi érdekeket és plurális értékeken alapuló törekvéseket, illetve azokat lényegtelennek tartotta az állam felépülésének megértése szempontjából. „A nép akarata a nemzetben jelenik meg, a nemzet az állam. Így az állam azonos a politikával.”^[21] Gentile később végrehajtotta az állam fasiszta párt alá rendelését, így az állam totális valóságát az egyetlen párt elve alá helyezte.

Alfredo Rocco Gentiléhez hasonló módon interpretálta a háború utáni olasz társadalom és politikai rendszer válságát. Még az első világháború alatt kezdett publikálni nacionalista hangnemben, amelynek során 1919-ben arra meglátásra jutott, hogy az állam válságban van. A válságot összekötötte az előző század politikai rendszerének és a liberális ideológiának a csődjével: „Az állam válságban van, napról-napra a kisebbségekben, a pártokban, a szervezetekben, a ligákban és a szakszervezetekben oldódik fel, egyre gyorsabban veszíti el szuverenitását kellékeit... az egyén és a csoport önvédelmének elve, amely minden primitív és szervezetlen társadalomban uralkodik, győzelmét ünnepli.”^[22] A polgári jogot és

[20] *Lettera di Giovanni Gentile a Benito Mussolini del 31 maggio 1923*, citata da G. Bedeschi In: *La fabbrica delle ideologie*. Bari, Laterza 2002. 249. In: *Le libertà dei moderni. Filosofie e teorie politiche della modernità. 1789-1989. Dalla Rivoluzione francese alla caduta del muro di Berlino*. (ed.) Roberto Finelli - Franca Papa - Marcello Montanari - Giuseppe Cascione, Napoli, 2003. Ligouri Editore, 262.

[21] *Le libertà dei moderni*, 2003, 263.

[22] Alfredo Rocco: *La crisi dello Stato e i sindacati*. In: Rocco, 1928, 632. (Vö: Gentile, 1999, 194.)

közjogot számtalan esetben megsértő konfliktusokban az állam semleges módon létezik. Ebben a helyzetben elutasította mind az egyénre alapozott társadalom, mind a szervezetlen, elszigetelt egyénekből álló tömegtársadalom modelljét. Bár Rocco elismerte a tömegtársadalmat, mint a modern társadalom megkerülhetetlen és uralkodóvá váló tényezőjét ám ezt nem a képviseleti demokrácia politikai modelljével állította párhuzamba, hanem egy erős állam szolgálatába állította. Kérdés az, hogyan ment végbe ez a folyamat? Az új állam eszméjének első eleme a különböző réteg-és csoportérdekeket tagadó tömeg(társadalom) hatékony alárendelése volt az állam akaratának. Ebben a vonatkozásban az állam szuverenitása és a liberális rendszer összeegyeztethetetlen: „A liberális állam törekeny képződmény, konkrét tartalomnak és saját eszméknek hiányától szenvedő organizmus, az országban élő és ható erőkhöz képest külsődleges tényező, immár képtelen uralkodni a társadalom létező erői felett, sőt ezen erők uralkodnak felette.”^[23] Rocco Mussolini római menetelését forradalomnak nevezte, egy új korszak eljövételét látta benne, annak a lehetőségét, hogy sikerül a liberalizmus társadalomban okozott atomizálódó törekvéseit a társadalom állami megszervezésével megszüntetni, s ezzel új pályára állítani. Támogatta az 1925–28 közötti fasiszta jogalkotást és a politikai rendszer kopernikuszi fordulataként élte meg a végrehajtó hatalom megerősödését. Sőt, a kormányfőben az országban létező politikai, gazdasági és morális erők vezetőjét látta. Elméletének csomópontját a faszizmus történelmi küldetéséről írott sorai jelentik: „Újraalkotni az erős államot, győzelemre juttatni a szervezettség elvét, amely nem kevesek kiváltságán, hanem a tömegben és a tömeg állami életben való részvételén nyugszik.”^[24]

A faszizmus totális államának harmadik, kevésbé ismert teoretikusa Giuseppe Bottai, aki az erős állam ugyancsak lelkes támogatójaként, az állam megerősítését fokozatos és korlátozott keretek között rendezett vitákban kialakított konszenzus révén kívánta megvalósítani. Nehezen értelmezhetőek a faszizmus politikai rendszerrel kapcsolatban kidolgozott, eklektikus nézetei. A *La Patria* hasábjain 1922-ben közzétett *Il nuovo compito* című írásában a szerző a faszizmus eljövételét a történelem menetéből és a dolgok folyásából olvasta ki. „A cél felé sétálunk, nem futunk. Az egyik lépés a másik mögött módszerével, mindig a nagylelkű agarak sarkában vagyunk, amelyek a menetelésben vezetnek, de türelmeseknek kell lennünk. Mindezt a történelem módszerével tesszük, a történelem ritmusa szerint.”^[25] Ebben a menetelésben Bottai a hatalom megszerzését csak az első állomásnak tartotta, ezt követően a rendszer kiépülésében fontos szerepet szánt a folyamatos kritikának. Nézete azonban a fasiszták számára elfogadhatatlan volt. A faszizmus ideológiája kizárólagos érvényességet igényelt, ami lehetetlenné tette, hogy a totális állam fenntartása és megerősítése érdekében vitát folytassanak.

[23] Rocco, 1928, 776. (Vö: Gentile, 1999, 204.)

[24] Rocco: *Discorso alla Camera dei deputati, 10 dicembre 1925*. In: Rocco, 1928, vol. III., 985. (Vö: Gentile, 1999, 207.)

[25] Bottai, 1933, 69. (Vö: Gentile, 1999, 218.)

A kritika és vita Bottai által javasolt eszköze egy ilyen közegben minden józan meglátást nélkülözött. A politikai és polgári szabadságjogokat likvidáló rendszerben, valódi politikai pártok és érdekképviseleti szervek hiányában nem volt miről és nem volt kivel vitatkozni. A totális állam természete kizárta az ellenvélemény lehetőségét, azt, hogy vitát folytassanak a politikai rendszer megújításának alternatíváiról. Ennek ellenére a szerző „lelkes” cikkeket írt a generációk feladatának tartott fasizmus kiépítése témakörének, és a totális állam lényegi vonásai közül az állam embereket és osztályokat nevelő funkcióját emelte ki. A totális állam a modern tömegtársadalom fejlett formája, amit a közszektorba és a gazdasági életbe beavatkozó állam képéből olvasott ki. Ugyanakkor a fasizmust a liberális kapitalizmus és a bolsevik megoldás mellett a harmadik útnak tartotta, amely két motívum együttesében öltött testet. Egyfelől a gazdaság és a közigazgatás központi tervezésében és programozásában, azaz a technokraták közreműködésében, másfelől a társadalom Rocco filozófiájában is látható megszervezésében. „A technokrata a gazdasági világ integrális racionalizációjának funkcióját hajtja végre, miközben alkalmazkodik az ipari állam szükségleteihez és lelkiismeretesen részt vesz a politikai közösség életében, a közösségében, amely a teljes társadalom etikai-politikai lényégében testesül meg, vagyis az állampolgárok által kifejezett és realizált politikai és gazdasági erőkből. A fasiszta állam egysége gazdasági, politikai és morális. Közigazgatási jellemvonásán túl az állam az intellektuális és morális reform szervezője, harcosa, az organikus szabadság fejlődésének záloga, amely a csoport és a csoportok közötti együttműködésen keresztül az állami tekintély és akarat formájában nyilvánul meg.^[26] Az állam alapját eszerint az állami akaratot megjelenítő technokrata pozícióján keresztül lehet megragadni. Bottai tagadta az individualizmus minden formáját. A totális állam külső formáját a nemzeti államban látta, amelyben – ahogy Gentile politikai filozófiájában – a Risorgimento elvesztett öröksége testesült meg.

2. Schmitt-recepció a materiális alkotmány elméletében

A totális állam elméletével és a fenn elemzett írásokkal szemben Costantino Mortati 1940-ben megjelenő materiális alkotmányelmélete^[27] jóval mélyebb következtetéseket tesz lehetővé. Bár a mű egészét vizsgálva nem mondható el, hogy szisztematikus írás lenne, mivel a közel kétszázötven oldalas monográfia nagy részét a kortárs európai jogelméleti irányzatok kritikája tölti ki, azonban Mortati éppen ezen a bírálaton keresztül válik képessé Schmitt politikai állam és alkotmányfogalmának a megértésére.^[28] Mortati és Schmitt viszonya szempontjából

[26] Vö. Gentile, 1999, 221–222.

[27] Vö. Mortati, 1940.

[28] Gaetano Mosca hatása az államfogalom kifejtésénél érhetőek tetten, mindenelekőtt a *La costituzione in senso materiale*ban, illetve a *Studi sul potere del Costituente e sulla riforma costituzionale dello Stato* címmel 1972-ben megjelent műben.

mindenekelőtt az államfogalom különbözőségéből kell kiindulni. Mortati szerint az állam *általános céllal rendelkező politikai entitás*, elsődlegesen a különböző és egymással ellentétes érdekek harmonizálását megvalósító, autoriter és szuprematív képződmény, amely egy adott területen kizárólagosan minden más szervvel szemben képes biztosítani a társult/közösségi viszonyok szisztematikus egységét. Ebből következik, hogy az állam funkciója a *homogenitás* megteremtése a diffúz és széttagolt társadalmi kapcsolatok szövetében, megjelenési formája a *politikai akarat*, amely meghatározza a társadalom tagjai közötti viszonyok és értékek differenciálódását, az egyes akaratok alá- és fölérendelésének mechanizmusait, azaz az irányítás és az engedelmesség komplex viszonyrendszerét. Az állam eredetét tekintve nem pusztán normatív vagy merőben tényleges képződmény, hanem a „normatív tény” kategóriájával írható le. Az állam és joga egy és ugyanazon pillanatban keletkezik, amely későbbi, az alkotmányozó hatalom természetéről szóló írásában látható leginkább. Mortati ezzel kifejezetten bírálta a Kelsen, Jellinek és Romano által kidolgozott államelméleteket, amelyek a *de facto és de iure* létezés közötti különbségtételen alapulnak, és elvetette az állami rend pusztán formális koncepcióit: „Amennyiben az állam normák összességével azonosítható és az alkotmány alkotmányos törvényre redukálható, akkor irreleváns lesz mindaz, ami az alkotmányt megelőzi.”^[29] A jogi formalizmus megfosztja az alkotmányt valódi és hatékony alapjától, hiszen deduktív logikai alapon már nem vezethető vissza semmilyen végső jogi kritériumra. Ezzel szemben, ha az alkotmányozó hatalmat úgy fogjuk fel, mint az államot keletkeztető originális-önteremtő akaratot, akkor megragadjuk annak lényegi motívumait is.^[30] Így kijelenthető, hogy minden állam rendelkezik alkotmánnyal, akár írott, akár íratlan formában. Az alkotmányozó hatalom önteremtő mivolta a döntés aktusában nyilvánul meg. Az akaratlan alapuló döntés logikai értelemben (és csakis logikai értelemben) két egymással összefüggő, illetve egymást követő mozzanattól áll, (a) az állam keletkezését biztosító és a (b) az államnak meghatározott tulajdonságokat biztosító akaratból.^[31]

Minden alaptörvény mögött létezik egy komoly szociológiai és politikai értelemben vett jogon túli jelentéstartalom, amelyre a közjogtudománynak reflektálnia kell. Az alkotmány több, mint pozitív normák összessége. Minden alkotmány a jogi normák mögött álló értékek, elvek és célok együttese, amelynek eredője a politikai közösség, megjelenítője az adott közösség politikai elitje. Az alkotmány tehát ebből a szempontból nézve nem csak alaptörvény, hanem politikai dokumentum. Mint ilyen, egy sajátos történelmi korszak eredménye, amelyből világosan látszik, hogy az adott közösség mely értékeket tart követendőnek.

Mortati számára az állam politikai jelentéstartalma, és az ebből következő formális- és materiális alkotmánykoncepció három probléma kapcsán biztosít

[29] Mortati, 1940, 16.

[30] Mortati, 1972, 11–12.

[31] Mortati, 1940, 18.

lehetőséget arra, hogy Schmitt *Verfassungslehre*-ben megalapozott nézőpontját bírálja. A Mortati által kritikailag felvetett három probléma: a nép, az érvényesség, és a politikai (*das Politische*) fogalmának a konstrukciója.

(a) Mindenekelőtt a nép bizonytalan fogalma nem alkalmas a fundamentális döntés alanyának pontos meghatározására. Ebből következően joggal vetődik fel a kérdés, ha egy nép nem érte el a politikai egység szintjét, akkor nem rendelkezik alkotmánnyal?

(b) Másodsor azzal, hogy Schmitt a szuverén politikai döntésével teszi lehetővé a jogrend megteremtését, a döntés megelőzi a normát. Szuverén az, aki kivételes állapotban dönt. A döntéssel létrehozott alkotmány egyben a politikai cselekvés alapja, ezért csak a kivételes állapot felől nézve lesz az alkotmány politikai dokumentum. Ezzel szemben Mortatinál a ténylegesség a jogrendszer érvényességéhez kapcsolódik. A ténylegességet a politikai szuverénhez, a jogrendszer érvényességét a döntés normatív formájához kötötte. A szuverén akarata a materiális alkotmányban a domináns erők, azaz a politikai konkrét szervezetében, pontosabban a pártok által képviselt értékek, alapelvek, célok rendszerében jelenik meg. Ezzel szemben a schmitti értelemben vett szuverén a jog világán kívül áll, irracionális jellemvonás, semmiféle jogi tartalomra nem vezethető vissza, és mint az állam lényegi alapja ad életet az alkotmányosan felfogott politikai egységnek. Ezzel szemben Mortatinál a döntés az állam alapját jelentő alkotmányban, illetve az alkotmány által realizálódik, és ebben a formában nem más, mint egy alapszabály. A döntés így a jog részévé válik, az alapszabályból ered, amely, szemben Kelsen felfogásával, nem hipotetikus jellegű, hanem a materiális alkotmányban megtalálható homogén értékekben, elvekben és érdekekben ölt testet. A materiális alkotmány, mint alapszabály, csak a különösség szintjén értelmezhető, amennyiben mindig valamely társadalmilag meghatározott vezető csoport, tehát egy politikai elit, illetve párt által képviselt értékek összessége. Így a materiális alkotmány a politikai erők individualizációjának a helye, s egyúttal a politikai irányítás megjelölésre szolgál. A materiális alkotmány fogalmának ilyen értelmezése lehetővé teszi, hogy a normát és a döntést a jogrendszer két létmódjaként, és önkifejeződési formájaként fogják fel.

(c) Harmadszor, további lényegi különbség, hogy Mortati a politikai lényegét nem a barát-ellenség megkülönböztetésére visszavezetett konfliktusalapú politikai cselekvésben látta, hanem a legális rendben, amely a politikai rendszer hierarchikusan szerveződő tényleges erőviszonyait kiegyenlítővé képes megjeleníteni a társadalom differenciált, interszjektív kapcsolatainak az egységét, mint a versengő értékrendszerek egységét. Mortati szerint a politika lényegi eleme ezen erőviszonyok meghatározott értékalapú rendje, amelyet nem lehet leírni a Schmitt által feltételezett homogén nép kategóriájával, mivel az egység megteremtésének mindig a politikai pártok a fő mozgatórugói.

A materiális alkotmány megszületése utáni években az olasz közjogtudomány új kihívások elé került. A fasiszta állam összeomlását, majd a második világháború befejezését követően az olasz társadalom számára megnyílt a lehetőség a demokratikus politikai rendszer létrehozására és a rendszer alapjául szolgáló új, demokratikus alapelveket és értékeket tartalmazó alkotmány megszüvegezésére, majd elfogadására. Ebben a történelmi helyzetben Schmitt munkássága már egészen más jelentőséggel bírt. Az alkotmány normaszövege körüli dogmatikai vitákat követően, amelyek 1948-ra, a köztársasági alkotmány 1948. január 1-jén történő hatályba lépésével lényegében befejeződtek, az alkotmány természetére vonatkozó vizsgálódások váltak fontossá, különösen két kontextusban. Az egyik kétségkívül a történelmi tapasztalatok mérlegelésével együtt járó Weimar-problematika lett, amely a politikai rendszer és a társadalom közötti szakadékot állította előtérbe azzal, hogy rámutatott a weimari alkotmány normaszövege és a társadalmi-politikai valóság közötti szakadéokra, a másik pedig az alkotmány módosíthatóságának problémája, ez utóbbit a Statuto Albertinot könnyen a politika rendszer elvárásainak megfelelő felülírása tette indokolttá a közjogtudomány számára.

A közjogtudományi viták mindkét iránya továbbra is indokolttá tette Schmitt munkásságának kutatását, így teljes mértékben helytálló Carlo Galli azon kijelentése, mely szerint a német jogtudós munkássága az olasz jogi kultúra szerves részévé vált. 1945 után a politikai fogalmának az értelmezése, az alkotmánynak egyfelől fundamentális politikai döntésként, másfelől normaszöveggként való meghatározási lehetőségei, illetve a modern állam válságtünetei, a klasszikus liberalizmusra épülő alkotmányos alapelveknek a demokratikus politikai rendszerrel való kapcsolata olyan problémákat tartottak napirenden, amelyek indokolttá tették az újabb álláspontok kidolgozását.

A recepció folyamatban kiemelkedő eseménynek tekinthető *A politikai fogalma* című írás második megjelenése 1972-ben.^[32] Az újraközlésnek olyan nagy visszhangja volt az olasz újságírásban és a tudományos gondolkodásban, hogy Carlo Galli szerint ezzel egy „Schmitt reneszánsz” vette kezdetét, amelyben döntő befolyást a schmitti művet lefordító Gianfranco Miglio gyakorolt. Ezt a fordítást vette ugyanis alapul Mortati 1973-as, a *Quaderni Fiorentiniban* publikált tanulmányában.^[33]

Miglio a politikai fogalmát (*Begriff*) következetesen a politikai kategóriájaként fordította,^[34] és ezt vette át Mortati is. Miglio nézete szerint Schmitt „feltámadásának” alapja egyértelműen az életmű egészében rejlik, amit mintegy fel kell szabadítani az „ideológiai” és „filozófiai” aspektusok alól, mert csak egy ilyen felszabadítás biztosít lehetőséget arra, hogy gondolatmenetét tudományos

[32] Schmitt, 1972.

[33] Mortati, 1973, 511-532.

[34] A magyar szakirodalomban a *Begriff* kifejezést fogalomként és nem kategóriaként fordítják. (Vö. Schmitt, 2002; Cs. Kiss, 2004a, 108.; Cs. Kiss Lajos: *Carl Schmitt magyar recepciója*. In: Cs. Kiss, 2004b, 17-145.)

szempontok alapján értékeljük. Ebben a vonatkozásban Miglio Schmitt életművének két alapvető problémáját emeli ki: a jog és a hatalom, illetve az állam és a politika közötti kapcsolatot, amelyről „a nagy öreg európai politológia hatvan éve” szól.^[35] Carl Schmitt jelentősége abban rejlik, hogy képes volt összeegyeztetni az állam általános jogtudományi elméletét a politika tudományos igényű megismerésével.^[36] „A politikai kategóriájának megteremtésével mind módszertani, mind ismeretelméleti vonatkozásban valódi kopernikuszi fordulatot hajtott végre, hiszen a barát-ellenség schmitti antitézisének keresztül szükségessé vált az engedelmesség jogi problémájának új kiindulási pontban való felvázolása. Ez a pont azonban részben már jelen volt az európai politikai filozófiákban és társadalomtudományban Thuküidész, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Mosca, Pareto, Tönnies, vagy Weber munkásságának köszönhetően, de Schmitt az a tudós, aki nagy figyelmet szentelt a Jus Publicum Europeum válságának, s éppen ebből a válságból kiindulva vált képessé a történelem keresztmetszetében értelmezni a politika egész jelenségét a modern európai állam problematikájában.”^[37] Schmitt érdeme Miglio szerint abban rejlik, hogy módszertani szempontból értelmezi újra a politika egész világát, így nem menekül el saját kutatási tárgya elől, hanem annak valódi mélységű újragondolását hajtja végre a megismerés egy egészen új kritériuma alapján, amely radikális szakítást jelent a jogtudományi pozitívizmus által magától értetődően használt normatív kritériummal.

Miglio nyomdokain haladt Costantino Mortati 1973-as írása, a *Brevi note sul rapporto fra costituzione e politica nel pensiero di Carl Schmitt*^[38] egyik különlegessége a címében rejlik, amennyiben nem az alkotmány és a politikai fogalma közötti kapcsolatot jelöli meg problémaként, hanem az alkotmány és a politika viszonyát. Ez arra utal, hogy az 1940-es materiális alkotmányelméletében kifejtett álláspontját követve továbbra is a Mosca elitelméletén alapuló politikafogalmat veszi alapul, és az állam és az alkotmány közötti összefüggésre kivetítve ezen keresztül értelmezi Schmitt politikai fogalmát.

Mortati írása Schmitt életműve iránt érzett mély tiszteletről tanúskodik. Azonban joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi az, ami Mortati számára időtálló Schmitt munkásságában, több mint három évtizeddel a materiális alkotmány elméletének megírása után? A válasz egyszerű: a modern államot nem lehet kizárólag jogi jelenséggként megragadni. „A normatív rend nem szigetelődhet el attól a társadalomtól, amely alatta helyezkedik el.”^[39] Ebben a vonatkozásban Schmitt határozott lépést tett az olasz jogtudományban Santi Romano nevével jelzett institucionalizmus felé, bár több ponton bírálta is az elméletet. Jóllehet Mortati elismeri, hogy a legális rend nézőpontja meghatározó az államfogalom definíciója során, de mégis azt

[35] Galli, 2010, 23.

[36] Uo.

[37] Uo.

[38] Mortati, 1973, 511-532.

[39] Galli, 2010, 24.

állítja, az államban megtestesülő politikai célokhoz képest a legális rend csupán eszköz jellegű. Ezért a normativizmus a maga fogalmi eszközeivel nem képes a komplex állami tevékenység összefüggésére vonatkoztatott államfogalom meghatározására különösen azért, mivel nem tudja érvényre juttatni azon értékek meghatározását, amelyek ennek a legális rendnek alávetetten jelennek meg.^[40]

Mortati tehát Schmittet nem pusztán a jogi normatív felfogásával szemben álló decizionistának tartotta, hanem olyan gondolkodónak, aki képes volt az institucionalizmus^[41] felé nyitni. Az 1973-as írás határozottan ezt támasztja alá. Mortati számára Schmitt nem kizárólag a jog és a politika területei közötti kapcsolatrendszer pontos érzékelője, érdeme nem csupán az állam politikai felfogásában rejlik, hanem mindenekelőtt a jog intézményi mivoltának megvilágításában, amely a jog harmadik lehetséges nézőpontja. Schmitt tehát valójában a társadalom, az állam és a jog egymásra hatásának, a modern politikai rendszer folyamatainak elemzésében nyújtott teljesítményével nyeri el teljes joggal a kortárs jelzőt.

Mortati ezzel összefüggésben ugyancsak Schmitt eredeti teljesítményének tartja a modern parlamentáris és képviseleti alapokon nyugvó állam típusának a bírálását. Mortati ezt a kritikát kapcsolta össze a felvilágosodásból eredő, klasszikus alkotmányos alapelveket tartalmazó alkotmányok természetének vizsgálatával, s ennek során nagymértékben hasznosította Schmitt fundamentális politikai döntésre alapozott koncepcióját. Mortatinál a hatalmi ágak megosztására épülő liberális államnak az egyik legmeghatározóbb és egyúttal feloldhatatlan problémája az egyén, mint állampolgár és az állam közötti lévő „tér” üresen hagyása. Amennyiben ez a légtüres tér az alkotmányos karta normaszövegének a szintjén jelenik meg, akkor az állampolgárt, pontosabban az állammal szembeni pozícióját a közjogi dokumentumban foglalt alapvető jogok és köteleességek rendszerével kell kitölteni. Ez azonban valójában egy látens konfliktus elfedése. Az európai alkotmányokban, az egyént liberális értelemben felfogott individuumként megillető szabadságjogok nem teszik lehetővé, hogy a különböző szempontok szerint szerveződő csoportérdekeket a jog eszközeivel védeni és támogatni lehessen. Ezek a modern társadalomban plurális és többszörösen tagolt érdekek már megjelentek a XIX. század végi olasz és német

[40] Mortati, 1951.

[41] Az institucionalizmus olasz változata Santi Romano 1917/18-ban írott művében és annak 1946-os firenzei második kiadásában található meg. Elméletének kiinduló- és végpontja az intézmény fogalma. A jog elsődlegesen nem norma, nem magatartási szabály, nem előírás, hanem intézmény, amely nem magyarázható a társadalom, azaz a szervezett társadalom világtól elkülönülten. Az intézmény nem hozza létre a jogot, hanem maga a jog, ami azzal a latin aforizmával írható körül, hogy *ubi societas ibi ius e ubi ius ibi societas*. A jog és az intézmény közötti fogalmi azonosság megteremtéséhez Romano a korai írásiban elemzett szükségszerűség kategóriáját állítja a középpontba. Az intézmények abból a szükségszerűségből erednek, hogy a társadalmi igényeket és szükségleteket autonóm módon egységes együttes igénnyé kell szervezni. Ahol nincs intézmény, ott „csupán” társadalmi kapcsolatok működnek, amelyek a társadalmi tények és a szociológia vizsgálatási területére tartoznak. A jogi normák az intézmények szerves részei, ezért alapvető tulajdonságuk az intézményesített voltuk. Az állam, mint jogi intézmény csupán egy az intézmények világában, melyek pluralitását Romano tényként kezelte és kifejezetten elismerte. (Romano, 1946.)

társadalomban, ám a társadalom oldaláról érkező kihívással a korlátozott választójogon alapuló parlamentek, az egymástól többé-kevésbé elválasztott hatalmi ágak alapján rögzített állami szervek nem tudtak mit kezdeni. Sőt, az általános választójog bevezetése, ami Olaszországban a férfilakosságra vonatkozóan 1913-ban következett be, csak felgyorsította ennek a problémának az akuttá válását.

Az 1973-as Mortati tanulmány egyik legfontosabb üzenete, amelyet a liberális állam schmitti kritikájának összefüggésében fogalmazott meg, a következő: az állam nem kizárólag jogi értelemben meghatározott állami szervek, illetve hatás-és feladatkörök normatív módon rögzített komplexuma, hanem a társadalmi érdekekből, azok rangsorolásából kiválasztott és politikai célokként megjelenített, a politikai erők által szervezett társadalom. Ebben a társadalomban az egyén nem kizárólag személy, vagy egyénhez kötődő jogokon és kötelességeken keresztül meghatározott állampolgár, hanem különböző csoportidentitásokkal rendelkező társadalmi lény, amivel a közjogtudománynak számolnia kell, amennyiben az államot meg akarja határozni. A normatív rendként felfogott államot mindig a politikai rendre és a mögötte álló társadalmi valóságra vonatkoztatva kell megragadni. Amennyiben a társadalom szövetében radikális változások mennék végbe – mint például a XIX. század utolsó harmadában az olasz és a német munkásmozgalom kialakulása – de az állam közjogi rendszerének egésze, mind alapelvi, mind államszervezeti vonatkozásban érzéketlen marad ezzel változással szemben, akkor a társadalmi-politikai rendszer léte kerül veszélybe vagy össze is omlik. Az első világháborút követő években az Európában kiépült különböző tekintélyuralmi vagy totális politikai rendszerek létezése is ezt a tézist bizonyítja.

Az alkotmány szintjén a vázolt probléma a matéria és a forma közötti összeütkezésben jelenik meg. A közjogi dokumentum normaszövege, mint a jogrendszer stabilitásának biztosítója, egyfelől fékezi a társadalomban végbemenő változások mögött meghúzódó új értékek alapelvi-intézményi szintű megjelenítését, másfelől felveti az alkotmány módosíthatóságának a problémáját. Tény, hogy az alkotmányjogász ebből a szempontból nem csupán a normaszöveg szisztematikusan kidolgozásának az alanya, hanem az adott történelmi korszak társadalmi-gazdasági kihívásainak ismerője.

III. ZÁRÓ GONDOLATOK

Carl Schmitt művein keresztül meghatározó szerepet játszott az olasz közjogtudományi gondolkodás fejlődésében. Bár Schmittől számos tanulmány, illetve recenzió látott napvilágot, megítélésem szerint Constantino Mortati 1940-ben megjelent alkotmányelmélete és az 1973-as tanulmánya jelenti Schmitt olasz recepciójának legjelentősebb állomásait. Mortati az különbözteti meg a többi kortárs olasz szerzőtől, hogy a schmitti életmű alapfogalmait komplexebb módon elemzi, és így, a közös kiindulóponton túl, érthetővé válnak a német és az olasz közjogtudományi gondolkodás közötti párhuzamok és különbségek.

IRODALOM

- Államelmélet (2012): *Államelmélet*. (szerk. Takács Péter, H. Szilágyi István, Fekete Balázs) Szent István Kiadó, Budapest.
- Államtan (2005): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtan köréből*. (szerk. Takács Péter), Szent István Társulat Kiadó, Budapest.
- Bin, Roberto-Pitruzzella Giovanni (2010): *Diritto costituzionale*. G. Giappichelli, Torino.
- Bobbio, Norberto (1997): *Giusnaturalismo e positivismo giuridico*. Comunità Affittasi, Milano, 79-97.
- Giuseppe Bottai (1933): *Il Consiglio Nazionale delle Corporazioni*. Mondadori, Milano.
- Cantimori, Delio (1930): La cultura come problema sociale. *Vita Nova*, Università di Bologna, n. VI. 85-91.
- Cantimori, Delio (1935): La politica di Carl Schmitt. *Studi Germanici*, Roma, 4. 471-489.
- Cs. Kiss Lajos (2004a): *A jogtudomány eszméje és hivatása*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2004b): *Tanulmányok Carl Schmitttről. Carl Schmitt jogtudománya*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2010): *A totális állam elmélete és mítosza. Világosság, ősz, 19-63*.
- *Dizionario Biografico degli Italiani* - www.treccan.it
- *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Szabó Miklós szerk.), Prudentia Iuris, Miskolc, 1999.
- Ferraioli, Luigi (1999): *La cultura giuridica nell'Italia del Novecento*, Laterza, Roma-Bari.
- Fioravanti, Maurizio (2001): *La scienza del diritto pubblico. Dottrine dello Stato e della costituzione tra Otto e Novecento*. I-II. Giuffrè, Milano.
- Gentile, Emilio (1999): *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*. Laterza, Roma-Bari.
- Grisipigni, Filippo (1924): Recensione di Carl Schmitt: Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität, München-Leipzig, Duncker & Humblot, 1922, In: *Rivista internazionale di Filosofia del Diritto*, vol. IV, fascicolo. II. 196-197.
- Grossi, Paolo (2012): *Il diritto nella storia dell'Italia unita*. Editoriale Scientifica, Napoli.
- Galli, Carlo (2010): Carl Schmitt nella cultura italiana (1924-1978) Storia, bilancio, prospettive di una presenza problematica. In: „*Storicamente*”, (*Rivista di storia online*), *La Rivista del Dipartimento di Discipline Storiche Antropologiche e Geografiche*, 6. no. 11., Bologna, http://storicamente.org/Galli_Carl_Schmitt#top (Korábban megjelent in: *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 1979, 1, pp. 81-160. Bologna, Il Mulino.)
- *Il sistema politico italiano*. (2008) Cotta, Maurizio-Verzichelli, Luca szerk.), Il Mulino, Bologna.
- Lanchester, Fulco (2004): *Pensare lo Stato. I giuspubblicisti nell'Italia unitaria*. Laterza, Roma-Bari.
- *Le libertà dei moderni. (2003) Filosofie e teorie politiche della modernità. 1789-1989. Dalla Rivoluzione francese alla caduta del muro di Berlino*. Roberto Finelli - Franca Papa - Marcello Montanari-Giuseppe Cascione (ed.), Ligouri Editore, Napoli.
- Massera, Alberto (2007): Orlando, Romano, Mortati e la forma di governo. In: Mario Galizia (ed.): *Forme di stato e forme di governo: Nuovi studi sul pensiero di Costantino Mortati*. Milano, Giuffrè, 2007. 769-805.
- Mortati, Costantino (1940): *La costituzione in senso materiale*. Giuffrè, Milano.
- Mortati, Costantino (1951): *Istituzioni di ordinamento giuridico*. CEDAM, Padova.

- Mortati, Costantino (1972a): *Studi sul potere costituente e sulla riforma costituzionale dello stato*. Giuffrè, Milano.
- Mortati, Costantino (1972b): Introduzione alla Costituzione di Weimar. In: *Raccolta di Scritti*. vol. IV., Giuffrè, Milano, 293–351.
- Mortati, Costantino (1973): Brevi note sul rapporto fra costituzione e politica nel pensiero di Carl Schmitt. In: *Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, Giuffrè, Milano, n. 2., 511–532.
- Mortati, Costantino (2000): *L'ordinamento del governo nel nuovo diritto pubblico italiano*. (ristampato con premessa di E. Cheli), Milano.
- Nigro, Mario (1986): Carl Schmitt fra diritto e politica. In: *Quaderni fiorentini*. vol. 15. Giuffrè, Milano, 691–720.
- Ornaghi, Lorenzo (1986): Lo Stato e il politica dell'età „moderna”. In ricordo di Carl Schmitt a un anno dalla morte. In: *Quaderni fiorentini*, vol. 15. Giuffrè, Milano, 721–741.
- Rocco, Alfredo (1928): *Scritti e discorsi politici*. I-III. Milano.
- Rohersen, Carlo (2006): Dalla concezione di tre penatori che sono accomunati dalla critica a Kelsen e che anticipano l'esperienza fascista: Heller, Smend e Mortati. In: *Forme di stato e forme di governo. Nuovi studi sul pensiero di Costantino Mortati*. (Mario Galizia ed.) Giuffrè, Milano.
- Romano, Santi (1946): *L'ordinamento giuridico. Studi sul concetto, i fonti e i caratteri del diritto*. Sansoni, Firenze.
- Schmitt, Carl (1972): *La categoria del politico*. (trad.it. Gianfranco Miglio) Il Mulino, Bologna.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. (Fordította, bevezetését írta, a bibliográfiát és a mutatókat készítette Paczolay Péter.) ELTE Állam- és Jogtudományi Kar TEMPUS „Összehasonlító jogi kulturák” projektumának kiadványa, Budapest.
- Schmitt, Carl (1993): *Verfassungslehre*. Duncker&Humblot, Berlin.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (Válogatta, fordította, szerkesztette Cs. Kiss Lajos), Osiris, Pallas stúdió, Attraktor, Budapest.

Rövid megjegyzések az alkotmány és a politika viszonyáról Carl Schmitt gondolkodásában*

1. FEJEZET

Schmitt művének rendkívül magas tudományos teljesítménye és egyedülálló vonzereje abból ered, hogy a szerző egyaránt rendelkezik a jog konstrukciója és rendszere megalkotásának rendkívüli képességeivel, illetve azzal az adottsággal, hogy a politikum (*politicità*) tényeit, továbbá az ezeket szabályozó törvényszerűségeket megfigyelje.^[1] Az adottságoknak ez összekapcsolódása igen ritka, ám ez teszi Schmittet alkalmassá a jog intézményi koncepciójának befogadására, és ezzel lehetőséget teremt a leginkább termékeny eredmények elérésére.

Schmitt az 1923-as *Politikai teológiában* azon a véleményen volt, hogy a jogtudomány megismerésnek két típusa – a normativista és a decizionista – létezik. Azonban a mű második, 1934-es kiadásának Előszavában már helyesbítette önmagát, s Hauriou és Romano műveinek tanulmányozását követően azon meggyőződésének adott hangot, hogy az előbb említettekhez képest létezik egy harmadik típus, a jog intézményi felfogása, amelynek az ugyancsak 1943-ben megjelent, a jogi gondolkodás három típusáról szóló művében jóval nagyobb teret szánt.

*Costantino Mortati: Brevi note sul rapporto fra la costituzione e politica nel pensiero di Carl Schmitt. In: *Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*. Milano, Giuffrè, 1973. 2. 511–532. A tanulmányt fordította, a kommentárt írta Egresi Katalin.

[1] A fordítás szempontjából megkerülhetetlen az alábbi fogalmak magyarra fordításának tisztázása. Mortati, Gianfranco Miglio 1972-es Carl Schmitt fordítását alapul véve, egyaránt használta az alábbi fogalmakat: a „*politico*” kifejezést „politikai” értelemben, a „*politica*” kifejezést főnévi értelemben – *la politica* –, mint politikát, minőségjelzőként mint politikait, míg a „*politicità*” a szövegben ritkán használt kifejezés a politikumnak felelt meg, megkülönböztetve ezzel a vizsgált jelenségnek a politikai jellegét a jogpozitivizmus kizárólag jogi jellegét figyelembe vevő értelmezésétől. Így a magyar szakirodalomban kettős értelemben használt *das Politische* jelentésein túl egy harmadik fogalom is jelen van az olasz Carl Schmitt-recepcióban. A magyar fordításhoz lásd: Cs. Kiss, 2002. 241–247., ill. Cs. Kiss, 2004, 417–420.

Első látásra úgy tűnik, hogy a szerző a három típust ugyanazon a szinten ragadja meg, azaz az intézményi típust a másik kettő alternatívájának tartja. Azonban közelebről megvizsgálva világossá válik, hogy a harmadik típus a jogrendszerben a másik kettőtől eltérő pozíciót foglal el.^[2]

Így a norma vonatkozásában hangsúlyozni kell, hogy a jogi jellege nem létezésének feltételezéséből következik, hanem az érvényesség belső karaktereként felfogott ténylegességéből (fakticitás) vagy hatékonyságából (effektivitás), azaz a norma nem létezne, ha nem a konkrét jogrendszer valóságos alkotóelemének helyzetéhez kapcsolódna. Hasonló az érvelés rendje a decizionizmus esetén is. Schmitt állítása szerint a maga tisztaságában felfogott döntés nem előfeltételezi a rendet, sőt, kizárja az egyedi parancsot korlátozó intézmények létezését is, amidőn gondolatmenetének kifejtése során arra az alkotó funkcióra hivatkozik, amely a hatalom teremtő pillanatában nyilvánul meg. Ám ez az egyetlen alkalommal megvalósult eredeti döntés nem csupán a szervezeti értelemben rendezett társadalmi struktúra elemeként és fejlődésének forrásaként hathat a legfelsőbb autoriter akarat szükségyszerű időbeni állandóságában, hanem azon aktusok tartalmának minimális koherenciája által is, amelyben a hatalom kifejeződik. Az *auctoritas non veritas facit legem* mottó Hobbesnak, a decizionizmus legmarkánsabb teoretikusának a gondolkodásában nyeri el egzakt jelentéstartalmát, mégpedig azért, hogy az auctoritas fogalmához hozzáilleszti a káosz korábban létező állapotát legyőző és békét teremtő rend speciális jelentéstartalmát.^[3]

A jogrendszer fogalmában egymás mellé helyezve és nem a hatalom szempontjából meghatározva, a norma és a döntés a hatalom létmódjai, illetve manifesztációi. Ebben az elrendezésben stabilizáló funkciót töltenek be, akár a norma személytelen, akár a döntés szervének személyes parancsában öltenek testet, ám mindig a konkrét társadalmi struktúra által követelt igényekkel és a társadalom által megvalósítani kívánt célkitűzésekkel összhangban. Ugyanerre a viszonyra vonatkozó összefüggésben alkotja meg Schmitt az állam formái (*forme di Stato*) osztályozásának speciális szempontjait. Eszerint az államok lehetnek „törvényhozói”, „igazságszolgáltatási”, „végrehajtói” vagy „közigazgatási/adminisztratív” jellegűek, ami alkalmasabbnak tűnik a jelenség (állam) mibenlétének megismerésére. Az állam nem a legfelsőbb államszervek összetételének aspektusában felfogott monarchikus, arisztokratikus és köztársasági tradicionális államformákban jelenik meg, hanem a hatalomgyakorlás tipikus, a megvalósítani kívánt fundamentális politikai célokkal összhangban álló módjaiban. Ennek megfelelően az

[2] Ehhez lásd Schmitt, 1972, 251. Schmitt elismeri, hogy amennyiben a generikus értelemben felfogott jogrendszer-fogalma képes lenne magába olvasztani a jogtudományi megismerés másik két formáját, akkor speciális jelentéstartamát magára öltve autonómia igényteléssel léphetne fel. Ám, éppen a norma vagy a döntés bizonyított izoláltsága teszi ezt lehetetlenné, ezáltal egyik sem érthető meg a jogrendszer konkrét szövege nélkül.

[3] Freund, 1965, 122. idézi Bodint, aki a parancsot pontosan a rend és koherencia követelményeiként feltételezi.

állam a jogrendszer normál működésében az igazságszolgáltatásra, a gyors és radikális változások megvalósításában a végrehajtásra, a reformista-evolucionista törekvésekben a törvényhozásra osztható fel.^[4]

2. FEJEZET

Romanótól eltérően, aki a társadalmat, mint matériát (*corpo sociale*) az intézmények létmódjaként, vitális elveként fogja fel, figyelmen kívül hagyja azt, ahogyan a társadalom az állami rendszerhez (*ordinamento statale*) illeszkedik, így működési módjának minden egyes megnyilvánulása a legalitás elemében oldódik fel; az alkotmány is csak formális értelemben ragadható meg, a történelmi értékkel felruházott materiális alkotmány csupán csupán az előbbi megalkotásának formális – jogi – fázisában válik értelmezhetővé.^[5] Ezzel szemben Schmitt a saját kutatási módszere által kidolgozott koncepció segítségével, szigorú következetességgel hoz létre különösen termékeny eredményeket. Schmitt pontosan individualizálja az 1880-as évek történelmi-társadalmi helyzetében létrejövő jogpozitivizmus mátrixát, és lemond a módszertisztaság látszatáról, amely elrejtje a politikai célokat, illetve az ezeket inspiráló és a társadalmi struktúrához kapcsolódó értékeket. Ha a pozitív intézmények valódi jelentéstartalmát és lényegét akarjuk megvilágítani, akkor e célok és értékek a jogi kutatás speciális tárgyai. Schmitt ezzel igen hatásosan lemond a pozitivisták módszer illúziójáról, amely a tény tisztasága érde-

[4] Costantino Mortati egy korábbi művében sajátos módon határozza meg és tipizálja az állam/államforma kérdését. Ahogy Schmitt, Mortati sem a hatalomgyakorlás alanyai szerinti, klasszikus politikai filozófiából eredő megkülönböztetéssel tartotta tipizálhatónak az államot. Az olasz jogtudós szerint az állam nem értelmezhető abszolút értékkel bíró és logikai értelemben felfogható, állandó, időtlen kategóriákkal, hanem történelmi megjelenésében, amelyben az *állam formája (forma di Stato)* kategóriájában arra adunk választ, hogy egy adott korszakban az állam milyen aggregációs faktor segítségével valósította meg a politikai egységet (ez az ún. finalista aspektus), tehát hogyan és mely társadalmi csoport(ok) vezetésével valósult meg a Schmitt-i értelemben vett politikai egység az államban, a *kormányforma (forma di governo)* pedig ezen egység szervei oldalát, azaz az állam egész szervezeti struktúrájának vizsgálatát jelenti, (ez az ún. instrumentális aspektus), tehát az államfői hatalom gyakorlásának, illetve a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyának módozatait. (Mortati, 1962b, 3.)

[5] Az institucionalizmus olasz megalapítója, Santi Romano *Principii di diritto costituzionale generale* című művében fejtette ki nézeteit az alkotmány materiális és formális jelentéstartalma közötti különbségről. Ez alapján: 1) formális vagy instrumentális alkotmány az a dokumentum: karta, statutum vagy törvény, amely a materiális alkotmány formája, külső megjelenése; 2) a materiális alkotmány annak az intézményesített rendnek (*l'assetto*) vagy rendszernek (*l'ordinamento*) a megfelelője, amely meghatározza az állam önmagában és önmagáért való pozícióját, illetve az állam különböző elemeinek (szerveinek) a kölcsönhatását, az állam egész tevékenységét, továbbá az állami funkciókat azok számára, akik a) az államtól függenek és b) az állam részét képezik. Ebben az értelemben az alkotmány és az alkotmányjog ekvivalens kifejezésnek tekinthetőek; 3) az alkotmány harmadik értelme azzal a közvetlen tevékenységgel jellemezhető, amelyben egy állam, egy új politikai rendszer létrejön. Ebben az esetben az *alkotmányozó hatalom* és materiális alkotmány közötti azonosságról van szó, ám a szerző hangsúlyozza azt, hogy az alkotmányozás pillanatában a materiális alkotmány korábban létező jogi normákra támaszkodva, azokat jogrendszere részévé téve hozza létre új intézményes rendjét. (Romano, 1947, 1-2.)

kében visszautasított minden ideológiai, gazdasági, szociológiai, morális és politikai alkotóelemet. Jól érzékelt, hogy amennyiben a jogi gondolkodást megfosztják minden jelentéstartalmától, és elszakítják az előfeltételezett normális helyzettől, akkor a jogi argumentáció számára semmi más nem marad, mint az ideológiai, gazdasági, morális és politikai érzéketlenség megállapítása.^[6]

A jogi és szociológiai módszer szembeállítása, s az utóbbi elutasítása az előbbi megsértése miatt, figyelmen kívül hagyja, hogy a valóságban kutatási tárgyuk azonos. Még akkor is így van, ha különböző eszközöket és attitűdöket vesznek igénybe, ami azzal a következménnyel jár, hogy Schmitt álláspontjával ellentétben ezek a módszerek nem találkozhatnak ugyanabban a tudásban. Az egyik feldolgozza és összegyűjti a konkrét tapasztalati adatokat, a másik pedig ezen adatok alapján értelmezi és meghatározza ezen adatok jogi értékekbe történő átalakításának módját és pillanatát. Annak megértése, hogy a jogásznak a jog által előzetesen meghatározott mértékben kell értékelnie a tényt, nyitva hagyja annak problémáját, hogy az adott tény a normatív tényállás vagy inkább a politikai valóság által előállított norma alapján jön létre.

Az intézményi nézőpont alapján ugyanakkor a normatív rend nem szigetelődhet el a mögötte álló társadalomtól, a feltételezett rend a rendet életre keltő dinamikus elv fényében értelmezhető és működtethető, a rend jogi értékelése nem válhat el az alapjául szolgáló politikai rendtől, hanem éppen harmonizál azzal. Ez a folyamat nem a kutatás tárgyának dualisztikus széttöredezését, nem a különböző kutatási tárgyak megsértését, hanem ugyanazon jelenség két konstitutív aspektusának összegyűjtését eredményezi, amelyből feltárul a normatív rendszer lényege.

Az összefüggés megértése érdekében meg kell vizsgálni a legális rend alatt elhelyezkedő és saját belső struktúrával rendelkező társadalom materiáját. A társadalomban a gazdasági kapcsolatok rendszere mellett egyesülnek a természeti, a vallási, a kulturális és egyéb aggregációs jellegű kapcsolatok, ezek a kapcsolatok alá- és fölérendeltségi viszonyokban megnyilvánuló, különböző interszubjektív pozíciókat határoznak meg, és az egyes társadalmi rétegek, illetve erők más rétegekkel és erőkkel szembeni túlsúlyából eredően megvalósítják a hatalom hierarchikus jellegű elosztását. A társadalmi rétegek és erők a hozzájuk tartozó érdekek és értékek körül jönnek létre, mint értékes tények, amelyek az adott társadalmi csoport egyesítő elemeiként jutnak érvényre, s a politikai egység jellemvonását biztosítják számára. A politikai egység kvalifikációja írja le azokat a célokat a társadalom által követett alapvető politikai célokként, amelyek a csoportfejlődésben és fennmaradásban versengő partikularitások szintézisében jönnek létre és a domináns társadalmi csoport magatartásában nyilvánulnak meg.^[7]

[6] Schmitt, 1972, 273.

[7] Ha azt állítjuk, hogy a társadalom a korábban mondottak értelmében politikai, ám még nem jogi egység, akkor a politika és a jog fogalmai nem kielégítőek, mert mindkét terminus egymástól függetlenül, autonóm módon a saját jellemzői által írható le; a politika pusztán deontologikus alapelvként nem rendelkezik pontos határvonalakkal, míg a jog jól meghatározott statikus rend. Így látta Georg Jellinek

A mondottakból következően a saját belső renddel és jogszerű mivolttal bíró struktúrából kiemelkedő, és ahhoz kapcsolódó kényszerítő és autoriter állami intézményrendszer, a feladatok és a hatalom többé-kevésbé artikulált disztribúciójának megnyilvánulása, egy többé-kevésbé szilárd legális szabályozottság, azaz állami rend, amely a társadalmi hatalom megerősítésének eszközeként működve visszatükrözi az őt létrehozó erőviszonyokat, ám egyúttal már önmagában ható tényező is.

Nem lehet egzakt módon a társadalmat az állammal szembeállítani, mert nem két valóságról, hanem ugyanazon lényeg két megnyilvánulási módjáról van szó, amelyek ugyanannak a létező rendnek a konkrétságában integrálódnak: az állam a leghatékonyabb mechanizmusain keresztül biztosítja a társadalom belső viszonyainak meghatározását és stabilizálását, viszont a társadalomból meríti cselekvésének politikai motívumait és azon erőket, amelyek garantálják a felé irányuló lojalitást. Az állam politikai aspektusa a jogrendszer belső dinamikus elveként működik, a különböző tevékenységek többé-kevésbé közvetlen módon és azonnal alkalmazkodnak a jogrend létrejöttéhez és megvalósításához. A célokhoz képest instrumentális jellegű legális rendszer nem képes magába foglalni a teljes állami tevékenység szabályozását, mivel nem lehet, hogy erre a szabályozottságra ne hassanak a társadalomban meghúzódó értékek.^[8] Ez magyarázza a legális rend időbeli megszakadásának, felfüggesztésének és derogációjának az állami rendszerben immanens jelenségét, és ezáltal kétségbevonhatatlanná teszi, hogy az eszköz átengedi helyét a

• az *Általános Államtanban* (vö. Jellinek, 1921, 62.). Ha viszont a politika minden társadalom általános céljaiban megragadott konstitutív lényeg, a különböző társadalmi (vallási, gazdasági stb.) megnyilvánulásokat koordináló helyzetek disztribúciója, amelyből uralmi viszonyok jönnek létre, továbbá ha a jog meglehetősen diverzifikált struktúrákban valósul meg dinamikusan konkrét helyzetekben, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az egyik terminus a másik kvalifikációja. A társadalom lényegként felfogott politikáról, lásd Freund, 1965, 32., 37. Freund leírásában a politika a „társadalmi egység fészke”, amely ebből zárt egységet állít elő, a platóni politika a parancsolás tudománya (vö. i. m. 101), a politika hierarchikus jellegű (vö. i. m. 270.). Ehhez hasonlóan lásd Aron, 1959, 23.; Giovanni Sartori a politikát és a hatalmat a hatalomgyakorlás különböző horizontális vagy vertikális struktúrájú disztribúciójára vezeti vissza (vö. Sartori, 1972, 20.).

A jog és a politika antitézisének értelme fejeződik ki Miglio, Carl Schmitt *A politikai fogalma* című művének olasz fordítása Előszavában (vö. i. m. 101.) az identifikáció talaján, mivel a szövegben mondotakkal ellentétben, a politikát a nem korlátozott és nem korlátozható hatalomnak a lényegi valóságában, a jog kategóriáját a szerződés, vagy a képviselő, csupán történetileg meghatározható alakjaiban ragadja meg. Miglio következtetése szerint a két szint bizonyított különbözősége abban áll, hogy az állami jogrendszer egységének a különböző autoritás-centrumokra történő tényleges kettészakadása megy végbe, de ez nincs hatással a diskurzusban lévő kategóriák ábrázolására, sem arra, hogy a jog politikává, vagy a politika joggá váljon.

[8] A politikai rend és az állami rend közötti viszony kérdésének a kétségbevonása abban áll, hogy a modern kor az állam történeti fogalmával szembenálló terminust alkalmazott. Amennyiben az államnak egy sokkal szélesebb, az általános célok speciális rendjeként felfogott terminusát fogadjuk el, akkor nincs többé érvünk arra, hogy ne tételezzünk fel az egyes rendek között elsőbbséget. Ehhez lásd bővebben Freund, 1972, 18. Freund megerősíti a politika (*politica*) elsőbbségét az állammal szemben, így létezik politika (*politica*) állam nélkül, de nincs állam politika (*politica*) nélkül. Schmitt érzékeltette a politikai (*politico*) és az állami asszimilálásának a veszélyes voltát, de elismerte, hogy az azonosítás addig érvényes, amíg az állam a politika monopóliumával (*monopolio di politica*) bír (vö. i. m. 103.).

célnak, a törvény átengedi a helyét a saját indokaként felfogott értékeknek. Schmitt ennek tulajdonítja a szükséghelyzetekben és a kivételes állapotban hozott döntésben megnyilvánuló politikai hatalom lényegét, amely helyzetek igazolják a legibus solutus alapján történő cselekvést. Ez nem a törvény hiányát jelenti, hanem az írott törvény alárendelését egy másik, azt inspiráló és koordináló, a társadalmi-állami struktúra belső egységét alátámasztó törvénynek. Ha nem így lenne, eljutunk a korlátok nélküli hatalom téziséhez és eltekintünk attól a lényegi különbségtől, amely a jogrendszer fenntartásának szándékában inspirált törvény derogálásában és a jogrendszert felforgató forradalom motívumaiban ragadható meg.^[9]

3. FEJEZET

A legális rend és a politikai rend közötti esetleges diszharmónia vagy konvergencia foka történetileg adott aszerint, hogy alkotóelemeit tekintve az értékek és viszonyok jól meghatározott és stabil rendszere körül szerveződő homogén társadalmi csoportról vagy éppen az ellentétes érdekek által megosztott és elszigetelt csoportok hatalomért folytatott harcairól van szó, amit egy korábbi társadalmi struktúrában, annak az életben tartásáért hajtanak végre.

Schmitt gondolkodásának vezérmotívuma pontosan a társadalmi szövet homogenitásának követelményére vonatkozik, mivel kizárólag ez képes egyenlő esélyt biztosítani a megosztott politikai erőknél arra, hogy cselekedeteiket összeegyeztessék a rendszer alapvető rendjével.

A jelenkori állam válságának a lényege éppen ennek a rendnek a széttöredezése, a politikai hatalom „horizontális” – a politikai állami monopóliumának vertikális elrendeződésével ellentétben álló – kiterjesztése, amely az állami rendszer alrendszerre való elkülönülésével függ össze. A rend széttöredezése az állami egység alatt és körül olyan ellentétes alakzatokat hív életre, amelyek a hatalom egyes megnyilvánulásaiban az államot magát helyettesítve a politikai pluralizmus képét öltik magukra.^[10]

Amikor ezek az alrendszer az állammal szemben nem a saját politikai szférájuk autonómiájának visszaszerzésére korlátozzák magukat, hanem ebben a törekvésben egymással szembekerülve az állami egység körül szerveződő értékekkel és eszmékkel összeegyeztethetetlen eszmék és értékek nevében saját belső struktúrájuk létrehozásával kívánják érvényre juttatni az állammal, az állami intézményrendszerrel szembeni érdekeiket, akkor a politikum (*politicità*) a Schmitt által alkotott barát/ellenség antitézis legmarkánsabb aspektusában tűnik elő. Egy nézet szerint ennek az ábrázolásnak az eredetisége a politika lényegének

[9] Ez igaz Freund álláspontjára, akinél a jog a szabályban létezik, figyelmen kívül hagyva a kivételes állapotot (vö. Freund, 1965, 125.).

[10] Vö. Sartori, 1972, 22.

(*l'essenza della politica*) mindennemű jogi vagy axiológiai hivatkozáson kívül álló azonosításában rejlik, és így olyan motívumokat tulajdonít neki, amelyek a politikát minden más viszonyon kívül ábrázolják.^[11]

A barát/ellenség antitézisével kapcsolatban fel kell tenni a következő kérdést: Valójában ugyanannak a kategóriának az egymástól elszigetelt, autonómiával rendelkező elemeiről van-e szó, vagy éppen ellenkezőleg, a parancs/engedelmesség kapcsolatán alapuló viszonyrendszer megnyilvánulásának, extrém módjának a kifejeződéséről? Éppen ezért nem tűnik pontosnak a Schmitt által feltételezett párhuzam, amelyet a politikait (barát és ellenség), a gazdaságit (káros és hasznos), valamint az esztétikait (szép és rút) jellemző ellentétpárok között állított fel, mivel valamely társadalmi csoport egységes céljában szemlélt rendezett erőviszony ugyanis a szupremácia-alárendelés közvetlen és speciális viszonyában gyökerezik, amelyhez szorosan kapcsolódnak a jogos és jogtalan kérdéseiben való döntések, és amelyből egyúttal a barátság-ellenségeskedés (*amicizia/inimicitia*) megkülönböztetésének kritériuma ered, így a hatalom birtokosa oldaláról a társadalmi csoport fundamentális céljaival való szembenállás egyet jelent a forradalmár törvényen kívül helyezéssel és közösségből való kizárással.

Ahogy az ellenség megsemmisítése a hegemon osztály szuverén hatalma megőrzésének az extrém eszköze, a legitim védelem jogának kifejeződése a fundamentális célokkal szembeni támadásokkal (mert ez látens módon mindig jelen van a hatalomban), úgy követeli magának a hatalmat a legitimitást megkérdőjelező csoport-ellenállás is mások hatalmával szemben. Ez azonban elfedi a politikum (*politicità*) karakterét, hiszen szervezeti értelemben reprodukálja a problémát a szervezetben uralmi pozícióban lévők és az ezzel szemben alávetettek pozíciójára vonatkozóan. Ugyanakkor ez a követelés és a cél különbözteti meg az ellenállás motorjaként működő csoportot másoktól, így például az állami renddel szembeforduló maffiától.

A jogi (*giuridico*) kategóriájának itt kétségbevonat autonómiája nem lenne érvényes, ha nem abból az igényből eredeztetnénk, amely a barátság meglétének hiányát legitim módon, akár pozitív előrejelzések támogatása nélkül is, szankcionálja. A jogrend ugyanis nem merül ki a legális kategóriájában, ezért éppen a szankcióhoz való visszafordulás elsőbbsége képezi a politikai egységesülés elsődleges és végső érdekeire való hivatkozás legszembetűnőbb példáját.

[11] Vö. Freund, 1972, 22. A szerzőnek világos fogalma van a barát/ellenség és a parancs/engedelmesség korrelációjáról, és védelmébe veszi Schmittet azon kritikákkal szemben, melyek felróják neki, hogy figyelmen kívül hagyta ezt a korrelációt, s amelyet másik írásában állított középpontba. Pontosabban Freund megállapítja, hogy a parancs/engedelmesség feltételezi a politikai egységet, míg a barát/ellenség az egység megőrzését vagy eltűnését. (vö. Freund, 1965, 100.) Ehhez szükségszerűen kapcsolódik egy axiológiai tartalom, feltéve, hogy a megőrzés azon elsődleges értékekre vonatkozik, amelyek körül az adott közösség szerveződik.

4. FEJEZET

Ezzel analóg probléma a legalitás és a legitimitás közötti megkülönböztetésre visszavezethető viszony a normatív rend és a politikai rend között. Azonban e formulák két- vagy többértelműsége szükségessé teszi a megkülönböztetésük alapjául szolgáló kritériumok tisztázását és elmélyítését. Objektív értelemben két különböző fogalmi rendhez tartoznak,^[12] mert bár mindegyik a politikai hatalomra vonatkozik, különböző tárgyak van. Amennyiben a legitimitás érvényességi alapja még mielőtt a hatalom birtokosának címzettjét felruhazza annak gyakorlásával, már megköveteli az engedelmisség általános szintjét; a legalitás a maga konkrétságában a hatalomgyakorlás tevékenységére vagy módjára vonatkozik mind a norma, mind a döntés különböző szokásaiban a rend politikai céljai egyikének vagy másikának való nagyobb megfelelés szerint, de mindig (ahogy korábban megállapítottuk), elvezet a legalitás szélesen értelmezett fogalmában benne rejlő hatalomgyakorlás normális menetéhez. Megérteni a két kategória közelségét, vagy az egyik másikra való visszavezetését, abban az értelemben, ahogy a legitimitás a legalitás funkciójában, vagy fordítva, megvalósul, Max Weber gondolataira kell hivatkozni, aki a két fogalom kapcsolatának problematikáját vizsgálta.^[13] Mint megjegyeztük, Weber az uralom tiszta típusainak vizsgálata során elvonatkoztatott minden más, a parancs/engedelmisség viszonyt befolyásoló egyéb tényezőtől, és a hatalomnak alávetettek úgynevezett legitimitáshiteiből kiindulva eltérő kritériumrendszert állított fel. A legitimitáshit eredhet a hagyományban megjelölt szakralitásból, vagy a vezető példaértékű személyiségéből, vagy a hatalom racionális megnyilvánulási módjainak sajátosságából. A racionalitás, mint az absztrakt szabályok rendelkezésének összessége, a hatalom hordozójának személytelenségén nyugszik, ahol az alávetés egy személytelen rend irányában valósul meg. Ekkor a hatalomgyakorlás módjának a legalitása egyúttal az érvényesség forrása lesz, a hatalom legitimitásának kritériuma pedig az engedelmisség feltétele és előfeltétele. Ugyanakkor a törvény személytelensége az állam semlegességével összhangban nem jelenti azt, hogy a törvény mögött ne emberek állnának, akik hatalmának legitimitása ne a domináns osztály politikai ideológiájának funkciója lenne, azok nevében, akik képesek a konszenzus megteremtésére. Ebből következően a legalitás különböző rendekhez és ideológiákhoz kapcsolódó típusokkal rendelkezik. A rendszer érvényességi kritériumaként felfogott legitimitás azonban sohasem merülhet ki teljesen a legalitásban, mivel, ahogyan jeleztük, a legalitás ellenében a rendszeren belül az intézményesített legitimitás nevében érvényre juttathatóak a törvénnyel

[12] Schmitt felfogásával (Schmitt, 1972, 218.) ellentétben Freund fogalmi antitézist tételezett fel, amely abból a tényből adódott, hogy a legitimitás visszavezethető az alulról jövő konszenzusra, míg a legalitás, amennyiben a parancs megnyilvánulása, felülről jön. (vö. Freund, 1965, 259.)

[13] Weber, 1962, 207.

szembeni alapvető értékek, amelyek a történelmi helyzetek és a legális rend konszolidálódásának foka szerint különbözőképpen hatnak.^[14]

A legitimitásnak ezzel a típusával állítható szembe a forradalmi út, amely azzal válik a struktúra és a konszenzus közötti aránytalanság kifejeződésévé, hogy a rendszer érvényességi jogcímének helyettesítésére irányul, még akkor is, ha időnként a felforgató rendszer a korábbi rendszer legális formáinak a felhasználásával próbálja önmagát éltre hívni. Amikor Schmitt kétségbe vonta Hitler kancellári kinevezésének alkotmányos megengedhetőségét, megalkotta a „legális erő birtokában való politikai kompenzálás”, vagy a „jogi kompetenciákban megnyilvánuló politikai többletérték” formuláját, amelyet a Lenintől és követőitől származó buzdításokban arra használtak fel, hogy legális eszközökkel vezessék be a forradalmi változásokat. E formula azonban nem rejtheti el azokat a visszaéléseket, amelyek az alkotmányos struktúrákhoz szorosan kapcsolódva éppen ezek megdöntésén munkálkodnak. A hatalommal való felruházás legális jellege csak látszólagos, valójában kiüresíti a legitimitáció címzettjének jelentéstartalmát, aki önmagának követeli a legitimitás meghatározását.

5. FEJEZET

Az a tipikus állami struktúra, amelyben a legitimitás a legalitásban jut érvényre és működik, a törvényhozói-parlamentáris állam. A törvényhozói-parlamentáris állam a jogállam egyik formája, amely a francia forradalomból keletkezett és Nyugat-Európa jelentős részében elterjedt. Schmitt ezt az államtípust vizsgálta. A kutatást nem lehetne átfogóbban és mélyebben elvégezni, mint ahogyan azt az általa alkalmazott módszer biztosítja. E módszer alapján különböztethető meg az alkotmány „abszolút” és „relatív” fogalma. Az abszolút fogalom a fundamentális politikai döntés önteremtő és lényegi mivoltának kifejeződése a társadalmi rend egységének különös specifikumában, amely egyúttal ezen egység dinamikus folyamatának aktív alapelve, és amelynek identitása a későbbi helyzetekre tekintettel megkülönböztető tulajdonsággal bír. A relatív fogalom az alkotmányos törvény alárendelt és másodlagos pozíciójában konkretizálódik, és az úgynevezett saját étellel nem rendelkező döntésekben ölt testet, a politikai akarat egyszerű reflexiója, amelyre az első értelemben felfogott alkotmány támaszkodik.

Schmitt a *Verfassungslehre*-ben elemzett formális és materiális alkotmány különbségét a jogállamra vonatkoztatta. Kutatása első részével kapcsolatban voltak fenntartások^[15] a fundamentális politikai koncepció alanyi hordozójának megkülönböztető jegyeit illetően, illetve ennek a funkciónak a teljesítéséhez szükséges szervezet minimális követelményeire vonatkozóan, valamint a fundamentális

[14] Nem véletlen, hogy a szovjet alkotmányos formák a törvényi norma alkalmazását kikapcsolták, hogy egyes esetekben elfedjék a „szocialista legalitás” alapelveivel való szembenállást.

[15] Mortati, 1962a, 161.

politikai döntés tartalma tekintetében. Ezért bizonytalan maradt annak a kritériumnak a kimunkálása, amely meghatározza az állami élet folyamában történő célszerű beavatkozásokat és strukturális változásokat, továbbá lehetővé teszi ugyanennek a fundamentális döntésnek a kiiktatására/érvénytelenítésére/felfüggesztésére, vagy megtartására vonatkozó meghatározásokat.^[16] Ezek a bizonytalanságok megszűnnek a jogállam kvalitatív jellemvonását a hatalmi állammal szemben tárgyaló részben, ahol nagy precizítással azonosította az állam struktúrája és a társadalmi rend közötti kapcsolatot. A törvényhozói-parlamentáris formában megvalósult jogállam, a produktív és kulturális javak birtokosaként felfogott polgárság rétegében saját osztállyal rendelkezett, amely egy individualista típusú ideológiában a társadalmat, mint a saját törvényei által önmagát spontán módon szabályozó rendet fogta fel, a maximális kollektív jólét pedig a társadalom bármely elemének saját szokásai által kifejített szabadságából és az ezek közötti kapcsolatokból eredeztethető. Ennek az ideológiának megfelelően az állam pusztán negatív funkcióval rendelkezett, és a szabad önkibontakozást biztosította. Az állami hatalom korlátozottsága egyfelől abban nyilvánult meg, hogy a hatalom gyakorlása megmaradt a hatalomgyakorló funkción belül, másfelől abban, hogy biztosította az objektivitás és a pártatlanság állami funkció teljesítéséhez szükséges maximumát az állam „a társadalom szigorúan ellenőrzött szolgáltatója” alapvetően keresztül.

6. FEJEZET

Ehhez a Schmitt által „megkülönböztetésként” (*distinzione*) felfogott alapelvhez kapcsolódik egy másik, a szervezet (*organizzazione*), amely az előbbit aktualizálja, s ezt Schmitt pontos és megmásíthatatlan jellemzőkkel ruhazza fel. Az állami szuverenitás korlátainak a rendszerében a három hatalmi ág közötti szigorú és egymáshoz viszonyítva funkcionális munkamegosztás során a végrehajtói és a törvényhozói hatalmi ág egyaránt a saját elsőbbségét akarja érvényre juttatni a többivel szemben. Ugyanakkor a normák zárt rendszerének, a törvények uralmának megmásíthatatlan korlátja éppen a normák absztrakt és általános mivoltából eredően azok alkalmazásában mutatkozik meg. Ezen túlmenően a normákat egy olyan képviseleti alapon választott testület alkotja meg, amely a szabad mandátum alapján szerveződik és nincs tekintettel a választói osztálytól eltérő különböző kisebb csoportérdekeire. A képviseleti elv megvalósításának a módja ugyanis elfedi az uralkodó osztály abszolút uralmának jellemvonását, nevezetesen azt, hogy kizárják a más osztályokhoz tartozók szavazati jogát, illetve elnyomják az új társadalmi osztályok, társulások törekvéseit.

[16] A *Verfassungslehre* időszakában keletkezett kisebb írások sokkal ékesszólóbb tanúbizonyságai Schmitt következetes gondolatmenetének és kutatási módszerének. Emlékezzünk csak a *La categoria del politico* című mű fordításának Előszavában a „katolikus centrum”-ról mondottakra, amely a weimari rendszer működésében az alkotmányos egyensúly belsejében lévő valódi pólus volt.

Az általánosan elfogadott kijelentés, amely szerint az itt leírt rendszerben az állam és a társadalom szétválasztása realizálódik, nem tűnik megalapozottnak, mert e két terminus között nagyon szoros korreláció áll fenn, így nyilvánvalóvá válik, hogy az állami beavatkozás tagadása a hegemon osztály hatalmi monopóliuma által biztosított, ám ez nem más, mint hatalma megőrzésének eszköze. Ebben a helyzetben az állam semlegessége csak a „semlegesítődés” értelmében engedhető meg, amelyet Schmitt, mint a részek közötti ellentmondást megszüntető, a közöttük lévő kölcsönös meggyőzést és megértést lehetővé tevő semleges területként ábrázolt egy speciális hivatkozási pont talaján állva.^[17] A neutrális terület tehát a társadalmi homogenitás eredménye, amely az egyéni szabadság különös koncepcióján alapul, és ennek védelmezői által az uralom erejénél fogva valósul meg. Ez abban a periódusban megy végbe, amikor teljes megfelelés van a materiális és a formális alkotmány között, amikor az utóbbi az előbbi eszköze, és ezáltal lehetővé válik az egységes, komplex és stabil rend. Ám Schmitt rávilágít egy szociológiai törvényre, az ugyanazon hivatkozási centrumban kibontakozó és ahhoz kapcsolódó válságra. E törvény alapján, amelyet a gyakorlat marxi lerombolásának nevez, megérthető az új ideológiák szövetségében életre hívott új hivatkozási centrum. Az egyén értékére alapozott racionális rend, úgy tűnik, nem valósítható meg a liberális típusú szervezet által. A tulajdon és a magánvállalkozás alapjain álló termelői folyamat belső ellentmondásokkal tagolt fejlődése maga idézi elő az osztályellentétek tudatát a politikai jogokból kizártak tömegeiben. A komplex állami rendszerben végbemenő változás radikális, mert a társadalom talaján létrejövő különbözőségekkel az állami célokban is változás következik be. Ezek a változások azonban nem korlátozódnak többé a tulajdon és a szabadság védelmére, hanem igényt formálnak arra, hogy kiterjesszék minden fajta társadalmi kapcsolatra akkor, ha azzal a követelménnyel járnak együtt, hogy az önkibontakozás irányainak korrigálását a kevésbé tehetős osztályokhoz tartozók személyiségének fejlődése érdekében hajtsák végre. Az állam a társadalom önszerveződése lesz, amelyben az összes gazdasági és társadalmi probléma államivá válik. A társadalom azonban a maga részéről fékezi az államot a saját spontán, társulások alapon létrehozott viszonyaival, és az eltérő erőviszonyok összeütközése és összefonódása révén társadalminak feltüntetve és szintetizálva vetíti ki az érdekek különbözőségéből kiemelkedő belső megosztottságokat és ellenéteket. Így a dolgok valódi paradox állapota valósul meg, amely abból az ellentmondásból ered, hogy az állami funkciók feltételezett növekedése – azok egyre nagyobb technicizmusa és kiterjedt specializációja – megköveteli az állami hatalom megerősödését az állami tevékenységek koherenciája és folyamatossága érdekében, miközben nyilvánvalóvá válik impotenciája is, amely a mélyen megosztott és heterogén társadalom felől érkező ellentétekből ered. Ezen a ponton el kell gondolkoznunk azon, hogy

[17] Vö. Schmitt, 1972, 176.

valójában nem a feudális osztályállam plurális lojalitáson és az ezekhez kötődő konfliktusokon alapuló széttöredezett szuverenitás fogalmához térünk-e vissza.

7. FEJEZET

A feltételezett probléma lényege ezen a ponton abban áll, hogy a pluralista társadalmon alapuló alkotmány értékét a fenn mondottak értelmében, abban a lényegi célban jelöljük ki, amely a szabadság garanciája mellett az állampolgárok méltóságteljes létezésében és a jövedelem elosztásában nyilvánul meg, elhozva ezzel a jogállam szociális állammá való átalakulását. Fel kell tennünk azt a kérdést, hogy mennyiben igaz Burdeau sokak által egyetértően osztott nézete, amely szerint az alkotmány a „történelem továbbélésének” (*sopravvivenza storica*) pusztá értéke.

A formális és a materiális alkotmány közötti kapcsolatra vonatkozó kijelentés tehát különböző keresztmetszetekben érthető meg. A kortárs alkotmányokat leginkább sújtó és legerjedtebb jelenség a kettő közötti szakadás. E szakadás nem csupán abban az értelemben áll fenn, hogy az alkotmányokat, néhány alapvető irányvonal által előre meghatározottan, a társadalmi rend átalakulásának célszerűségét kifejező és a jövő felé nyitott „program” jellegű dokumentumnak tartjuk, hanem abban az értelemben is, hogy a forradalmi átalakulással járó és a régi renddel szemben az új rend társadalmi-gazdasági kapcsolatainak kritériumait magára öltő „mérlegként” tekintünk rájuk. Míg az első esetben a két alkotmány közötti eltérés abból az ellenállásból ered, amely a rendet konzerváló erők érdekeivel szemben az átalakulásban rögzített és ünnepélyesen proklamált alapelvekben nyilvánul meg, addig a másik esetben úgy tűnik, hogy az ellenállás a forradalommal szemben álló rendhez kapcsolódó formák és aspirációk túlélésének félelméhez kötődik. Egyébként ez utóbbi esetben a társadalom szövetében megvalósított homogenitás teszi lehetővé az állami cselekvés egységességét, mind az írott alkotmány által feltételezettől eltérő különböző formákon keresztül, mind néhány szabadságról való lemondással, akkor is, ha azokat világosan proklamálták, míg az elsőben az egység abból a kompromisszumból ered, amely a régi rend védelme és annak támadói között jön létre az egyik vagy a másik rend megújulása érdekében.^[18]

8. FEJEZET

Az alkotmány kategóriájának alkalmazhatósága körüli lényegi probléma egy olyan helyzetben áll elő, amikor egyfelől az állami feladatok a szabadság védelmében

[18] Loewenstein, 1952, 20. Loewenstein maga is megjelöli az alkotmányoknak ezt a régi rend és az új rend közötti mérleg jellegét, ám kétségbe vonja a „névleges” és más „szemantikai” közötti belső ellentmondásokat.

túl a személy fejlődéséről való gondoskodásra, illetve a méltányos jövedelem-megosztásra is kiterjednek, másfelől erősödik a társadalom szupremáciája az állammal szemben. Forsthoff^[19] az egyik legállhatatosabb támogatója annak a nézetnek, hogy a jogállam két schmitt-i rendező alapelve – a megkülönböztetés (*distinzione*) és a szervezet (*organizzazione*) – közül az előbbi esetében a társadalom életébe beavatkozó állam szükségszerűen csökkenti a jogállam tipikus megkülönböztető jellemvonalát és ezzel a szabadság védelmének szükséges módozatait. Valójában, egyik részről a törvény normái és a többé-kevésbé elasztikusan megformált alapelvekben megjelenített értékek közötti kapcsolat feltételezése oda vezet, hogy alkalmazásuk nem egy deduktív logikai folyamaton, hanem inkább azokon a politikai kritériumokon, amelyek alapján az egyes normákat kölcsönös viszonyaikban értelmezettként szemlélik. Másrészről az állami beavatkozás természete ideiglenes karakterrel ruházza fel a törvényt és megfosztja elvontságától és általánosságától. Mindez már a szervezeti alapelvre vonatkozik, hiszen radikálisan átalakítja a hatalmi viszonyokat és így megszünteti a szabadság biztosítékaiként számon tartott kompetenciaalapú megkülönböztetéseket, megszüntetve ezzel a parlament szupremáciáját a képviselőség tradicionális fogalmát. Ezáltal a törvényhozás egyfelől nem lesz alkalmas az új feladatok megoldására, másfelől a frakcióérdekek védelme érdekében gyakorolt sokszoros nyomás hatása alá kerül. Mindez, megfosztja az alkotmányt a stabil és egységes rend támogatásának funkciójától és a racionalitás minden jellemzőjétől, akadályozza a rendszeres jogtudományi megismerést és a dilettantizmus veszélyével fenyeget.

9. FEJEZET

A fenn kifejtett véleményben az alkotmány fogalmával karöltve jár a jogállam saját funkcionális és szervezeti komplexitásának jelentéstartalma, amely visszatükrözi az 1789-es Jogok Nyilatkozatának 16. cikkében kifejezett gondolatot: az a társadalom, amelyben nem garantált a jogok védelme és a hatalommegosztás, nem rendelkezik alkotmánnyal. Ez az álláspont abszolút mértékben idealizál egy rendet, ami azonban jól körvonalazható történelmi körülményekhez kapcsolódik.

Schmitt észrevette, hogy az „igazi” és a „tisztá” minősége csak a politikai fogalmának (*concezione politica*) speciális talaján tulajdonítható az alkotmánynak, ami abból eredeztethető, hogy az egy és ugyanazon fogalomra vonatkozó érdekek védelmét teszi vizsgálódása tárgyává. Ezáltal az állami élet olyan fogalmai, mint a szabadság, a biztonság, a jog, a közrend különböző jelentéstartalmakat vehetnek fel a megvalósítani kívánt rend szerint, ami abból következik, hogy egyaránt az alkotmány fogalmát abszolutizáló típusokhoz tartoznak.

[19] Ehhez lásd bővebben Forsthoff, 1959a, 35.; Forsthoff, 1959b, 184.; és újabban Forsthoff, 1972.

Ezért nem lehetséges a jogállam fogalmát kizárólag jogi terminusokkal megalkotni, hiszen szoros kapcsolatban van az őt megvalósító komplex politikai struktúrával. A jogállamot védő garanciák nem kapcsolódhatnak tisztán és egyszerűen az általános törvény szuverenitásához, mivel a legális és absztrakt normák csak az értelmező szubjektív értékelésén keresztül hatnak, és nem kapcsolódhatnak a hatalmi ágak elválasztásához sem, mert a politikai irányítás által megjelenített egység mozzanata megköveteli a rendszer egyes részeitől, hogy az adott cél irányában összetartsanak. A tradicionális módoktól különböző modelleket csak így lehet megtalálni és megvalósítani. Amikor a jogállam tipikus szerkezetéhez hozzáadódik a rendszer működésének „jósága”, akkor nem tekinthetünk el attól, hogy ez valójában a társadalom és az állam politikailag meghatározott szektorai közötti harmónia eredménye.

A valódi problémát annak a körülhatárolása jelenti, hogy milyen értelemet tulajdonítunk a kortárs nyugat-európai rendhez tartozó materiális alkotmánynak. Ebben a rendben ugyanis a súlyosan divergens érdekeket képviselő részek közötti egyezségek mögött látens konfliktusok húzódnak meg, és a kompromisszummal elodázott nagy alternatívák, a polgári és a szocialista társadalmi rend közötti választás, az egyik vagy másik értelemben is interpretálható alapelvek kinyilvánításának egymás mellé helyezéséhez vezet.

A nép egységére alapozott fundamentális politikai döntés a mondottak értelmében a materiális alkotmányban valósul meg, a fenn említett szituációban viszont nem találja meg alapját sem a minimális homogenitással ellátott politikai osztály, sem más aggregációs elvben. Itt ugyanis az egyezés tárgya a lojalitás játékában részt vevők demokratikus elkötelezettsége a szabad önkifejezés és az ellentétes érdekek védelmének tisztelete iránt. Ha megengedett is, hogy egy ilyen korlátokkal ellátott döntés elégséges legyen ahhoz, hogy életet adjon egy ilyen értelemben felfogott alkotmánynak, az állami akarat különböző formáinak fel kellett volna készülni arra, hogy a részei közötti harmóniát és folytonosságot organikus megoldásokon keresztül biztosítsák. Ezzel szemben az történt, hogy a fenn elemezett célban a múltbeli sémák alapján szerveződött parlament kiemelt szerve nem volt alkalmas a feladatok megoldására, sem a technicizmusból eredő hibái, sem a társadalomban működő új közvetítő testek/testületekkel szemben elégtelennek mutakozó képviselőség elve miatt. Ezek a társadalmi érdekek mindvégig kívül rekedtek a parlamenten, miközben szervezetlenül és szektorális jelleggel nyomást gyakorolva veszélyeztették annak harmonikus működését.

A lényegi probléma annak a tézisnek a visszautasításából ered, amely szerint az alkotmányos rendszer tartalma kimerülhet a politikai cselekvés módszerére vonatkozó egyezményben. A „nyitott alkotmány” nevével minősített kompromisszumos típus rendjei, amelyről beszélünk, nem rendelkezhetnek semmiféle irányítási jellemzővel, hacsak nem az alkotmányban megfogalmazott egység nevében megkívánt stabilizáló funkción keresztül.

Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a demokratikus elv elfogadása nem merülhet ki az eljárások meghatározásának funkciójában.

A demokrácia elve szükségszerűen a személy értékéhez tartozó előfeltételekben gyökerezik, az embernek a fentiek értelmében kifejtett társadalmi funkciójában, a szubsztanciális egyenlőség fogalmában felfogott javakban való részvétel és birtoklás iránti igényben. Ez egy olyan irányvonalat követel, amelyben ezek a posztulátumok megvalósítandókként vannak tételezve. Ezért lenne hiba elhanyagolni az új gazdasági-társadalmi rend felé való elmozdulás megvilágítását, különben a demokrácia csak a korábban létező gazdasági oligarchia álarca lenne. És mivel az ily módon posztulált alapelvek részévé válnak a kortárs alkotmányokban előtérbe helyezett, ünnepélyesen proklamált alapelveknek a tárgyaivá válnak, és ezért újra meg kell határozni a különböző érdekek védelmét szolgáló normák közötti prioritások rendjét.^[20]

Az ilyen irányban történő elmozdulás során egy másik tényező, a nagyiparra alapozott termelés rendszere is közre játszik, amely ugyancsak a tervezési típusú állami beavatkozásokhoz vezet. Az olyan beavatkozások, amelyek a társadalmi és gazdasági kapcsolatokban új értékeket és a hatalomban való részvétel új formáit követelő új egyensúlyokat hoznak létre, szükségszerűen az állami tekintélyelvűség megerősödésének aspektusából vezet a képviselési jellegű rendszerek megújulásához.

Világos, hogy amennyiben a demokratikus alapelv és a gazdasági rend előfeltételei által érkező nyomásnak sikerül érvényre jutnia az ellentérekvésekkel szemben, megvalósítva az integráció dinamikus és lineáris folyamatát, akkor ott a materiális alkotmány az ehhez szükséges egységességet és a homogenitást biztosítja. Ha egyébként ez bekövetkezne, akkor a kompromisszumokat tartalmazó alkotmány az ellentétes részek informális szembenállásában oldódna fel, amelynek megoldása az új rend megvalósítása lenne.

Ebben az átmeneti helyzetben az alkotmányjognak össze kell gyűjtenie az alapelveket és elmélyíteni azok fontosságát, hogy ezek alapján rekonstruálni lehessen a normák rendszerét, megteremtve ezzel az egymás közötti és az alkotmány egészével való összhangot. Az így létrehozott koherencia szolgálhat az alapelvek megvalósítására rendelt szervek viselkedésének állandó mércéjéül.

Az a kijelentés mely szerint a korszellem nem teszi lehetővé az alkotmány tudományos megismerését, csak ott érvényes, ahol a megismerés tárgya a normák zárt rendszere és az alkotmányt a precíz logikai dedukció módszerével, értékekre való hivatkozás nélkül vizsgálják. Az alkotmányokat nem abszolút jelleggel formálják meg. Az alkotmányok mindig értékek kifejeződései, megalkotásukhoz szükséges egyfajta rugalmasság és tárgyyszerű interpretáció, ami a pusztán logikai dedukcióra hagyatkozó megközelítést pusztán illúzióvá teszi.

[20] Costantino Mortati a liberális, egyfelől a felvilágosodás politikai filozófiájából és a francia forradalomból eredő, individuális alkotmányos értékek, amelyek az egyént védik az állami beavatkozással szemben, illetve a második generációs jogokat előrevetítő ún. szociális/társadalmi tagságból eredő értékek alkotmányos alapelve emelése közötti kapcsolat fontosságáról beszél, amit nemcsak jogtudományi munkáiban tárgyalt, hanem az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben az olasz köztársasági alkotmány alapelveinek kidolgozásakor is hangsúlyozott. (Lásd Egresi, 2013, 130-141., 142-180.)

Bizonyos, hogy a jogrendszer szisztematikus rekonstrukciója meglehetősen komplex feladat akkor, ha a normák nem vezethetők vissza homogén értékekre, illetve ha fáziseltolódás van a célt tételező állami tevékenység és a célt megvalósító szervezeti eszközök között. A megkezdett rekonstrukció bázisán, a társadalmi valóság komplexitására tekintettel indokolt lehet háttér vizsgálatot kezdeményezni, annak érdekében, hogy az értékek közötti fokozati különbségek kritériumát megkapjuk, ám le kell mondani a célhoz viszonyítottan inadekvát és hatályos szervezeti rendekről, azok működésképtelenségének legyőzése érdekében.

Nem szolgálhat megfelelő ellenérvként sem a jogász kompetenciájába tartozó kutatások különállósága, sem a munkáját jellemző objektivitás veszélyeztetésének indoka. A jogi jelenség tanulmányozójának feladata nem lehet tisztán a megvalósulás folyamatában lévő normatív rend leírása. Tekintettel az állandó változásra, a jogász nem menekülhet meg azoktól a kutatásoktól, amelyek a jelenség és a jelenség keletkezése konkrét helyzetének a kapcsolatára irányulnak.

Az objektivitás követelményének rettegett kompromisszumát illetően észre kell vennünk, hogy egyetlen elmélet sem szakadhat el az elmélet születését és érvényesülését lehetővé tevő történelmi korszak adott politikai helyzetének feltételeitől, nem lehet elmenekülni az itt harcoló ideológiai irányzatoktól. Ez az állítás könnyen igazolható a jogi gondolkodás történelmi vizsgálatával. Amikor például Forsthoff a jövedelem elosztásban a közvetlen állami beavatkozással szemben foglal állást és azt állítja, hogy az elosztás helyes módját illetően az adópolitika alkalmasabb eszközökkel rendelkezik az ipar és a technika jelenlegi stádiumában,^[21] akkor célok és eszközök egybevághósága közötti értékelést hajt végre. Ez magától értetődővé teszi azt az igényt, hogy a formális alkotmányba foglalt orientációk egyik vagy másik változata elsőbbséget élvezzen. Pontosan megfigyelhető, hogy a jogpozitivizmus által igényelt objektivitás mily rosszul fedi el a politikai szándék háttérében meghúzódó ideológiai választásokat, az azok alapján elfogadott megoldásokat és az előre feltételezett alkotmányos modelleket.

A jogtudomány aktív része, lényege a jogi tapasztalatnak és a tárgyi jog valódi forrása. A tárgyi jog legalább annyira hatékony, amilyen mértékben sikerül a megvalósított kutatások hatásának a társadalom valódi szövetében megjelennie, annak érdekében, hogy összegyűjtse a sürgetőbb igényeket, illetve ezek kielégítése érdekében hatékony megoldásokat dolgozzon ki.

IRODALOM

- Aron, Raymond (1959): *Sociologie des sociétés industrielles. Esquisse d'une théorie des régimes politiques*, Paris, Pion.
- Cs. Kiss Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. (Utószó). In: Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos), Osiris-Pallas Studio, Attraktor Kft, Budapest. 241–247.

[21] Vö. Forsthoff, 1959b, 192.

- Cs. Kiss Lajos (2004): A fordítás kérdőjelei. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat, Budapest, 417–420.
- Egresi Katalin (2013): *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet, alkotmányos rendelkezések*. Gondolat, Budapest.
- Forsthoff, Ernst (1959a): Die Umbildung des Verfassungsgesetzes. In: Carl Schmitt – Hans Barion – Ernst Forsthoff (hrsg.): *Festschrift für Carl Schmitt, zum 70. Geburtstag*. Duncker&Humblot, Berlin.
- Forsthoff, Ernst (1959b): Zur heutigen Situation einer Verfassungslehre. In: Carl Schmitt – Hans Barion – Ernst Forsthoff (hrsg.): *Festschrift für Carl Schmitt, zum 70. Geburtstag*. Duncker&Humblot, Berlin.
- Forsthoff, Ernst (1972): *Der Staat der Industriegesellschaft*. München, C.H. Beck Verlag.
- Freund, Julien (1965): *L'Essence du politique*. Párizs, Sirey.
- Freund, Julien (1972): *Préface a Carl Schmitt, La notion de politique. Théorie du partisan*, Párizs, Camman-Lévy.
- Jellinek, Georg (1921): *La dottrina dello Stato*, Milano, Società Editrice Libreria.
- Loewenstein, Karl (1952): Réflexions sur la valeur de la constitution dans une époque révolutionnaire. In: *Revue française de science politique*, Vol. 2 No. 1, 5–23.
- Mortati, Costantino (1973): Brevi note sul rapporto fra costituzione e politica nel pensiero di Carl Schmitt. In: *Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, Milano, Giuffrè, 2. 511–532.
- Mortati, Costantino (1962a): Costituzione-dottrine generali, In: *Enciclopedia del diritto*, IX. kiadás, Milano, Giuffrè.
- Mortati, Costantino (1962b): *Lezioni di diritto costituzionale italiano e comparato*. (raccolta dell'Assistente Prof. Sergio Fois), Roma, Edizioni Ricerche.
- Romano, Santi (1947): *Principii di diritto costituzionale generale*. Milano. Giuffrè.
- Sartori, Giovanni (1972): Cha cosa è politica? In: *La Rivista italiana di scienza politica*, Milano, Giuffrè, 1. 3–26.
- Schmitt, Carl (1972): *La categoria del politico*. (trad. it. Gianfranco Miglio), Il Mulino, Bologna.
- Weber, Max (1962): *Economia e società*, Edizioni di comunità, Milano.

•

Ősök földje

A bevándorlókval kapcsolatos hivatalos intézkedések folyamata

I. BEVEZETÉS

A 2015-ben tapasztalt bevándorlási hullám a statisztikai adatok, valamint a sajtóban megjelent hivatalos közlemények szerint is Magyarország és a schengeni övezet^[1] tekintetében az egyik legjelentősebb kihívásként értékelhető. A tanulmány megírásának időszakában valamelyest csökkent a magyar határon migrációs céllal belépő személyek létszáma, azonban a 2015-ös évben Magyarországra érkező külföldi személyek száma egy hét alatt is magasabb értéket mutatott, mint a 2013-at megelőző években mért bevándorlási adatok összesen.^[2] A vizsgálati munkám során megkísérlem elemezni a kialakult helyzetet és a magyar intézményrendszeri hatásokat, illetve tevékenységi lehetőséget kutatom a funkció és szerep szempontjából. Betekintést kívánok nyújtani az illegális migráció kezelésének folyamatába a fizikai kötelezettségek és lehetőségek vizsgálatával. Komplex elemzésre töreksem a Magyarországon hatályos jogszabályokra és objektív statisztikai adatokra támaszkodva. Fontos célom a tanulmány írása során, hogy a migrációval összefüggésbe hozható jogsértéseket, bűncselekményeket is feldolgozzam.

Az elméleti információszerzés mellett a gyakorlati alkalmazás vizsgálatát is célokként tűztem ki: mennyire volt használható a jogszabályban foglalt elkövetési magatartás tettenérése a törvénykönyv klasszikus esetein kívül 2015-ben. Az általam alapvető nehézségeknek ítélt területek részeit volt alkalmam gyakorlatban tevékenykedő rendvédelmi, úgynevezett „szakvonalas” szakembereknek bemutatni, és a 2009. évi CLV. törvény kereteit a nemzeti minősített adatról szem előtt tartva visszaigazoltatni megállapításaim helyes irányát.

[1] A luxemburgi Schengenben 1985. június 14-én aláírt egyezmény, amely szerint a személyazonossági okmányok bemutatása megszűnt mindazok számára, akik az Európai Unió belső határállomásain kelnek át – legyenek akár az EU állampolgárai, akár más ország lakói. Magyarország vonatkozásában 2007. december 21-étől él.

[2] 2015.02.06. – 1696 fő; 2015.02.07. – 1441 fő; 2015.02.08. – 1263 fő. (A rendőrség hivatalos tájékoztatója alapján.)

II. BEVÁNDORLÁSSAL ÖSSZEFÜGGŐ KÖZIGAZGATÁSI ELJÁRÁSOK

A közigazgatási megközelítés szerint alapvetően az államhatár belső részén történt eljárások elemzése lenne a célszerű, de néhány mondat erejéig ki kell tekintetnünk a földrajzi határokon túlra.

A bevezetőben említett létszámemelkedés során, az illegális úton, „zöldhatáron”^[3] hazánk területére érkező személyek sok esetben embercsempész segítségével lépik át az államhatárt. A területen lévő, látenciában maradó cselekmények száma jelentős lehet, ha alapul vesszük Juhász Judit széleskörű, embercsempészettel összefüggő kutatását. Az 1990–1998 közötti időszakban felmért adatok szerint igen magas az embercsempész, vagy a segítő száma az illegálisan hazánkba érkező személyek vonatkozásában.^[4] Az embercsempészeti tevékenység maga után vonja a közigazgatás egy szegmensének tevékenységi szerepét.

1. Az államhatáron túl

Az államhatáron kívül történtek alapvetően nem tartoznak szorosan a magyar rendvédelmi szervek feladataihoz, de a jelenlegi migrációs kihívások, mint biztonsági kihívások az Információs Hivatal,^[5] és közvetve a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat^[6] tevékenységéhez tartoznak a 1995. évi CXXV. törvény, azaz a nemzetbiztonsági törvényben foglalt kötelezettségek szerint. Tekintettel arra, hogy biztonsági kihívásként szerepel Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájában^[7] a 37. szakasz szerinti migrációs kérdéskör.^[8] Alapvetően külföldön a polgári nemzetbiztonsági tevékenységet a Nemzetbiztonsági törvény értelmében a Miniszterelnökség irányítása alatt álló Információs Hivatal látja el, de a feladatkör és az együttműködés tekintetében ehhez további rendvédelmi szerveknek is

[3] 21/2008. (OT 11.) ORFK utasítás az illegális migrációval összefüggő jogsértések kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról utalása szerint a határszakasz szabályos átkelésre nem használható része. Alátámasztja ezt a Legfelsőbb Bíróság 2001. május 22. napján kelt Bfv.IV.2856/2000/5. számú határozata (BH 2002.173.I.) határozatában foglalt elkövetési magatartás.

[4] Juhász, 2000, 167–232.

[5] Az Információs Hivatal a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 4. § felhatalmazása alapján megszerzi, elemzi, értékeli és továbbítja a kormányzati döntésekhez szükséges, a külföldre vonatkozó, illetőleg külföldi eredetű, a nemzet biztonsága érdekében használható információkat, az Információs Hivatal internetes tájékoztatója alapján.

[6] Mint biztonsági kihívás a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat információgyűjtési tevékenységének része, ha számításba vesszük Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiáját: „A globalizáció kihívásaihoz nehezen alkalmazkodó vagy alkalmazkodni képtelen államok, illetve térségek stabilitása törékeny, az ottani folyamatok kiszámíthatatlan irányt vehetnek. Ez erősítheti a nemzetközi terrorizmus bázisát, valamint a tömeges migráció által keltett veszélyek forrása lehet. Az anarchiába sülyedt, működésképtelenné vált államok fenyegetést jelenthetnek az adott régió stabilitására, továbbá menedéket és kiképző terepet nyújthatnak a globális törekvésekkel bíró terrorista csoportok számára.”

[7] 1035/2012. (II. 21.) Kormány határozata.

[8] A 37. szakasz b. pontja alapján: „...az illegális migráció elleni hatékony fellépés biztosításával foglalkozó részben fontos irányítúje a magyar biztonsági szerveknek a kérdéssel kapcsolatos feladatoknál.”

segítséget kell nyújtaniuk. Megemlíthető, hogy az Alkotmányvédelmi Hivatal^[9] is feladatokkal rendelkezik a migrációs kérdéskör külföldi és embercsempészeti vetületei tekintetében, valamint a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Felderítő Igazgatóság munkája is fontos támaszt nyújt illegális migrációval összefüggő kérdések tekintetében hazánk biztonsági szintjének fenntartásához.

2. Rendőrségi megközelítés

A Magyarország külső schengeni országhatárát jogellenesen átlépő személyek a rendvédelmi szervek országhatáron belül tevékenykedő első vonalával, a rendőrséggel, illetve pontosan az általános rendőri szerv^[10] határrendészeti szolgálati ág munkatársaival találkoznak. Alapvetően a határrendészeti szolgálati^[11] ág látja el a magyar államhatár védelmét,^[12] a legális migrációs folyamatok ellenőrzését, az illegális migráció felderítését és az ezzel összefüggő intézkedéseket.

A határrendészeti szolgálati ág tekintetében a 2013 óta tartó időszak déli-északi migrációs hullám vizsgálata esetén látható, hogy a legnagyobb igénybevétele a Csongrád megyei rendőr főkapitányságot érinti. A területi illetékességi szabályok miatt az MRFK szervezetében lévő három határrendészeti kirendeltség látja el a Szerbia felől érkező migrációs hullámok kezelését és első érintkezést a magyar hatóságokkal. A szegedi,^[13] a nagylaki,^[14] a kiszombori^[15] határrendészeti kirendeltségek fizikai illetékességgel rendelkeznek.

[9] Az 1995. évi CXXV. törvényben, illetve a 2007. évi I. és II. [migrációs] törvényekben előírt – legális migrációhoz kapcsolódó – feladatokat, azonosítja az illegális migrációs cselekményeket, azok szervezőit, a visszaélésekben részt vevő csoportokat. A Hivatal illegális migrációt érintő felderítő tevékenységének központjában — az európai uniós migrációs irányelvek alapján kialakított — hazai intézményrendszer rendeltetésszerű működését veszélyeztető, a jogszabályok által biztosított törvényes bevándorlási lehetőségek kijátszásban részt vevő személyek és szervezetek tevékenységének azonosítása és elhárítása áll. (Az Alkotmányvédelmi Hivatal internetes tájékoztatása szerint.)

[10] 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről 20. § (2) A rendőrséget az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szerv, a belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó szerv, valamint a terrorizmust elhárító szerv alkotja.

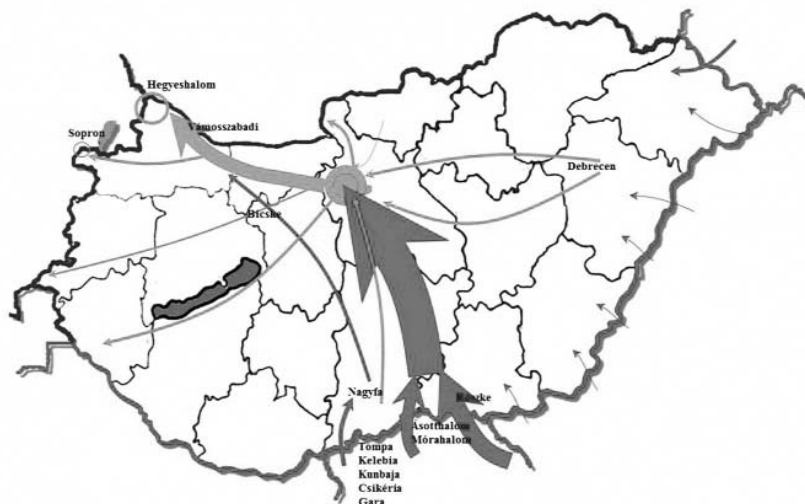
[11] 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet a rendőrség szolgálati szabályzatáról 61. § szakasza szerint az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szerv a határrendészeti feladatok végrehajtása során biztosítja a határőrzetet, a határforgalom ellenőrzését, végzi az illegális migráció kezelésével összefüggő rendészeti, valamint a határrend fenntartásával kapcsolatos feladatokat.

[12] A határőrségnek 2007. január. 1-jei rendőrségbe integrálása miatt.

[13] 67/2007. (XII. 28.) IRM rendelet alapján: Ásotthalom, Domaszék, Mórahalom, Öttömös, Rösztke, Ruzsa, Szeged, Zákányszék, Szeged (Rösztke) közúti határátkelőhely, Ásotthalom közúti határátkelőhely, Szeged (Rösztke) vasúti határátkelőhely, Szeged-Rösztke-Horgos (Horgos) vasútvonal, Szeged kikötő vízi határátkelőhely, Szeged vasútállomás térsége.

[14] 67/2007. (XII. 28.) IRM rendelet alapján: Ambrózfalva, Apátfalva, Csanádalbertyi, Csanádpalota, Királyhegyes, Kövegy, Magyarcsanád, Nagyér, Nagylak, Pitvaros, Nagylak közúti határátkelőhely térsége.

[15] 67/2007. (XII. 28.) IRM rendelet alapján: Illetékességi területe a szervezeti és működési szabályzata szerint: Deszk, Ferencszállás, Kiszombor, Klárafalva, Kübekháza, Makó, Maroslele, Tiszasziget, Újszentiván, Kiszombor közúti határátkelőhely, Tiszasziget közúti határátkelőhely, Szőreg közigazgatási területe a Tisza folyó vonaláig.

1. ábra: Migrációs útvonalak

Forrás: ORFK

<http://www.origo.hu/itthon/20150212-a-koszovoi-menekultek-80-szazaleka-eltunik-magyarorszagrol.html> (Letöltés ideje: 2016.01.20.)

A Szegedi és a Kiszombori Határrendészeti Kirendeltség (a továbbiakban Hrk.) 5 határrendészeti alosztállyal rendelkezik, valamint a Nagylak Hrk. 4 határrendészeti alosztály egységgel végzi feladatait a szervezeti és működési szabályzat alapján.

Az állandó, úgynevezett zöldhatár felügyeletet^[16] a járőrök^[17] látják el, amely során, az illegális úton érkező külföldi személyek észlelése után intézkedés alá vonják az érintetteket. Az intézkedés során a Rendőrségi törvény^[18] 30. § alapján ellenőrzik a személyazonosságukat és jogszerű Magyarországon tartózkodásukat. Alapvetően a közzé tett rendőrségi adatok szerint azok a migránsok a számottevők, akik menekültkérelmet nyújtanak be a hatóságok felé.

Akik nem nyújtnak be kérelmet, idegenrendészeti őrizetbe kerülnek, és az államhatáron visszairányítják, illetve kiutasítják őket az eljáró hatóságok. A hatósági elrettentő erő ebben az esetben azonban nem nevezhető jelentős visszatartásnak, mivel az úti okmányok nélkül érkező migráns személyek, amennyiben

[16] 21/2008. (OT 11.) ORFK utasítás az illegális migrációval összefüggő jogsértések kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról utalása szerint a határszakasz szabályos átkelésére nem használható része. Alátámasztja ezt a Legfelsőbb Bíróság 2001. május 22. napján kelt Bfv. IV.2856/2000/5. számú határozata (BH 2002.173.I.) határozatában foglalt elkövetési magatartás.

[17] 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet alapján.

[18] 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről alapján.

nem mondanak le céljukról, néhány óra vagy nap elteltével ismét hazánk államhatárát átlépve kísérelhetik meg az európai unió területére lépést. A szankció ebben az esetben alapvetően a Szabálysértési törvény^[19] értelmében tiltott határátlépés^[20] szabálysértés.

Az illegális migráns,^[21] aki azonban – legyen gazdasági, politikai vagy más okból vándorlásra ösztönözve – benyújtja igényét a magyar hatóságoknál a menekültügyi eljárás elkezdésére, annak a tartózkodása jogszerűvé válik a menekültügyi eljárása idejére.^[22] Nyilvánvalóan ez nem mentesíti a tiltott határátlépés miatti szabálysértési eljárás alól.^[23]

3. A menekültügyi kérelem benyújtása után

A rendőrségi elfogás előállítás időtartama^[24] végén az érintett személyt szabadítják,^[25] ezután azonnal egy másik hatósági eljárásba kerül. A kérelmező, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal idegenrendészeti szakterület eljárásának hatálya alá kerül. Ebben az esetben az idegenrendészeti őrizet feltételeinek fennállása esetén^[26] két migrációs jogszabály alapozta meg a külföldi személyekkel kapcsolatos őrizet szabályait. Ezek mellett a végrehajtáshoz az őrzési feladatokkal megbízott szerv, a rendőrség jogszabályai is szabályozzák a külföldi személyekkel kapcsolatos kényszerintézkedéseket. A rendőrségről szóló törvény^[27] rendelkezései mellett a témában a rendőrség őrzött szállásainak szabályzatáról szóló utasítás^[28] is fontos forrás. A jelenleg is alkalmazott idegenrendészeti őrizet legfontosabb jogforrásai tehát a fentiekben felsorolásra kerültek.

[19] 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről.

[20] 204. § (1) Aki Magyarország államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon lépi át, vagy ezt megkísérli, szabálysértést követ el.

[21] Nem elméleti értelmezésben „*a foreigner who has entered or resides in a country unlawfully or without the country's authorization*” <http://dictionary.reference.com/browse/illegal+immigrant> (2015.04.10.).

[22] 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról 52. §. 2. pontja szerint: „ha a harmadik országbeli állampolgár menekültügyi eljárás alatt áll, a visszairányítás, illetve a kiutasítás csak a menekültügyi hatóság kérelmet elutasító jogerős és végrehajtható határozata alapján hajtható végre.”

[23] 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről.

[24] Maximálisan 8+4 óra időtartam az 1994. évi XXXIV. törvény alapján.

[25] Szabadítás az elfogás előállítás végét jelentő szakasz, amely után a személyi szabadságot korlátozó intézkedés véget ér.

[26] 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról, amely mellett az idegenrendészeti őrizet vonatkozásában a 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól.

[27] 1994. évi XXXIV. törvény alapján.

[28] 43/2008. (OT 25.) ORFK utasítás szerint.

Ezek alapján a hazánkba illegális úton érkező külföldi személy, aki Magyarországon menekültkérelmet nyújt be, ezeknek a jogszabályoknak a rendelkezései alapján akár őrizetbe is kerülhet az erre kialakított őrzött szállások egyikén.

A jogszabály rendelkezései szerint idegenrendészeti őrizetbe az zárható, aki a kitoloncolás végrehajtásának biztosítása érdekében a hatóság elől elrejtőzött, vagy azt más módon akadályozza, illetve a távozást megtagadja, vagy más alapos ok miatt feltehető, hogy a kiutasítás végrehajtását késlelteti vagy megghiúsítja, illetve szökésének veszélye áll fenn.^[29] Az őrizet időtartama fél év, amely meghosszabbítható fél évvel. Ez egy 2010-es törvénymódosítás során emelkedett fél évről a maximalizált egy év jelenlegi határidőre, illetve a beadott jogorvoslati kérelem estén is megszűnt a halasztó hatály.

Az idegenrendészeti őrizetet egy őrzött szálláson kell végrehajtani, amely a jogszabály szerint a személyes szabadságában korlátozott külföldi elhelyezése szolgáló, az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet céljaira sajátosan kialakított létesítmény.^[30] Őrzött szállások Magyarországon többek között Budapesten, Győrben, Kiskunhalason és Nyírbátorban találhatók.^[31]

A külföldiekkel kapcsolatos intézkedések sorában új iránynak tekinthető terület a 2013-ban kialakított menekültügyi őrizet. A menekültügyi őrizetet a fenti jogszabályokat kiegészítve és jogintézményt alkotva a 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet a menekültügyi őrizet végrehajtásának szabályairól és a menekültügyi óvadékról szóló rendelkezés szabályozza, amellyel az idegenrendészeti őrizet-höz hasonló kényszerintézkedést elősegítő lehetőség került a migrációs intézményrendszer kezébe. Az őrzés gyakorlati végrehajtását a rendőrség részéről az 41/2013. (X. 25.) ORFK utasítása az Országos Rendőr-főkapitányság saját szervezetében létrehozott fegyveres biztonsági őrség tevékenységéről szóló 52/2010. (OT 30.) ORFK utasítás módosításáról szóló szabályzók alkotják.

A menekültügyi őrzött befogadó központ törvényi meghatározás szerint a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal által fenntartott, a menekültügyi őrizet végrehajtására szolgáló intézmény, amelyben tartást a menekültügyi hatóság rendelhet el. A hatóság akkor él ezen személyi szabadságjogokat korlátozó lehetőségével, ha a menedékkérő személyes körülményei alapján feltételezhető, hogy más módon nem biztosítható a kérelmező jelenléte. Továbbá azt is figyelembe veszik, ha a migráns korábbi eljárások alkalmával ismeretlen helyre távozott, vagy nem működött együtt a hatóságokkal. Az előzőekből adódóan, amennyiben

[29] Továbbá, ha a kötelező tartózkodásra kijelölt helyen előírt magatartási szabályokat súlyosan vagy ismételten megsértette, a számára előírt hatóság előtti megjelenési kötelezettséget felszólításra sem teljesítette, és ezzel akadályozza az idegenrendészeti eljárás lefolytatását, vagy szándékos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetésből szabadult.

[30] Pontos körülményeit a 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet írja elő.

[31] http://kekroka.hu/?page_id=3286 (2015.04.10.)

őrizettel biztosítható a menedékkérő jelenléte, a menekültügyi hatóság kijelölt helyen való tartózkodást rendelhet el. A kijelölt tartózkodási hely lehet befogadó állomás vagy magánszállás.

A jogszabály engedményt tesz azonban abban az esetben, ha a menekültügyi hatóság menekültügyi óvadék letételét írja elő a kérelmezőnek. Az óvadék összege 500–5000 euróig terjedhet, ebben az esetben magánszálláson is elhelyezhető a menekültkérelmét benyújtó személy, személyes körülményei bírálata alapján. Az menekültügyi óvadék szintén egy 2013-ban megalkotott lehetőség.

A menekültügyi őrizetben elhelyezett személyek részére biztosítani kell az épületen belüli szabad mozgás lehetőségét, de azt nem hagyhatják el. A menekültügyi őrizet időtartama 72 óra, amelyet a bíróság háromszor két hónappal meghosszabbíthat, de legfeljebb 6 hónap időtartamra rendelhető el. Fontos körülmény lehet, hogy a menekültügyi őrizet időtartama az idegenrendészeti őrizet időtartamába nem számít bele.

A menekültügyi őrizet végrehajtása gyakorlatilag hasonló objektumokban kerül sor, mint a párhuzamosan alkalmazott idegenrendészeti őrizetnek helyet adó őrzött szállásokon. Ezek a szállások Debrecenben, Békéscsabán és Nyírbátorban találhatók.^[32]

Különbséggként emelhető ki, hogy amíg az idegenrendészeti őrzött szállásokat a rendőrség irányítja és biztosítja, addig a menekültügyi őrizet végrehajtására szolgáló létesítményeket a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal irányítja a rendőrség igénybevételével és közreműködésével. Mindegyik objektumban a rendőrségi hivatásos állomány és a rendőrség által alkalmazott úgynevezett fegyveres biztonsági őrök látnak el szolgálatot. Erre a biztonsági személyzetnek a 1997. évi CLIX. törvény a fegyveres biztonsági őrsegről, a természetvédelmi és a mezei őrszolgálatról szóló jogszabály adja, tekintettel a 27/1998. (VI. 10.) BM rendelet a fegyveres biztonsági őrseg Működési és Szolgálati Szabályzatáról.

Kiemelendő körülmény, hogy a 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet, azaz rendőrség szolgálatai szabályzata nem teszi lehetővé a hierarchikus rendszer kiterjesztését a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal munkatársai által vezetett szállásokon tevékenykedő rendőrök irányítására. Tehát a menekültügyi őrizetet biztosító rendőrök úgyszólván „állam az államban”, tekintettel arra, hogy utasítást csak feljebbvalójuktól vagy előljárójuktól kaphatnak. A migrációs intézmény vezetői egyik csoporthoz sem tartoznak, lévén közalkalmazottak vagy köztisztviselők, és nem az 1996. évi XLIII. törvény (a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról) hatálya alatt állnak, mint a rendőrség tagjai, hanem a 1992. évi XXXIII., a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény irányítja tevékenységüket.

[32] http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=485&Itemid=1227&lang=hu (2016.01.10.).

A felsorolt objektumokon kívül a korábban is üzemelő, menekülteket befogadó állomások, 2014-től telephely elnevezéssel Bicskén (központi), Debrecenben és Vámosszabadiban voltak. 2015-ben Nagyfa területén is megnyitottak egy létesítményt, majd 2015. december 31-én bezárták a telephelyet.

Amennyiben nem indokolt a kérelmező őrizet alatt tartása, a migránsok kérelmének elbírálása érdekében kötelező tartózkodási helyet kell kijelölni. A kijelölt nyílt állomások elérésére szervezeten szállítják a kérelmezőket. Ha nem szervezett az utazás, akkor a határozat után önállóan átírányítják az ország más pontjain lévő befogadó állomásokra.

A menekülteket befogadó állomásokon lévő korlátozások semmilyen tekintetben nem hasonlíthatók a korábbiakban jellemzett és bemutatott szervezeti egységekhez. A menekülttáborok a jelentősebb méretű egységek, amelyek szabad mozgást és gyakran a magyar társadalomba történő beilleszkedést szolgálják. A közigazgatási eljárások lefolytatása, mint például a menekültügyi kérelmek elbírálása alatt lakhelyet biztosítanak a kérelmezőknek és biztosítják az alapvető létfenntartáshoz szükséges elemeket, mint a ruházat, az ételmeiszter vagy anyagi ellátás. A személyi szabadságjogokat csak akkor korlátozzák ideiglenes mértékben, ha egészségügyi ellátásra szorulnak az érintettek, mint a karantén fertőző betegség miatt, vagy ha a közigazgatási eljárás során valamilyen személyes jelenlétet igénylő szakaszba lépnek, mint például az érintett menekültügyi meghallgatása.^[33]

A menekülteket befogadó telepek közül a legnagyobb létszám befogadására volt képes^[34] a Debreceni Telep, amely a Debrecen, Sámsoni út 149. szám alatt található. Az egység egy korábban szovjet laktanyának^[35] használt, 26,6 hektáros területen helyezkedett el.^[36] Az objektum Közép-Európa legnagyobb menekültekkel foglalkozó tábora volt,^[37] évente két-három ezer fő befogadását tette lehetővé.

A menekültügyi hatóság által menekültként elismertek számának alakulása						
Állampolgárság	2014	Összes kérelem %-ban	2015	Összes kérelem %-ban	Változás	Változás %-ban
szíriai	110	45,83%	19	13,01%	-91	-82,73%
szomáliai	18	7,50%	18	12,33%	0	0,00%
ismeretlen	18	7,50%	15	10,27%	-3	-16,67%
afgán	17	7,08%	25	17,12%	8	47,06%

[33] http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=478&Itemid=1226&lang=hu (2015.12.10.)

[34] <http://www.dehir.hu/debrecen/megint-tema-a-debreceni-menekulttabor-ugye/2014/02/11/>

[35] Kádár - Kozma, 2011, 164.

[36] Kádár - Kozma, 2011, 173.

[37] <http://www.migszol.com/refugee-camps--detention-centers.html>

Állam- polgárság	2014	Összes kérelem %-ban	2015	Összes kérelem %-ban	Változás	Változás %-ban
iráni	4	1,67%	15	10,27%	11	100,00%
palesztin	14	5,83%	9	6,16%	-5	-35,71%
iraki	5	2,08%	6	4,11%	1	20,00%
egyéb	54	22,50%	39	26,71%	-15	-27,78%
összesen	240	100,00%	146	100,00%	-94	-39,17%

2. ábra: A menekültkérelmek megítélésének százalékos aránya:

2015-ben a 152260 kérelemből 146-nak adott helyt (BÁH statisztikai kiadványfüzet.)

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu 2016.02.14.

III. BÜNTETŐ ELJÁRÁSOK

A hivatalos eljárások között a téma vonatkozásában az egyik legmarkánsabbnak tekinthető a büntetőeljárás, amellyel összefüggésben az embercsempészet és az államhatárral összefüggő bűncselekmények vizsgálata szükséges.

1. Az embercsempészet

Az előzőekben leírt eljárásjogi terület után néhány gondolatban be kívánom mutatni a migrációs körülmények káros kísérő jelenségeként az embercsempészet bűncselekmény elkövetését hazánkban.

Az embercsempészet, mint *sui generis delictum* a Palermói jegyzőkönyv megálapítása szerint a valamely személynek – közvetett vagy közvetlen módon pénzügyi ellenszolgáltatás, vagy egyéb vagyoni haszonszerzés végett – valamely olyan részes államba való illegális belépéséhez nyújtott segítség, amely államnak a személy nem állampolgára, vagy ott állandó tartózkodási jogosultsággal nem rendelkezik.^[38]

Magyar jogi irányultságú, valamint büntetőjogi vetületei vizsgálatához több száz év történelmét lehet feldolgozni, amely során történetileg hazánkban 1881-ig szükséges visszanyúlni, az első jogforrás adta szabályozás megismeréséhez. Az 1881. évi XXXVIII. Törvénycikk^[39] már nevesíti a 2. § szerint: „Aki ily engedély nélkül

[38] 2006. évi CIII. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek a migránsok szárazföldön, légi úton és tengeren történő csempészete elleni fellépésről szóló Jegyzőkönyve kihirdetéséről

[39] 1881. évi XXXVIII. Törvénycikk a kivándorlási ügynökségekről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5995>

a kivándorlást közvetíti, mennyiben ezen tette közben a büntetőtörvények súlya alá eső cselekményt nem követett el, kihágást követ el, s annyiszor, amennyiszor, háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel és két hónapig tartható elzárással büntethető.”

A későbbi, 1900-as évek elején megalkotott jogszabályok már nem ennyire nevesítik az embercsempészeti tevékenységet, mivel az 1903. évi VIII. törvénycikk,^[40] illetve az 1908. évi XXXVI. törvénycikk^[41] nőcsempészet és tiltott határátlépés alapján utal csak a jelenlegi embercsempész tevékenységre.

Az 1948. évi XLVIII. törvénycikk^[42] 48. § (3) bekezdésében a tiltott útlevelhasználatához és a tiltott határátlépéshez nyújtott segítséget szankcionálja és rendeli büntetni a törvény XII. fejezetében. A törvénycikk alapesete szerint „Vétséget követ el és öt évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki más nevére szóló útlevelet vagy a határ átlépésére jogosító egyéb okiratot használ, a saját nevére vagy harmadik személy nevére szóló útlevelet vagy ilyen okiratot másnak használatra átengedi, magáról vagy útitársáról hamis bejelentést tesz, a hatóságot a határ átlépésére való jogosultsága tekintetében egyébként félrevezetni törekszik vagy a határt meg nem engedett módon lépi át.” Alapvetően az embercsempész tevékenység egy minősítő körülményként jelenik meg a 3. bekezdésben, amelyben foglaltak szerint „Büntett miatt öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő, aki másnak az (1) bekezdésben meghatározott valamely cselekmény elkövetésére segítséget nyújt.” Itt jelenik meg a klasszikusan vett embercsempészet a XX. században, amely az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről^[43] hatálybalépéséig a legcélratoróbbnek tekinthető definíciót jelenít meg.

Az 1948. évi XLVIII. tc. és a 1978. évi IV. tv. közötti időben részleges szabályok jelentek meg a 1957. évi 12. számú törvényerejű rendeletben, az 1961. évi V. törvény^[44] pedig az üzletszerű embercsempészet szabályait definiálja és pontosítja.

Az 1978. évi IV. törvény a XV. fejezet Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények közé sorolta, amely II. cím A Rendészeti Bűncselekmények közötti 218. § szakaszban szerepelteti az embercsempészetet. Az elkövetési magatartás szerint: „Aki tiltott határátlépéshez vagyoni haszonszerzés végett vagy az ilyen cselekményeket elősegítő szervezet tagjaként vagy megbízásából segítséget nyújt, erre ajánlkozik vagy vállalkozik, büntettet követ el.”

[40] 1903. évi VIII. Törvénycikk a határrendőrségről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6876>

[41] 1908. évi XXXVI. Törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7036>

[42] 1948. évi XLVIII. Törvénycikk a büntetőtörvények egyes fogvatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8330>

[43] 1978. évi IV. törvény a <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8525>.

[44] 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8438>.

A kiegészítések és változtatások között meg kell említeni a büntetési tételek és büntetések változtatására hatályba lépett 1989. évi XXVIII. törvényt,^[45] a 1993. évi XVII. törvényt,^[46] az 1997. évi LXXIII. törvényt,^[47] valamint a 1998. évi LXXXVII. törvényt.^[48]

Jelentős változásként értékelhető a 2001. évi CXXI. törvény,^[49] amely során az embercsempészes büntetőjogi tényállásának átalakítását már a nemzetközi, kiemelten az Európai Unió és a Schengeni zóna igényeihez módosította a jogalkotó.

A büntetőjogi tényállás változása, hogy az embercsempészet elkövetését már nem csak a Magyar Köztársaság államhatárának átlépéséhez kapcsolja, hanem bármely államhatárnak a jogellenes átlépése elegendő a megvalósuláshoz. Változás továbbá, hogy nem szükséges a 2002. április 1-jei hatálybalépés után az anyagi haszonszerzés célzatként történő megjelenése az elkövetés során.^[50]

Fontos változásnak tekinthető, hogy az embercsempészes elkövetése a 2001. évi CXXI. törvény hatálybalépését követően az embercsempészet bűncselekménynek azt az esetét, amikor az embercsempész az államhatár átlépéséhez több személynek nyújtott segítséget, ezt törvényi egységbe foglalva egy bűncselekménnyé alakította. Ezt megelőzően az embercsempészet annyi rendbeli bűncselekménynek minősült, ahány személynek segítséget nyújtott az elkövető. Ez a változás a statisztikai számokra nagy hatást gyakorolt, jellemzi ezt, hogy a 2001-es 10266 embercsempészes elkövetés a 2002-es évben 3639 számra csökkent.^[51]

A markáns változás a 2012. évi C. törvény hatálybalépésekor következett be. Az ún. új Btk. Köznyugalom elleni bűncselekmények közé sorolt, a XXIII. fejezet 353. §. szakaszába került embercsempészet egyszerű és letisztult képet mutat: elköveti a cselekményt, „aki államhatárnak más által a jogszabályi rendelkezések megszegésével történő átlépéséhez segítséget nyújt”.^[52]

A jogalkotói javaslatban és indoklásban az embercsempészes bűncselekménye csak szándékosan követhető el bárki által. Lefekteti, hogy az embercsempészes elkövetési magatartása fogalmilag bűnsegély, amely *sui generis* bűncselekményként jelenik meg.^[53]

[45] 1989. évi XXVIII. törvény a külföldre utazásról és az útleveletről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8626>.

[46] 1993. évi XVII. törvény a büntető jogszabályok módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8959>.

[47] 1997. évi LXXIII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=9492>.

[48] 1998. évi LXXXVII. Törvény a büntető jogszabályok módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=9665>.

[49] 2001. évi CXXI. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=10062>.

[50] 2001. évi CXXI. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=10062>.

[51] Póczik et al., 2008, 1095.

[52] 2012. évi C. törvény a Büntető törvénykönyvről.

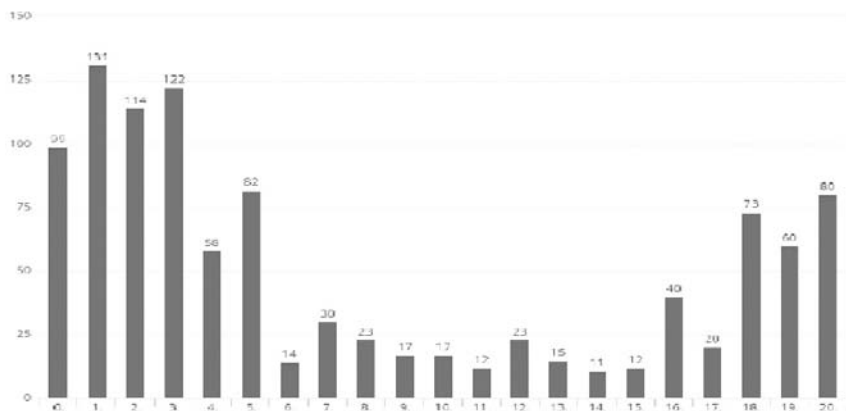
[53] Hegedűs – Juhász – Karsai – Katona – Mezőlaki – Szomora – Törő, 2013.

Nagyságrendileg a Csongrád Megyei Bíróság hozott elmarasztaló ítéleteket az embercsempészet területén, Juhászné Prágai Erika szóvivő összesítése szerint ez 58 ítélet volt 2015. első félévében.^[54]

2. Az Államhatárral összefüggő bűncselekmények

A 2015 előtt, a 14 évig hatályon kívül helyezett lehetőség, a bűncselekményi tényállás megalkotását a határon történő átlépéshez szintén meg kell említenünk. A magyar büntető törvénykönyv, a 2012. évi C. törvény 2015. szeptember 15-től bűncselekmények közé sorolja a Btk. 352/a. §. Határázár tiltott átlépése, a Btk. 352/b. §. Határázár megrongálás, valamint a Btk. 352/c. §. Határázárral kapcsolatos építési munka akadályozása cselekményeket. Alapvető elemük a biztonsági határázárral kapcsolatos elkövetést, főként azt szankcionálja, aki Magyarországnak az államhatár rendje védelmét biztosító létesítmény által védett területére a létesítményen keresztül jogosulatlanul belép, vagy annak építését akadályozza vagy rongálja.

Ezekhez a tényállásokhoz kapcsolódva 2015. szeptember 15-től 2016. februárig több mint 1500 külföldi személyt marasztalt el a bíróság, a Szegedi Törvényszék tájékoztatása szerint. Hosszú távú hatásait még nehéz megítélni, de a Helsinki Bizottság mint emberjogi szervezet már szót emelt az eljárás miatt.^[55]

3. ábra: Határázárral kapcsolatos bűncselekményekkel kapcsolatban elmarasztaltak

http://index.hu/belfold/2016/02/08/atlepte_az_ezret_a_keritesmaszasert_elitelt_migransok_szama/ (2016.02.13.)

[54] http://index.hu/belfold/2015/06/19/ezek_a_tavalyi_embercsempesz-statisztikak/ 2016.02.11.

[55] http://helsinkifigyelo.blog.hu/2015/09/25/mi_a_baj_a_hatarzarsertos_bunperekkel 2016.02.13.

IV. AZ EMBERCEMPEPÉSZET BIZONYÍTÁSA

Az embercsempészek 2015-től jellemzően az államhatáron illegális úton belépő, hamis vagy hamisított iratokkal utazó, illetve a zöld határon érkező külföldi személyeket segítik. Az utazás jogellenességének megállapítása, vagy a határrendészeti rendőrségi szakág ellenőrzésein^[56] fennakadó személyek vonatkozásában két lehetőséget biztosít a jogalkotó.

Az ellenőrzés során szabálysértés elkövetése miatt^[57] a migránst a rendőrség az idegenrendészeti IRM rendelet^[58] értelmében idegenrendészeti őrizetbe^[59] veszi a kiutasításáig, jogellenes magyarországi tartózkodása miatt. A másik lehetőség szerint a migráns bejelenti szándékát a magyar államnak, hogy menekültkénti elismerésére irányuló kérelmet kíván benyújtani. A benyújtott kérelem miatt a 2007. évi II. törvény^[60] alapján eljárását a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal folytatja le.

Ha a menekültügyi eljárás folyamatba kerül az érintett külföldi személy vonatkozásában, akkor a hatóságnak két lehetősége van. Az első szerint menekültügyi őrizet^[61] rendel a kérelmezőnek,^[62] a másik lehetőség, hogy a hatóság kötelező tartózkodási helyet jelöl ki a migránsnak, amely az egyik nyitott menekülteket befogadó állomás lesz. A befogadó állomások^[63] az idegenrendészeti őrizettel és a menekültügyi őrizettel ellentétben nyitottak, azokban a külföldiek menekültügyi eljárásuk idején tartózkodhatnak és ebben az időszakban szabadon közlekedhetnek az állomáson belül és kívül. Az okiratokkal nem rendelkező személyek nyilvántartásba kerülnek és egy ideiglenes igazolványként használható kártyát

[56] A látenciában lévő illegális határátlépők számára vonatkozó becslés nem áll rendelkezésre.

[57] 2012. évi C. törvény 204. § tiltott határátlépés.

[58] 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól.

[59] Idegenrendészeti őrizetbe az zárható, aki az idegenrendészeti hatóság a kitoloncolás végrehajtásának biztosítása érdekében idegenrendészeti őrizetbe veheti azt a harmadik országbeli állampolgárt, aki a hatóság elől elrejtőzött, vagy a kitoloncolás végrehajtását más módon akadályozza, illetve a távozást megtagadja, vagy más alapos ok miatt feltehető, hogy a kiutasítás végrehajtását késlelteti vagy meghiúsítja, illetve szökésének veszélye áll fenn, a kötelező tartózkodásra kijelölt helyen előírt magatartási szabályokat súlyosan vagy ismételten megsértette, a számára előírt hatóság előtti megjelenési kötelezettséget felszólításra sem teljesítette, és ezzel akadályozza az idegenrendészeti eljárás lefolytatását, vagy szándékos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetésből szabadult.

[60] 2007 évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.

[61] 2013-tól bevezethető lehetőség, keretet a 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet a menekültügyi őrizet végrehajtásának szabályairól és a menekültügyi óvadékról szóló rendelkezés ad a 2007 évi II. törvény mellett.

[62] 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet szerint ha a menedékkérő személyes körülményei alapján feltelezhető, hogy más módon nem biztosítható a kérelmező jelenléte. Ez alapján figyelembe veszi a hatóság, hogy a migráns korábbi eljárások alkalmával ismeretlen helyre távozott, vagy nem működött együtt a hatóságokkal. Az együttműködést biztosítandó, amennyiben ilyen módon biztosítható a menedékkérő jelenléte, a menekültügyi hatóság kijelölt helyen való tartózkodást rendelhet el. Ennek időtartama 72 óra, amely maximum két havonként összesen fél évig meghosszabbítható.

[63] Debrecen, Bicske és Vámoszabadi ad helyet ilyen táboroknak. www.bmbah.hu (2015.05.20.)

kapnak. Az úgynevezett Humanitárius Tartózkodási Kártya Magyarországon belül szabad mozgásra ad lehetőséget.^[64]

A szabad mozgás során jelentős nehézséget okozhat, hogy a menekültügyi kérelemmel kapcsolatos eljárás alatt, amely a kötelezően kijelölt helyen folyik, a benyújtó személyek milyen tevékenységet végeznek a tartózkodási helyen kívül. Tehát ha Debrecenben jelölték ki az eljárását és tartózkodási helyét a kérelmezőnek, akkor hogyan dönthető el, hogy Győrbe utazása mire irányul, illegálisan el akarja-e hagyni Magyarországot, vagy csak egy rokonát, ismerősét látogatta meg hazánk területén. A belföldön történő szabad mozgás a kérelmező joga és lehetősége. Annak eshetősége, hogy az embercsempészzel foglalkozó elkövető Magyarország területén szállítja, utaztatja a migránst, követhetlenné válhat.

A külföldi utasnak, tekintettel arra, hogy az embercsempész mint „segítő” személy utaztatja, akár külföldi célja felé, nem áll érdekében, hogy a hatóságok tudomására hozza a bűncselekményt, így az embercsempész ezt kihasználva gyakorlatilag bárhová eljuttathatja a migránst hazánk területén. A hatóságok bizonyítási lehetősége ebben az esetben igen nehéz. Az embercsempész gyakorlatilag csak a szállító szerepét tölti be. Amennyiben ellenőrzés alá vonják, nem bizonyítható a bűnös szándék, vagyis az államhatár-átlépési törekvés.

V. NEMZETKÖZI KÖTELEZETTSÉGEK MIATTI HIVATALOS ELJÁRÁSOK

Hazánk tagja az úgynevezett Dublini^[65] egyezménynek, amely alapján a schengeni övezetbe érkező menekültkérelmezők tekintetében a belépés országában kell lefolytatni a menekültügyi eljárást (kiskorúakra eltérő szabályok vonatkoznak). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a menekültkérelmező illegálisan távozhat jelen esetben akár embercsempész segítséggel magyarországi kötelező tartózkodási helyéről, azonban ha Európában bárhol megállítják és ellenőrzik a hatóságok a jogszerű tartózkodási engedélyét, és ezáltal intézkednek a menekültügyi eljárás megkezdéséről, akkor ezeket a személyeket a belépési országba, azaz Magyarországra kell visszaszállítani az eljárás lefolytatása érdekében.

Amennyiben ez megtörténik, Magyarországnak egy másodlagos migrációs hullámra is fel kell készülni, amely igen jelentős igénybevétel alá fogja vetni a magyar hatóságokat, tekintettel arra, hogy a statisztikai adatok szerint összesen

[64] http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=405&Itemid=369&lang=hu (2015.05.20.)

[65] A Bizottság 118/2014/EU végrehajtási rendelete (2014. január 30.) az egy harmadik ország állampolgára által a tagállamok egyikében benyújtott menedékjog iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó szempontok és eljárási szabályok megállapításáról szóló 343/2003/EK tanácsi rendelet részletes alkalmazási szabályainak megállapításáról szóló 1560/2003/EK rendelet módosításáról <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32014R0118> (2016.01.10.)

2013-tól több mint 120000 személy lépett be a magyar menekültügyi eljárásba, nagyságrendekkel többen, mint a rendszerváltástól a 2013. évig együttvéve.

Nyilván ennél árnyaltabb kép áll rendelkezésre a pontos értékeléshez, ha számításba vesszük, hogy ezek a migránsok tranzit országként tekintenek hazánkra, e miatt vélhetően minél több időt kívánnak a célsországban tölteni, így rövid távon nem kell számolni a további létszükségleteik biztosításával. A visszaszállításuk során is újra meg fognak szökni a kötelezően kijelölt nyitott táborokból, tekintettel arra, hogy zárt tábori kapacitással csekély mértékben rendelkezünk.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A fentiek alapján a sajtóban időnként visszatérően megjelenő álláspont, mely szerint minden migránsnak idegenrendészeti őrizetbe kell kerülni, nem egyeztethető össze a humanitárius kötelezettségeinkkel, illetve a nemzetközi irányelvekkel és egyezményekkel. A problematika kezelésre szorul, de ennek alapvetően a gazdasági, társadalmi és schengeni külső határként meglévő kötelezettségekre gyakorolt hatásai elsődlegesek, amit kezelni kell. Ez után következnek az egyéb, de szintén igen fontos kérdéskörök. Több elmarasztaló ítélet is született a Strasbourg-i Emberi Jogok Európai Bíróságán a témakörben, amikor az idegenrendészeti őrizetbe zárt migránsok javára döntött az EJEB és hazánk kártérítést fizetett.^[66]

További nehézség lehet a biztonsági kérdéseknél, hogyan lehet ellenőrizni egy Magyarországra érkező külföldit, ha csupán igen rövid időt tölt hazánkban. A biztonsági ellenőrzés végrehajtása nem olyan, mint az egészségügyi ellátásnál, hogy az alapvizsgálatokat viszonylag objektív mércékkel és vizsgálatokkal el lehet végezni. Az illegális úton érkező személyeknek a biztonsági ellenőrzése, a fenti nyilatkozatokból ítélve 24 óra vagy néhány nap határidővel, teljes bizonyossággal igen nehéz feladat lehet. A határidőket változtatni kell. Véleményem szerint nem a BÁH munkatársainak kellene a vizsgálandó migránsok adatait átküldeni a szakhatósági és ellenőrző szervezeteknek, hanem már az illegális migránsokat elfogó szervnek, a rendőrségnek egy külön erre a célra létrehozott, és széles körben hozzáférhető adatbázisba kellene felvezetnie az elfogottak adatait, amely azonnal értesíti a migrációban érintettséggel rendelkező szervezetet, valamint kidolgozni, hogy legyen végpont minden érintett szervnél ennek figyelemmel kíséréséhez. Igen értékes idő vész el a migránsok elfogása, vizsgálatai, fogdában tartási, szállítási ideje során, amely alatt lehetőség lenne ellenőrizni vagy figyelemmel kísérni a migráns hátterét, személyes tulajdonságát.

Jogi szempontból szintén érdemes lehet a menekültügyi őrizet kiemelt figyelmet érdemlő érintettjeinek és időtartamának kiterjesztése, amely miatt elrettentő erő jelentkezhethet a migránsoknál. Azonban ennek a szűrése, az érintettek körének

[66] (No.: 13058/11) Al-Tayyar Abdelhakim, valamint Hendrin Ali Said és Aras Ali Said (no. 13457/11)

meghatározása nagyon fontos kérdés lehet. Az előre láthatóan később nagyobb figyelmet érdemlő személyek őrizete^[67] lehetne a legfontosabb, mivel a gazdasági menekültek létszáma és veszélyforrása nem jelentős. A menekültügyi őrizet kiterjesztésénél azonban számolni kell a fizikai és pénzügyi feltételek megteremtése mellett a nemzetközi irányelvekkel ellentétes, különutas tevékenységgel. Alapvetően, ha nem közbiztonsági, nemzetbiztonsági vagy egészségügyi körülmények miatt kerül egy menekültügyi kérelmező őrizetbe, joggal vethetik fel a kérdést, hogy nem lehet senkit megfosztani a szabadságától, ha oltalomért, segítségért folyomodik egy a Genfi egyezményt^[68] aláíró országhoz.

A fenti adatok és folyamatok értelmezéséből megítélésem szerint több következtetés vonható le. A jelenlegi humanitárius irányelvek s európai uniós rendeletek alapján jogszerűen nem lehet feltartóztatni a nagyszámú illegális migránst, ha fizikailag meggátoljuk a belépést egy területen, azt megkerülve fog átlépni a határon. Ezek a létszámadatok, amelyek az elmúlt években, és még az elmúlt hetekben és napokban is növekedtek, a továbbiakban is nőni fognak. Fontos lehet, hogy ezeket a migránsokat kezeljük, amennyire lehet, mégpedig azzal az eszközzel, hogy felmérjük, statisztikát készítünk róluk, együttműködünk a rendvédelemben és nemzetközi szinten is, hiszen ezek a személyek még visszatérnek. Magyarországon a későbbikében is menekültügyi eljárásuk lesz, amely – eredményétől függetlenül – jelentős közigazgatási eszköz- és pénzbefektetést fog igényelni a résztvevő szakterületek terhelésével együtt.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány fejezeteit áttekintve látható, hogy egy igen komplex folyamat kezelni a napjainkban tapasztalható migrációs folyamatot. Az igen összetett és néhol nehézkesnek tűnő közigazgatási eljárásokat egyszerűsíteni kell, ha egy olyan kihívásra szükséges reagálni, mint a 2015-ös évben. Véleményem szerint igen jó irány lehet egy olyan törvénycsomag megalkotása, amely nem a rendvédelem területéről közelíti meg a migrációs válsághelyzetet, hanem a közigazgatás könnyítése, feladatainak egyszerűsítése szemszögéből. Abban az esetben a több százezres ügyfélszám is könnyebben kezelhető, vagy legalább feldolgozható lehet. A migrációs kockázatok továbbra is fennállnak, az újrakelő személyek száma évről évre nő, kezelésükre központi irányokra van szükség.

[67] Mint szélsőségesek, a törvény elől menekülő bűnelkövetők, vagy embercsempész gyanújú személyek.

[68] 1951. július 28-án egy különleges ENSZ-konferencia résztvevői elfogadták a menekültek jogállásáról szóló egyezményt, amelyet Magyarország 1989. évi 15. törvényerejű rendelettel vett át.

IRODALOM

- Ádám Antal (2012): A rendőrség az alkotmányi értékek között. In: *A rendészettudomány határkövei. „Tanulmányok a Pécsi Határőr Tudományos Közlemények első évtizedéből”* (Szerk. Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 119–141. <http://www.pecshor.hu/periodika/hatarkovek/adam.pdf>
- Balla Zoltán (2002): *A rendészeti jog egyes kérdései, különös tekintettel a nemzetbiztonsági törvény problémáira*. PhD értekezés, Budapest.
- Bejczy Alexa (2010): A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés hazai szabályozásának útvesztőjében. *Belügyi Szemle*, 60. évf. 11. szám, 44–58.
- Blaskó Béla – Miklós Irén – Pallagi Anikó – Schubauer László – Zentai Ágnes (2004): *Büntetőjog Különös rész*. (Átdolgozott kiadás), Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Fenyvesi Lajos (1999): Külföldiek ellenőrzésével kapcsolatos nemzetbiztonsági feladatok. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 1. szám, 84–90.
- Gárdos Éva – Sárosi Annamária (2005): A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000, *Kisebbségkutatás*, 14. évf. 3. szám, 330–337. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00027/pdf/02tan02.pdf>
- Gödri Irén (2009): Nemzetközi vándorlás. In: *Demográfiai portré. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. (Szerk. Monostori Judit et al.) KSH Népelemsztudományi Kutató Intézet, Budapest, 109–118.
- Gubicza József (2000): *A Határőrség menekültügyi feladatai*. Doktori (PhD) értekezés, ZMNE.
- Hansen, Peer Henrik (2007): Migration. An Intelligence and Security Perspective In: *Immigration/Emigration in historical perspective*. ed.: Ann Katherine Isaac, Pisa University Press, Pisa, 141–152.
- Hegedűs István – Juhász Zsuzsanna – Karsai Krisztina – Katona Tibor – Mezőlaki Erik – Szomora Zsolt – Törő Sándor (2013): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer Kft., Budapest.
- Katona Béla – Gyömbér László (2004): A Nemzetbiztonsági Hivatal feladatai a migráció biztonsági kockázatainak felderítésében, és elhárításában, együttműködési kérdések az uniós integráció tükrében. *Pécsi határőr tudományos közlemények*, III. 117–120. <http://www.pecshor.hu/periodika/2004/Katona.pdf>
- Kádár Kriszta – Kozma Gábor (2011): Az egykori szovjet katonai területek funkcióváltása Debrecenben. *Tér és Társadalom*, 25. évf. 2. szám, 164–179. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00043/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom3605.pdf
- Laufer Balázs (2006): A migráció és a terrorizmus a nemzetbiztonsági szolgálatok szemszögéből. *Hallgatói Közlemények*, X. szám, 107–129.
- Póczik Szilveszter – Fehér Lenke – Dunavölgyi Szilveszter – Jagusztin Tamás – Windt Szandra (2008): Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok. *Magyar Tudomány*, 9. szám, 1095–1107.
- Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (szerk.) (2008): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*, HVG ORAC, Budapest.
- Pokol Béla (1991): *A jog szerkezete*. Gondolat Kiadó, Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
- Parkes Roderick – Schneider Moritz (2010): Partnership: A New EU approach to Fighting Irregular Immigration? *SWP Comments 2010/C*, 26, http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2010C26_pks_snd_ks.pdf, November, 1–4.

- Nagy Boldizsár (2012): *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig*. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest.
- Szabó A. Ferenc (2006): *A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- UNHCR *Global Appeal* 2014-2015. <http://www.unhcr.org/ga14/index.xml>
- United Nations High Commissioner for Refugees (2006): *Helping Refugees/UN*. Beyond Detention 2014.
- Urbán Attila (2002): A nemzetbiztonsági szolgálatok és a terrorelhárítás. Biztonságpolitika és terrorizmus. In: Kuglics Gábor (szerk.): *Politikai elemzések*. Magyar Lajos Alapítvány, II. évfolyam 1. szám, 38-43.

Egyéb felhasznált források

- http://www.ih.gov.hu/feladatokok_biztonsag.shtml (2015. 12.10.)
- <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/hatarrendeszet/migracio-grafikonnal-0> (2016. 02. 10.)
- <http://ah.gov.hu/html/idegenrendeszet.html> (2016. 01.10.)
- <http://www.migszol.com/refugee-camps--detention-centers.html> (2016. 01.15.)
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32014R0118> (2016. 01.15.)
- http://kekroka.hu/?page_id=3286 (2016. 01. 10.)
- <http://www.bmbah.hu/index> (2016. 01.10.)
- http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=478&Itemid=1226&lang=hu (2016. 01. 10.)
- <http://www.dehir.hu/debrecen/megint-tema-a-debreceni-menekulttabor-ugye/2014/02/11/>
- <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/hatarrendeszet/migracio-grafikonnal-0> (2016.01.10.)
- http://www.ih.gov.hu/feladatokok_biztonsag.shtml (2016.01.10.)
- <http://ah.gov.hu/html/idegenrendeszet.html> (2016.01.10.)
- www.bmbah.hu (2016.01.10.)
- www.ksh.hu (2016.01.10.)
- Global Policy Forum 2015. Global Policy Forum Hivatalos Oldaláról
- <https://www.globalpolicy.org/nations-a-states/failed-states.html> (2016.01.28.)
- Központi Statisztikai Hivatal, Gyorstájékoztató Munkanélküliség, 2015. október-december. KSH Hivatalos Oldaláról (2016.01.28.)
- <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1512.html>
- Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutatóintézet 2015. KSH Hivatalos Oldaláról (2016.01.28.)
- <http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/71-honositas>
- Adrian Edwards: UNHCR viewpoint: 'Refugee' or 'migrant' - Which is right? UNHCR Hivatalos Oldaláról (2016.01.28.)
- <http://www.unhcr.org/55df0e556.html>
- Európai Integrációs Alap: Külföldiek Magyarországon. 2011. A Helsinki Bizottság Hivatalos weboldaláról (2016.01.28.)
- <http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Kulfoldiek-Magyarorszagon-05-11-2011-WEB.pdf>
- Worldbank- GDP ranking. A Világbank Hivatalos oldaláról. 2011. (2016.01.28.)
- <http://data.worldbank.org/data-catalog/GDP-ranking-table>

- De Stats Statistisches Bundesamt. A Német Statisztikai Hivatal Hivatalos Oldaláról (2016.01.28.)
- https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/CurrentPopulation/Tables_/lrbev03.html
- Központi Statisztikai Hivatal: gyorstájékoztató, letöltve 2015.01.28-án a Központi Statisztikai Hivatal weboldaláról <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun21412.pdf%20> (2015.02.14.)
- Nemzeti Védelmi Szolgálat, letöltve 2015.02.14-én a Nemzeti Védelmi Szolgálat weboldalról
- <http://nvsz.hu/szervezet>
- Alkotmányvédelmi Hivatal, letöltve 2015.02.14-én az Alkotmányvédelmi Hivatal weboldalról
- <http://ah.gov.hu/html/idegenrendeszet.html>
- Rendőrségi statisztika, letöltve 2015.02.14-én a Magyar Rendőrség weboldaláról <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/hatarinfo/elfogott-migransok-szama>
- UNHCR: Menekültügyi eljárások minőségének javítása, letöltve: 2015.02.14-én az UNHCR-Centraleurope weboldaláról <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/mivel-foglalkozunk/jogvedelem-biztositasa/menedekkerelmek-elbiralasa.html>

Feldolgozott jogszabályok

- 1881. évi XXXVIII. Törvénycikk (2015.05.20.)
- 1903. évi VIII. törvénycikk (2015.05.20.)
- 1908. évi XXXVI. törvénycikk (2015.05.20.)
- 1948. évi XLVIII. törvénycikk (2015.05.20.)
- 1978. évi IV. törvény (2015.05.20.)
- 1961. évi V. törvény (2015.05.20.)
- 1989. évi XXVIII. törvény (2015.05.20.)
- 1993. évi XVII. törvény (2015.05.20.)
- 1994. évi XXXIV. törvény (2015.05.20.)
- 1997. évi LXXIII. törvény (2015.05.20.)
- 1998. évi LXXXVII. Törvény (2015.05.20.)
- 2001. évi CXXI. törvény (2015.05.20.)
- 2001. évi CXXI. törvény (2015.05.20.)
- 2006. évi CIII. Törvény (2015.05.20.)
- 2007. évi II. törvény (2015.05.20.)
- 2009. évi CLV. törvény (2015.05.20.)
- 2012. évi II. törvény (2015.05.20.)
- 2012. évi C. törvény (2015.05.20.)
- 2013. évi CCXXX. törvény (2015.05.20.)
- 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet (2015.05.20.)
- 67/2007. (XII. 28.) IRM rendelet (2015.05.20.)
- 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet (2015.05.20.)
- 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet (2015.05.20.)
- 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet (2015.05.20.)
- 1035/2012. (II. 21.) Kormány határozata (2015.05.20.)
- 21/2008. (OT 11.) ORFK utasítás (2015.05.20.)

•
Vándor a rengetegben

Rotterdam ante portas, avagy a Rotterdami Egyezmény és a multimodális tengeri fuvarjog

Az ENSZ szakosított szervezetének eddigi legutolsó fuvarjogi tárgyú jogszabálya a „Részben vagy egészben tengeren történő árufuvarozási szerződések szabályait egységesítő Konvenció”. A hosszú cím – sokak várakozása és reménye tükrében – azon új szemléletű szabályozási kísérletet takarja, mely a globalizáció termékének számító új típusú kereskedelem többfajta igényét is kielégítő, harmonizált struktúrát teremthet meg. Elegendő számú ratifikáció hiányában a konvenció azonban még nem lépett életbe. Hatályba lépése azonban megszüntetné a Hágai Szabályok, a Hague-Visby Rules, valamint a Hamburgi Egyezmény együttes alkalmazásából, sőt sok esetben ezek nemzeti-regionális jogforrásokkal való keveredéséből eredő átláthatatlan helyzetet.

E tények ismeretében, s figyelemmel a konvenció ambiciózus célkitűzéseire, szükségesnek mutatkozik az egyezmény megalkotási fázisainak bemutatása, valamint azon új szemléletű fuvarjogi struktúra áttekintése, mely alapján „bebocsátását várja” a multimodális árutovábbítás szabályozási környezetébe.

I. SZABÁLYOZÁSI ELŐKÉPEK

1. A „klasszikus” jogforrások

A nemzetközi kereskedelem és a tengeri fuvarozási jogviszony legfontosabb, máig hatályos jogforrása a több alkalommal módosított Brüsszeli Egyezmény (1924). Ennek eredeti célkitűzése a bővülő áruforgalom igényeinek megfelelően a *liner service* fuvarokmánya, a *bill of lading* kereskedelmi funkcióinak és tartalmi elemeinek egységesítése, vagyis a hajóselismervénnyel történő árufuvarozás joggyakorlatának – beleértve a fuvarozó felelősségével kapcsolatos kérdéseket is – megújítása és egységes szerkezetbe foglalása volt. A hatályba lépéshez szükséges ratifikációs eljárás során tett fenntartások okán azonban meglehetősen

sokféle változata^[1] létezik az egyezménynek, ami megakadályozta az egységes joggyakorlat kialakulását is.

Ezt kívánta orvosolni a Brüsszeli Egyezményt módosító, illetve kiegészítő *Visby Protocol* (1968), és a *Brussels Protocol* (1979), melyek ráadásul az eredeti egyezmény aláírása nélkül is lehetővé tették a ratifikációt és az alkalmazást. Ez azzal az eredménnyel is járt, hogy az államok zöme a Brüsszeli Egyezményt és a kiegészítésekkel módosított *Hague-Visby Rulest*, vagy a Hague-Visby Szabályok Brüsszeli Protokollal módosított változatát, vagy a Brüsszeli Protokollal kiegészített Brüsszeli Egyezményt alkalmazzák.^[2]

A nemzetközi árutovábbítás szabályanyaga ennek folytán meglehetősen zilált képet mutat, amit tovább fokozott az 1960–70-es években átalakuló, globálissá váló világgazdaság, de a technológiai változások is új kihívások elé állították az amúgy is szerteágazó szabályozási struktúrát. Különösen a kikötők és a tengeri árutovábbítás kapcsolatának addig szabályozatlan kérdései tették elkerülhetlenné az egyezmények újbóli felülvizsgálatát.

1978-ban az ENSZ szakosított szervezetének (UNCITRAL^[3]) égisze alatt megszületett a Hamburgi Egyezmény (*Hamburg Rules*),^[4] mely nem szakadt el ugyan minden vonatkozásban a Brüsszeli Egyezmény és a kiegészítő protokollok rendelkezéseitől, mégis számos új elemet hozott a tengeri fuvarjogba. Talán még az is kijelenthető, hogy egy egészen új megközelítést kívánt megalapozni a fuvarozási jogviszony, különösen a fuvarozói felelősség szabályozását illetően.

A konvenció egyik, talán legfontosabb újítása ugyanis az volt, hogy új alapokra helyezte a felek közötti kockázatosztást, de figyelemmel volt a konténerizáció, s a modern tengerhajózási technológiák követelményeire is. Hatályának a kikötő területére való kiterjesztésével új keretek közé helyezte a tengeri árutovábbítás szabályozásának térbeli-időbeli határait is, mely révén a kimenő és a bejövő kereskedelmi forgalomban is alkalmazásra kerülhetett. A *Hamburg Rules* tehát sokkal szélesebb szabályozási tárgyra terjed ki, mint a Brüsszeli Egyezmény.

A ratifikáló országok (összesen 34 állam)^[5] azonban a világkereskedelemnek csupán 5%-át teszik ki, és a világ tengeri áru fuvarozásában és kereskedelmi forgalmában való részesedése csak töredéke azon országoknak, melyek továbbra is a *Hague-Visby Rulest* alkalmazzák.^[6]

[1] Brüsszeli Egyezmény, a kiegészítésekkel módosított *Hague-Visby Rules*, a Hague-Visby Szabályok Brüsszeli Protokollal módosított változata, vagy a Brüsszeli Protokollal kiegészített Brüsszeli Egyezmény.

[2] Sturley – Fujita – Ziel, 2010a, 2.

[3] United Nation Commission on International Trade Law (1966).

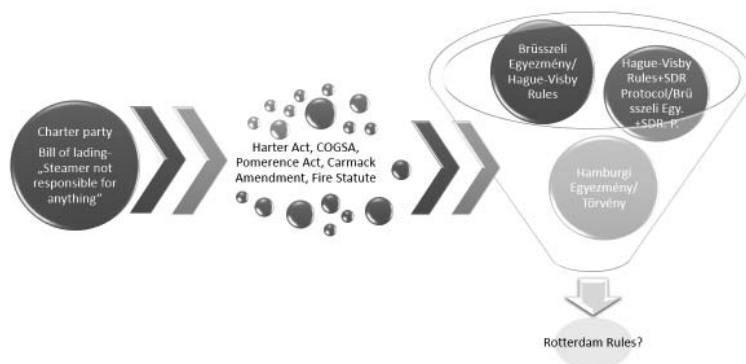
[4] A folyamatot a *Jog, Állam, Politika* 2016/1. számában mutattam be (Kovács Viktória: *Kodifikáció az UNCITRAL égisze alatta, a Hamburgi Egyezmény*).

[5] *Albánia, Ausztria, Barbados, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Chile, Csehország, Dominikai Köztársaság, Egyiptom, Gambia, Georgia, Guinea, Jordánia, Kamerun, Kazahsztán, Kenya, Lesotho, Libanon, Libéria, Magyarország, Malawi, Marokkó, Nigéria, Paraguay, Románia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Szenegál, Sierra Leone, Szíria, Tunézia, Tanzánia, Uganda, Zambia.*

[6] Az Amerikai Egyesült Államok és kisebb államok (*Hague Rules*), valamint a legnagyobb kereskedelmi nagyhatalmak (*Hague-Visby Rules*).

A Brüsszeli Egyezmény (*Hague Rules*) tehát még mindig domináns helyzetben van, a Hamburgi Egyezmény 1992-es hatályba lépése pedig tovább bonyolította az amúgy is szerteágazó szabályozási struktúrát. A Hágai Szabályokat valamely formában alkalmazó államok mellett ugyanis – igaz, igen kevés számban –, de megjelentek azok az államok is, ahol a Hamburgi Egyezményt (is) alkalmazzák; sőt külön csoportot képeznek azok a nemzetek is, akik saját törvényt alkottak a nemzetközi tengeri áruforgalom jogi kérdéseire,^[7] de utalnak valamely – hatályos vagy nem hatályos – kereskedelmi hajózási egyezményre is.^[8]

Az alábbi diagram a különböző (nemzeti, regionális, nemzetközi szintű) fuvarjogi tárgyú konvenciók alkalmazásának sokszínűségét mutatja:

Jelenleg tehát több, nemzeti-regionális szabályokkal keveredett jogszabályhalmaz létezik (melyek zöme ráadásul modernizációra szorul); s bírósági, választottbírói alkalmazásuk sem egységes.

Ez a szabályozási struktúra azonban nem csupán „jogtechnikai” szempontból, de tartalmi oldalról is idejétmúlt.

Választ ezekre a különböző tényezőkre (igényekre) vélhetőleg csak egy új konvenció – talán a *Rotterdam Rules*(?) – létrehozása adhat.

2. Godot-ra várva

A tengeri kereskedelem már a nemzetközi szervezetek jogegységesítő tevékenységének kezdete előtt kialakította és továbbfejlesztette azon kereskedelmi szokások és szokványok (egyes római jogi eredetű intézményeket) rendszerét – *lex mercatoria* –, melyek lehetővé teszik a nemzetközi kereskedelem szereplői számára, hogy – legalább részben leküzdjék – a nemzeti jogok különbözőségéből eredő nehézségeket.^[9]

[7] Sturley – Fujita – Ziel, 2010a, 13-15.

[8] Pl. Carriage of Goods by Sea Act, 1936. (COGSA).

[9] Bennachio, 2003, 135.

Az 1970-es évek olajkrízisét követően a tengeri áruforgalom, igaz, évenként csak 1%-kal, de ismét növekvő tendenciát mutatott, amely az 1980-as évek közepétől tovább fokozódott. Ez – a közlekedési-szállítási ipar szükségyszerű átalakulása mellett – a gazdaság és a nemzetközi kereskedelem fokozatos megerősödését is magával hozta. Az időszakra vonatkozó kereskedelmi adatok szerint, míg az általános kereskedelmi forgalomban 4.790 millió tonna küldeményt továbbítottak 1996-ban, egy évvel később már a kikötők közötti áruforgalom is elérte a 723 millió tonnát.^[10]

A jogegységesítést sürgető igen jelentős tényező a *multimodális fuvarügyletek* alkalmazásának fokozódó intenzitása is. Az egyes továbbítási szakaszok közötti, illetve a kikötőket is érintő jogalkalmazást lehetővé tevő *Hague-Visby Rules* és *Hamburg Rules* nem alkalmazhatók ugyanis kombinált fuvarügyletekre annak ellenére, hogy az 1980-as évektől domináns helyzetben lévő konténerfuvarozás révén ez az árutovábbítási mód vált meghatározóvá.^[11] A multimodális árutovábbítás azonban jelenleg csak különböző szabályozási eszközök együttes alkalmazása révén szabályozott, *nincs ugyanis hatályban* olyan szabályozási eszköz, ami ezt a területet egységesítené.^[12] A *Visby Protocol*nak és a *Hamburg Rules*nek vannak ugyan olyan rendelkezései, melyek a konténerfuvarozással kapcsolatosak, azonban ezek „háztól házig” viszonylatban nem alkalmazhatók.^[13]

Jelentős tényező a globalizáció termékének számító informatikai alapú kereskedelmi viszonyok robbanásszerű elterjedése révén kiteljesedő elektronikus kereskedelem is, és az azzal bevezetett számos technológiai újdonság. Az elektronikus árukövetés és adásvételi tranzakciók lebonyolítására is alkalmas – új kereskedelmi trend alapját jelentő – elektronikus fuvarokmányok elterjedése ugyanis mára megkerülhetetlen problémát okozott a joggyakorlatban.^[14] A Hágai Szabályok és a *Hague-Visby Rules* ugyanis csak a hagyományos úton kiállított *bill of lading*, vagy ahhoz hasonló fuvarokmányok kiállítása esetén alkalmazhatók (holott az elektronikus úton előállított formulák egyre népszerűbbek).^[15]

Ezzel párhuzamosan a gépesített berakodási, kirakodási és raktározási szolgáltatások mellett, a különböző közlekedési alágazatok kombinációjával megvalósuló árutovábbítási kényszerpályák alapjai is kiépültek. A Ro-Ro (*roll on és*

[10] Faria, 2009, 288–289.

[11] Sturley – Fujita – Ziel, 2010b, 59.

[12] A Hágai Szabályok megalkotása idején a „konténerfuvarozás” még nem ismeretlen árutovábbítási mód volt, s csak gőzhajókat alkalmaztak. Manapság azonban minden árutovábbítási viszonylatban konténereket használnak, s léteznek olyan nemzetközi kereskedelmi viszonylatban alkalmazott hajók is, melyek több mint 10 000 konténer szállítására is alkalmasak (sőt, néhány 20 000 konténert szállító speciális hajó is rója a tengereket).

[13] *Hague-Visby Rules* 2. cikk, *Hamburg Rules* 2. cikk.

[14] Sturley – Fujita – Ziel, 2010b, 203–204.

[15] A Hamburgi Egyezmény a fuvarokmányok különböző típusának definiálása révén modernebb szabályokat fektetett le, a technológiai fejletlenség okán az elektronikus *bill of ladingre* még nem terjed ki szabályozása.

roll off)^[16] rendszerű közúti-tengeri (vagy folyami) kombinált szállítás lehetősége a kereskedelmi hajózás struktúráját jelentősen átalakította, a rohamosan növekvő gazdasági igények és az informatika fokozatos elterjedése pedig lehetőséget kínált a kereskedelem számítástechnikai infrastruktúrájának megteremtésére is.^[17]

A folyamat a vonaljaratokat üzemeltető legnagyobb hajóstársaságoknak kedvezett, hiszen szolgáltatásaiknak a közlekedési-szállítási alrendszer más módozataira történő kiterjesztése révén lehetőséget kaptak arra, hogy raktározó-kezelő üzemeket (ún. *terminálokat*) létesítsenek, és működtessenek, multimodális jellegű fuvarozást szervezzenek, sőt egyes esetekben a szárazföldi szakaszon is fuvarozói tevékenységeket lássanak el (saját vagy bérelt fuvarszöközettel).

A folyamat eredményeként sok esetben a vonalhajózási szolgáltatást végző hajóskonferenciák – természetesen a fuvarozási szerződés keretei között – akár a komplex árutovábbítási láncot is végigkísérték az áru felvételétől a kiszolgáltatásig, melyben az ún. tengeri fuvarozási ügynök (*maritime agent*) a szárazföldi (közúti, vasút, folyami vagy csatornán történő) árutovábbítási viszonylatban is meghatározó szerepet töltött be. Ez a jelenség pedig azt a kereskedelmi igényt fogalmazta meg, hogy az ún. *multimodal carrier* (multimodális fuvarozó) és az ún. *ocean carrier* (tengeri fuvarozó) helyett a komplex árutovábbítási ügylet lebonyolítása csupán egy „*commercial agent*” („kereskedelmi ügynök”) feladatkörébe tartozzon, és egységes jogszabályi környezet definiálja az árutovábbítással kapcsolatos tevékenységét és felelősségének határait.^[18]

Az új kereskedelmi szereplők belépése újfajta igényeket is eredményezett tehát az 1980–90-es évekre, melyek a multimodális jellegű fuvarozás fokozódó intenzitásának alapjait is megteremtették, sőt a nemzetközi fuvarozás ma már elképzelhetetlen lenne e közlekedési-szállítási szolgáltatás nélkül.

A világgazdaság és a technológiai fejlődés ezért a tengeri fuvarjog újraszabályozásának Godot-jára várakozott.

a) A Multimodális ENSZ Konvenció

Az összetett árutovábbítás hálózati formáját az az esetkör képezi, amikor a fuvarozó az árutulajdonossal egyetlen szerződés kötésével – fuvarozói felelősség vállalásával – lényegében az egész árutovábbítási folyamatra vállal kötelezettséget.

[16] A Ro-Ro (*Roll on - Roll off*) rendszerű közúti-vízi kombinált szállítás lényege, hogy a közúti járművek a megfelelően kiépített rakodókon át saját kerekein felgördülnek a vízi járművek (kompok, uszályok, hajók) rakfelületére, illetve a vízi szállítási út végpontján hasonló módon legördülnek azokról. A rendszer előnye, hogy bármilyen közúti jármű szállítható ilyen módon, valamint, hogy a fel- és lehajtás egyszerű és gyors művelet. A kompkat, komphajókat elsősorban az átkelőforgalom lebonyolítására használják. Gyakran vegyes funkciójuk, személy- és áruszállító közúti járműveket egyaránt szállítanak, de vannak olyan tengeri komphajók is, melyek vasúti szerelvények továbbítására is alkalmasak.

[17] Faria, 2009, 288–289.

[18] Faria, 2009, 288–289.

A fuvarozási lánc egészét azonban nem rendezik egységes szabályok, hanem minden egyes fuvarozási módra külön-külön, az adott alágazatra irányadó szabályokat kell alkalmazni (ehhez képest azonban eltérő felelősségi szabályok érvényesülnek).^[19]

A diagram a komplex (multimodális) árutovábbítás egyes szakaszait mutatja be.

Forrás: Liability Regime of the Carrier under the Rotterdam Rules, Liang Zhao, Dept of Logistics and Maritime Studies, The Hong Kong Polytechnic University.

A multimodális árutovábbítás szabályozása meglehetősen összetett képet mutat, hiszen mindig azon fuvarozási mód szabályait kell alkalmazni, melyen az áru éppen áthalad, vagy a kár keletkezett. A *door to door* viszonylatú árutovábbítás fokozódó intenzitása, a modernizálódó közlekedési-szállítási-rakodástechnikai és tengerhajózási technológiák globálissá válása, és a szabályozás töredezettsége révén kialakult joghézagok azonban egy egészen új szemléletű regulációt igényeltek.

Ennek egyik első lépése a Multimodális ENSZ Konvenció^[20] megalkotása volt. A kombinált fuvarozás szabályozására – az UNIDROIT égisze alatt – megszületett ezen kodifikációs kísérlet (1980) rendeltetési alapját ugyanis a multimodális fuvarozást végző „operátor” felelősségvállalása jelenti a közreműködő fuvarozó tevékenységéért, vagyis valamennyi fuvarozási alágazat szereplője tevékenységének kockázatát is vállalja.^[21] A konvenció rendelkezései lehetővé tették volna az egyes fuvarozási alágazatok szabályai szerinti (felelősségi-) határértékek konkrét alkalmazását is, abban az esetben viszont, ha a kár bekövetkezésének helye nem azonosítható (lokalizálható), a *Multimodal UN Convention* szerinti standard érték lenne az irányadó.^[22]

[19] Szalay, 2004, 91.

[20] United Nations Convention on International Multimodal Transport of Goods, Geneva, 24 May 1980.

[21] Multimodális ENSZ Konvenció 15. cikk: „Subject to article 21, the multimodal transport operator shall be liable for the acts and omissions of his servants or agents, when any such servant or agent is acting within the scope of his employment, or of any other person of whose services he makes use for the performance of the multimodal transport contract, when such person is acting in the performance of the contract, as if such acts and omissions were his own.”

[22] Multimodális ENSZ Konvenció 18. cikk (1): „When the multimodal transport operator is liable for loss resulting from loss of or damage to the goods according to article 16, his liability shall be limited to an amount not exceeding 920 units of account per package or other shipping unit or 2.75 units of account per kilogram of gross weight of the goods lost or damaged, whichever is the higher.”; 19. cikk: „When the loss of or damage to the goods occurred during one particular stage of the multimodal transport, in respect of which an applicable international convention or mandatory national law provides a higher limit of liability than the limit that would follow from application of paragraphs 1 to 3 of article 18, then the limit of the multimodal transport operator’s liability for such loss or damage shall be determined by reference to the provisions of such convention or mandatory national law.”

A Konvenciót saját jogrendszerükbe átültető államok száma azonban messze elmaradt a hatályba lépéshez szükséges 30 államtól, hiszen 1981-től mindösszesen 6 állam^[23] írta alá, majd 1998-tól 1991-ig további 11 állam ratifikálta vagy csatlakozott az egyezményhez.^[24] De még fontosabb, hogy mely államok *nem részesei* az egyezménynek: éppen a *világkereskedelem főszereplői*; mely tény gyakorlatilag reménytelenné teszi a jövőt tekintve is a Konvenció hatályba lépését.

Ezért kimondható, hogy az egyezmény nem jelent megoldást a kombinált fuvarozás szabályozására, nélkülözhetetlensége azonban a hiátus ellensúlyozására sajátos *multimodális fuvarokmányokat* csiszolt ki a nemzetközi kereskedelmi gyakorlatban. Ezek közül a FIATA Multimodal B/L^[25] a legszélesebb körben alkotott ilyen fuvarozási okmány.

b) A Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció

A komplex tengeri fuvarjogi szabályozás kiépítésére tett kodifikációs kísérlet második jelentős lépcsőfoka a raktározó-kezelő üzemek, vagyis a terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció megalkotása volt (1994-ben).

A raktározási-árukezelési szerződések felelősségi kereteit egységesítő egyezmény a terminál szolgáltató (operátor) – áru helyhez kötött kezelésére vonatkozó – tevékenységét és felelősségét szabályozza. Az operátor a komplex árutovábbítási láncban – tárolási és ahhoz kapcsolódó járulékos tevékenységek^[26] végzésével – fuvarozók közötti kapcsot jelent, melynek alkalmazási köre éppen ott kezdődik, ahol a szakaszok közötti áru fuvarozási egyezmények hatálya véget ér.

A konvenció a terminálszolgáltatásokra helyezi a hangsúlyt, mely alapján operátor az a fuvarozótól eltérő személy, aki díjazás ellenében végzi az áru fuvarozás előtti, közbeni vagy utáni raktározását, vagy aki a szerződés alapján átveszi az árut a feladótól, a fuvarozótól, a szállítmányozótól vagy más személytől a címzett részére történő kiszolgáltatási kötelezettséggel.^[27]

[23] Chile, Mexikó, Marokkó, Norvégia, Szenegál, Venezuela.

[24] Burundi, Chile, Grúzia, Libanon, Libéria, Malawi, Mexikó, Marokkó, Ruanda, Szenegál és Zambia. (L. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XI-E-1&chapter=11&lang=en)

[25] „Multimodal transport document” means a document which evidences a multi modal transport contract, the taking in charge of the goods by the multimodal transport operator, and an undertaking by him to deliver the goods in accordance with the terms of that contract.”

[26] Raktározási, árukezelési funkciót: ki- és berakodás, rögzítés, egységtrakomány-képzés, rakományigazítás stb.

[27] OTT Convention, Article 1 (a): „Operator of a transport terminal” (hereinafter referred to as “operator”) means a person who, in the course of his business, undertakes to take in charge goods involved in international carriage in order to perform or to procure the performance of transport-related services with respect to the goods in an area under his control or in respect of which he has a right of access or use. However, a person is not considered an operator whenever he is a carrier under applicable rules of law governing carriage.”

Ezen szolgáltatások, s főként a hozzá kapcsolódó felelősségi kérdések összehangolt szabályozását mindenekelőtt az indokolta, hogy a rendkívül szerteágazó gazdasági érdekeket rendező uniform szabályok hiányában, jelentős megosztottság volt tapasztalható az egyes jogrendszerek között.^[28]

A terminálszolgáltató kötelezettségének és felelősségének egyensúlytalan szabályozásából eredő értelmezési problémák megszüntetése okán sem meglepő tehát, hogy a jelenlegi szabályozás – a fentiekből is láthatóan – általában a szolgáltató általános szerződési feltételein alapul: ebben határozzák meg ugyanis a szolgáltatás színvonalát, a szolgáltató alkalmazottai vagy ügynökei tevékenységéért való felelősség kizárását vagy korlátozását, a szolgáltató felelősségét megalapító körülmények (események) bizonyítási terhét (melyet jellemzően az igényjogsultra helyeznek), rövid elévülési időt kötnek ki, illetve alacsony összegszerű felelősségkorlátozást alapítanak. (Az összegszerű felelősségkorlátozás pedig gyakran annyira alacsony, hogy a legtöbb áruajtára a korlátozás szerinti felső határ is csak egy töredéke az aktuális kárnak.)^[29]

A konvenció elfogadása óta eltelt 25 év alatt – a hatályba lépéshez szükséges 5 helyett – azonban mindösszesen 4 állam emelte át saját jogrendszerébe^[30] a terminál operátor felelősségét új alapokra helyező, és meglehetősen szigorúan szabályozó kodifikációs kísérletet. Így valószínűleg már túlléptünk azon az ésszerű időtartamon, ami egy egyezmény nemzetközi elfogadásához (és hatályba lépéséhez) szükséges. Mondható tehát, hogy ez a konvenció is „beállt” a kudarcra ítélt nemzetközi jogforrások^[31] sorába.

Az ebből is eredő diverzifikált, és ezért sok tekintetben ellentmondásos helyzetet a Rotterdami Egyezmény próbálja egységesíteni. A terminálszolgáltató tevékenysége – és felelősségi struktúrája – ugyanis lényegében megegyezik a tengeri közreműködő (maritime performing party) tevékenységével.^[32]

[28] A terminál szigorú, azaz csak bizonyos, szűk körű kimentési okok fennállása esetén mentesítő felelősségi klauzulát rögzítő nemzeti szabályokon túl más jogrendszerekben ugyanis a hanyagságért is felelősek, vagyis felelnek, ha nem tanúsítják az elvárható gondosságot az áru kezelése során. Ráadásul, más nemzeti szabályozás a szerződési szabadság elve alapján – éppen az előzőekkel ellentétben – a felekre bízta a szolgáltatás minőségére, illetve a felelősségre vonatkozó feltételek meghatározását, míg néhány jogrendszer viszont behatárolja a szolgáltatók felelősségkorlátozásra vonatkozó szabadságát.

[29] Kovács, 2014, 105–116.

[30] Egyiptom, Gabon, Georgia, Paraguay.

[31] Hamburgi Egyezmény, Multimodális ENSZ Konvenció, Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció.

[32] Lényeges különbség azonban a Hague-Visby Szabályoktól, a Hamburgi Egyezménytől és a *Rotterdam Rule*től is, hogy az OTT konvenció akkor is alkalmazható, ha az árutovábbítás láncolatában nincs tengeri szakasz.

II. AZ ÚJ KÓDEX MEGSZÜLETÉSE

1. A CMI színrelép

Az XX. század második felében sorra kudarcot vallott kodifikációs kísérletek jól tükrözik, hogy az egységes jogszabályi környezet kialakítását sem a hatályban lévő nemzetközi konvenciók, sem módosításaik nem segítették elő, hanem éppen ellenkezőleg, hátráltatták a korszerű igényeknek is megfelelő, hézagpótló szabályozási struktúra létrejöttét. Az ezredfordulóval rohamos fejlődésnek indult új típusú kereskedelem fokozódó intenzitása okán ugyanis (de politikai okokból is) egyre sürgetőbb világgazdaságot érintő kérdés lett a tengeri fuvarozás új jogi kereteinek megteremtése. Az elvarratlan szálakra tekintettel nem tehetette meg a CMI,^[33] hogy ne foglalkozzon újra a komplex szabályozás kérdéskörével.^[34]

A CMI előkészítő munkája 1988-ig vezet vissza, amikor a szervezet – a Hágai Szabályok (1921) kidolgozása után – újra napirendre vette az új típusú szabályozás kérdését, sorra véve azokat az indokokat és gyakorlati jellegű érveket, melyek a komplex, globális szállítási (árutovábbítási) láncok kialakulásának fajlagosságát, egyediségét elvesztő, tömeges, futószalagszerű szolgáltatás jellegét^[35] is figyelembe veszik. Ennek eredményeként a *Hague-Visby Rules* alkalmazása kapcsán is felmerült gyakorlati jellegű problémák – globális szabályozás céljával – további átfogó konzultáció tárgyává váltak.^[36]

A szervezet tevékenységét az alapozta meg, hogy kellő mennyiségű gyakorlati tapasztalat birtokában volt a korábban megalkotott konvenciók világgpiaci szerepét és azok jogi értelmezését illetően, de azon problémák vonatkozásában is, melyekre a hatályban lévő jogszabályok egyáltalán nem, illetve csak részleges megoldást kínálnak, vagy éppen ellenkezőleg, feltételeikkel nem teremtenek széles körben elfogadható körülményeket. Ennek eredményeként olyan komplex szabályozás vízióját vázolta fel, ami nemcsak a kikötők közötti teherszállítás jogi kérdéseinek modernizálására és uniformizálására korlátozódik, hanem a tengeri fuvarozáshoz szorosan kapcsolódó, multimodális – beleértve a tengeri közreműködő (*maritime performing party*) tevékenysége körébe tartozó terminálszolgáltatásokat is – regulálja.^[37]

A CMI a feszültségek oldása céljából (1990-ben) hívta össze azt a konferenciasorozatot Párizsban, mely sorra vette a – korábban már megfogalmazott – több részletre kiterjedő, komplex, sőt globális érdekköröknek is megfelelő revízió lehetőségét. A nemzetközi szintű reguláció igényével 1994-ben munkacsoportot

[33] Nemzetközi Jogi Egyesület Tengerjogi Bizottsága (1897).

[34] Berlingieri, 2011, 2.

[35] Mely egyaránt érinti az áruféleségek azonosításának, tartalma megismerésének lehetőségét (pontosabban annak korlátait), a továbbítás monoton, egyedi sajátosságokat nélkülöző jellegét is.

[36] Thomas (szerk.), 2009, 9–11.

[37] Rotterdami Egyezmény 1. cikk 7. pont.

állítottak fel azzal a céllal, hogy feltárják a különböző jogrendszerek közötti gyakorlati jellegű problémákat, s konkrét feladatként fogalmazták meg a nemzetközi fuvarjogi jogviszony szereplőinek, és az árutovábbítás alapját képező szerződések és fuvarokmányok definiálását. Emellett – az addig csak hézagosan szabályozott – fedélzeti rakomány kezelésére-szállítására is hiánypótló szabályok megalkotását javasolták.^[38]

A CMI munkájában az UNCITRAL (1996-os) – több kormányközi szervvel (NGO és INGO) együttműködésben történő – belépése hozott fordulatot.^[39] Az egyre több szereplő, zömében érdekképviselet bevonásával végzett munka elsősorban a joghézagok feltárására irányult, a jogalkotás előkészítő szakaszában azonban a CMI mindvégig megőrizte vezető szerepét. A konkrét javaslatlételi (jogalkotási) munka az Vezető Tanács^[40] színre lépésével kezdődött, s 1999 májusában kérdőív-sorozatot bocsátottak ki különböző nemzeti, szakmai szervezetek részére, s ez alapján beérkezett válaszokat kielemezve és megtárgyalva készítették elő terveztüket. Sorra vették a tengeri áru fuvarozás körében szabályozandó témaköröket, s a szervezet Nemzetközi Munkabizottságával együttműködésben – összesen négy alkalommal megtartott ülésen – dolgozták ki és véglegesítették a javaslatokat.^[41] A fuvarozói felelősség kérdésköre eredetileg nem szerepelt (újra) szabályozandó kérdésként, később azonban nyilvánvalóvá vált, hogy elkerülhetetlen e kérdéskör komplex szabályozása is.^[42]

Az egyeztető konferenciasorozat és a szakmai vélemények rávilágítottak^[43] ugyanis arra, hogy a Hamburgi Egyezményben kidolgozott új fuvarozói felelősségi struktúra egyáltalán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért a felelősség időbeli kereteit, a felelősség alóli kimentési okok és a felelősségkorlátozás rendszerét a korábban már alkalmazott tradicionális szabályok (*Hague Rules*) figyelembevételével kell újra rendezni: visszatérni az elhagyott „hajóútra”.

Miután megállapodás született a szabályozandó kérdésekről, a CMI Nemzetközi Albizottsága 2000 januárjában, áprilisában, júliusában és októberében is ülést hívott össze, majd 2001 decemberére alkotta meg azt a jogszabálytervezetet, melyben a hagyományokhoz való visszatérés mellett újításként fogalmazódott meg az ún. deviációs záradék, a fuvarozói késedelem és az árukárok új szabályozásának gondolata is.^[44]

[38] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 14.

[39] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 14.

[40] Executive Council.

[41] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 15.

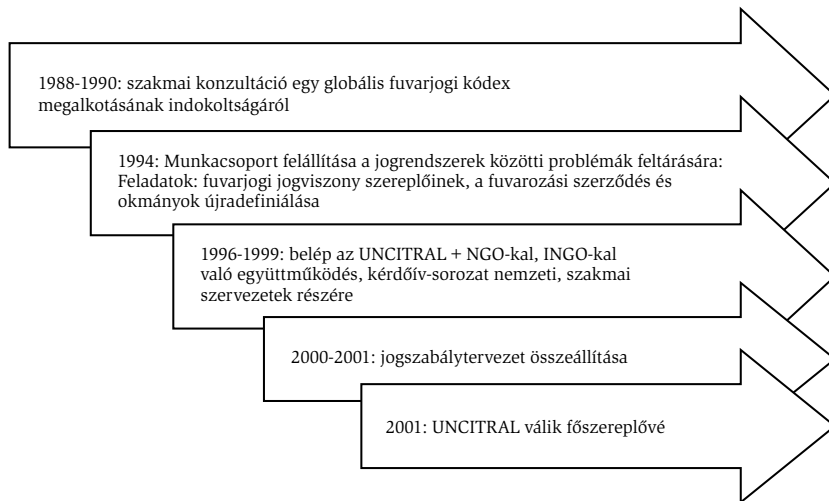
[42] A 2001-ben az UNCITRAL titkársága részére megküldött munkaanyagban már benne voltak a felelősségi kérdések is.

[43] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 15.

[44] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 15.

A CMI 2001 novemberében fejezte be az előkészítő munkát, s még ez év decemberében – finanszírozási és politikai okok miatt is – átadta az UNCITRAL (vagyis az ENSZ egyik szakosított intézménye) részére a jogalkotási munka folytatását.^[45]

A CMI kereteiben folyó kodifikáció szakaszait a következő folyamatábra mutatja be:

2. Az UNCITRAL főszereplővé válik

Az előzőekben bemutatott tendenciák – az érdekelt gazdasági szereplők és érdekképviseltek aktív közreműködésével – intenzív és újszerű gondolatokat is napirendre tűző jogalkotási tevékenységgel folytatódtak.^[46] Már az előkészületek során világossá vált ugyanis, hogy a tengeri kereskedelmi hajózás az egyediségét fokozatosan elvesztő szolgáltatássá válásának részbeni kezelésére (a XIX. században) kialakultak ugyan védekező mechanizmusok (tradicionális úton kiállított *bill of lading*), az informatika rohamos fejlődése, és az e-commerce térhódítása révén azonban a tengeri kereskedelmi hajózásban is konkrét igény fogalmazódott meg az elektronikus árukövetésre, az elektronikus adattovábbításra, valamint az elektronikus fuvarozási okiratok rendszeresítésén túl ezek szabályozására is.^[47]

A tengeri kereskedelmi hajózásra is markáns befolyást gyakorló elektronikus kereskedelem és elektronikus adatcsere témakörében az UNCITRAL – már a

[45] Berlingery, 2010, 2.

[46] A CMI és az UNCITRAL közötti együttműködés az 1996-os ülés után kezdődött a következő évben. Például a megbeszélést 2000-ben szervezték a CMI-al közösen. Az alkalom alatt konkrétan megnevezték azokat a témaköröket, amiben jogegységesítést kellett kezdeni: a multimodális fuvarozás és az elektronikus kereskedelem.

[47] Beare, <http://www.comitemaritime.org/Uploads/Rotterdam%20Rules/Rotterdam%20Rules%20Some%20controversies%20paper%20-%20S.Beare.doc>.

CMI-vel kezdődött együttműködés előtt – (1994 óta) folytatott kutatási és jogszabály előkészítési-, alkotási tevékenységeket, melynek eredményeként 1996-ban elfogadták az Elektronikus Kereskedelmi Modelltörvényt.^[48]

Az UNCITRAL munkájának kiindulópontját tehát az 1996-ban elfogadott soft law egyes tartalmi elemei képezték, melyek megfogalmazott célja az elektronikus adatátviteli üzenetek joghatásának rendezése, valamint az elektronikus úton folytatott üzletvitel lehetővé tétele révén^[49] megbízható és kiszámítható e-kereskedelem felépítése volt, mely lehetőséget kínál a modernizálódott igényeket is kielégítő, informatikai alapon működő üzleti-szállítási-külkereskedelmi tevékenységre is. A jogalkotási munkát – a korábbi hiányosságok és kodifikációs kudarcok ellen-súlyozása okán – a komplex over seas árutovábbítási viszonylatban egyre népszerűbbé váló kombinált fuvarügyletek (és az annak alapját képező szerződésekből eredő jogviták) is egyre sürgetőbbé tették.^[50] A globalizációval új trendeket öltő adásvételi jogviszony a tengeri-külkereskedelmi hajózást is némiképp átformálta, melynek eredményeként a legnagyobb hajóstársaságok megnövekedett, gyakran az árutovábbítás egész láncolatára kiterjedő szolgáltatáskínálattal bocsátották ki multimodal B/L formuláikat,^[51] ami ráadásul – raktárak létesítése, szállítmányozók által szervezett multimodális fuvarügyletek révén – terminálszolgáltatásokkal és fuvarozói tevékenységekkel is kiegészült.^[52]

Az UNCITRAL Titkársága elsőként azt vizsgálta meg, hogy az aktuális kereskedelmi gyakorlat tükrében mennyiben lehet számításba venni a már meglévő tengeri árufuvarozási tárgyú konvenciók megoldásait; de a korábban szabályozatlan, kereskedelmi hajózással összefüggő gyakorlati kérdéseket is feltárta. Az előkészületek során első kérdésként merült fel, hogy a revíziót a *Hague-Visby Rules* vagy a *Hamburg Rules* szövegének megújításával, avagy éppen ellenkezőleg, egy teljesen új jogszabály kidolgozásával valósítsák-e meg.^[53]

A kérdés eldöntése – és természetesen a széles körű és gyakorlati szemléletű, komplex szabályozási struktúra kialakítása érdekében – az UNCITRAL széleskörű tárgyalásokat kezdeményezett a legfontosabb nemzetközi szervezetekkel: tevékenységében aktív közreműködőként továbbra is részt vett CMI, de bevonta

[48] *Model Law on Electronic Commerce*.

[49] Verebics, 2001, 80.

[50] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

[51] *Combined transport bill of lading* kiállítására kerül sor, ha a tengeri szakaszon túl egy másik közlekedési alágazat közbeiktatására kerül sor. Ennek a szállítmányozók által alkalmazott megfelelője a multimodális *bill of lading* fogalma.

[52] Az UNCITRAL – a CMI korábbi jogszabályelőkészítő munkájára támaszkodva – korán felismerte tehát, hogy az új típusú *liner service* sok esetben olyan széles körű szolgáltatást kínál, mely lényegében teljes over seas kiszolgálásnak felel meg. A hajóstársaságok ilyen irányú elmozdulásából az UNCITRAL arra a következtetésre jutott, hogy a jelenlegi világpiaci trendekhez igazítva a – a kikötők közötti/szakaszok közötti unimodális fuvarozási szerződések ideje lejárt, s kombinált fuvarozás nélkül ma már elképzelhetetlen a korszerű árutovábbítás.

[53] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

az érdekelt gazdasági szereplőket és érdekképviselőiteket is. Így a ICC,^[54] az IUMI,^[55] a FIATA,^[56] az ISC,^[57] és az IAPH^[58] is javaslattevőként vehettek részt az UNCITRAL jogszabály-előkészítő tevékenységében.

A szakmai szervezetekkel való további konzultációk eredményeként az UNCITRAL azt a döntést hozta, hogy olyan komplex szabályozási pályára kell állítani a tengeri árutovábbítás rendszerét, melyben vitathatatlanul tükröződnek a *Hague-Visby Rules* bevált elemeiként számon tartott fuvarozói felelősséggel és főkötelezettségekkel kapcsolatos rendelkezései, de az új trendeket hozó modernebb kereskedelmi gyakorlatra épülő Hamburgi Egyezmény egyes, sőt a további, „elvetélt” szabályozási kísérletek rendelkezései is épüljenek be a szabályozásba.^[59]

A Munkacsoport elsőként a tervezettel kapcsolatos legáltalánosabb kérdést, azaz a szabályozás tárgyát vitatta meg. Kérdésként merült fel ugyanis, indokolt lehet-e egy átfogó, új jogszabály kidolgozása a *door to door* viszonylatú – de mégis a tengeri szakaszra koncentrált – áru fuvarozás láncszerű struktúrájában való összhang megteremtésére; vagy az eddigi tendenciát követve elegendő lehet-e csupán a szakaszok közötti (kikötők közötti) árutovábbítás jogi kérdéseinek egységesítése, illetve modernizálása.^[60]

A vita tulajdonképpen valamelyest összebékítette a Hágai Szabályok és a Hamburg Rules rendszerét, és lehetőséget kínált arra, hogy a globalizálódó nemzetközi kereskedelem szerzteágazó igényeit kielégítő szabályokat dolgozzon ki, mely az ún. unimodális áru fuvarozás szabályainak egységesítésén túl a multimodális jellegű – be- és kirakodás utáni szakaszok – regulálását is hatálya alá vonja.^[61]

[54] International Chamber of Commerce (Nemzetközi Kereskedelmi Kamara).

[55] International Union of Marine Insurance (Nemzetközi Szállítmánybiztosítási Szövetség).

[56] International Federation of Freight Forwarders Association (Szállítványozó Szövetségek Nemzetközi Föderációja).

[57] International Shipping Company.

[58] International Association of Ports and Harbors.

[59] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

[60] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

[61] A jogalkotási munka következő fázisa – bár a jogalkotásban még a CMI töltötte be a vezető szerepet – az UNCITRAL New York-ban megtartott ülésén, 2000-ben kezdődött. A CMI ekkor csatlakozott a Bizottsághoz azzal a céllal, hogy együttműködésben fogalmazzák meg a nemzetközi kereskedelmet érintő problémákat, és konkrét megoldási javaslatokat dolgozzanak ki. Az együttműködés mozgatórugóját – a már említett – Elektronikus Kereskedelmi Modellegyezmény adta, mely rávilágított azokra a szabályozási hézagokra, melyek a *bill of lading* és *sea waybill* alkalmazása körében egyre gyakrabban felmerültek. Ezen túl a háztól házig történő áru fuvarozás növekvő tendenciája révén szükségszerűen felmerülő gyakorlati kérdések is konkrét jogalkotási javaslat tárgyává váltak: így az alkalmazási terület további kiterjesztése (*to door to door*), a fuvarozási jogviszony szereplőinek definiálása és a fuvarozási szerződés újrakodifikálása, valamint a fuvarozói felelősség elhatárolási kérdései (Himalaya protection) is újabb revízió tárgyává váltak. (Stuart Beare: *The need for change and the preparatory work of the CMI*. October, 2010.)

Mint említettük, az UNCITRAL 2002-től – a már említett finanszírozási és politikai okok mentén – a teljes jogalkotási tevékenységet átvette a CMI-től, majd a III. Munkacsoport keretében megalkotta a komplex árufuvarozási tárgyú konvenció végleges tervezetét.^[62]

3. A jogalkotási folyamat „révbe ér”

Az UNCITRAL nemzetközi fuvarjoggal foglalkozó munkacsoportja három olvasatban, minden tagállam delegációjával történő együttműködésben – összesen hat éven át, 25 tárgyalási hétben és négy különböző tervezetben – dolgozta ki az egyezmény végleges szövegét New Yorkban és Bécsben.^[63]

A 2002 áprilisában elkezdődött jogszabály-előkészítő tevékenység (első olvasat) lehetőséget kínált a delegációknak javaslattételre, melyben a hét legjelentősebbnek ítélt témát részletes és konkrét elemzés tárgyává tették. A vita centrumában még mindig az alkalmazási kör (területi hatály) kérdése állt, de részletesen foglalkoztak az elektronikus kommunikációval, a fuvarozói felelősséggel, a felek jogaival és kötelezettségeivel, a rendelkezési joggal, a szerződéses jogok átruházásával és az igényérvényesítési, döntően választottbírói kérdésekkel is.^[64]

A delegációk munkájuk során a CMI multimodális fuvarozás körében lefedett alapszabályából indultak ki, melyen kevés lényeges kérdést érintő változtatást hajtottak végre, a korrekciók zöméből azonban kitűnnek azok a főként diplomáciai és politikai nézőpontok, melyek a korábban elfogadott ENSZ Konvenciók tartalmát is meghatározták.^[65]

A tervezet második olvasatára 2003-ban került sor Bécsben. A hét teljes ülészen és 14 héten keresztül folyó, majd 2006 végén lezárult tárgyalássorozaton – a munka ütemezésén túl – témáról témára haladva tárgyalták meg a jelenlegi unimodális és a jövőbeni szabályok közötti összefüggéseket (multimodális aspektus), melyen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a vártnál részletesebb kidolgozást és alaposabb előkészítést fog igényelni a delegációktól a jogalkotási munka.

Az egyeztetési tárgyalássorozat céljaként egy széleskörű kompromisszummal létrejövő, és széles körben elfogadható tartalom kidolgozását fogalmazták meg. A munka kiindulópontja az volt, hogy a Rules a nemzetközi kereskedelmi hajózást meghatározó alapelveket is definiálja, melyek közül a jogegységesítés bír a legmeghatározóbb jelentőséggel. A szakvélemények szerint ugyanis egy új szabályozás lehet az egyetlen megoldás a szerteágazó igények kielégítésére, és a jelenlegi, kevésbé kiszámítható, és sok tekintetben diszkriminatív szempontú szabályozás feloldására.

[62] A III. munkacsoport két kététes ülészen tartott évente, hogy kidolgozzák a teljes szöveget. Az ülészenek mellett (kiegészítésként) informális meetingeket tartottak, mellyel a fuvarozók és fuvarozatók közötti érdekegyensúly kialakítását célozták.

[63] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16-17.

[64] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

[65] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

A nemzetközi egység megvalósítása érdekében ezért a konvenció megalkotói széles körű konszenzus kialakítására törekedtek, melyben az egyes nemzetek érdekein túl számításba vették a közlekedési-szállítási ipar gazdasági-kereskedelmi érdekeit is. A konszenzus kialakítását nehezítette azonban a jogalkotási eljárás politikai befolyásoltsága és a domináló diplomáciai érdekek hálója, ezért az eredményesebb együttműködés megvalósítása reményében az egyik delegáció elnöke^[66] hagyományosan bevált diplomáciai eszközhöz folyamodott. 2004 februárjában az összes delegációt meghívta egy londoni kerekasztal beszélgetésre, ahol minden delegáció elmondhatta a jogszabály-tervezetről alkotott álláspontját, vagy éppen ellenvéleményüknek, kifogásaiknak adhattak hangot. Amikor sor került a következő munkacsoporti ülésre, a hivatalos ülés már alkalmas volt a hatékonyabb együttműködésre.^[67]

Mivel a második olvasatban sikerült a legtöbb kérdésben kompromisszumos megoldást találni, a munka befejező fázisba juthatott. 2006-ban Bécsben kezdték meg a tervezet harmadik olvasatának procedúráját, mely során a munkacsoport új elemekkel egészítette ki a tervezet.^[68] A Titkárság ekkorra már egy új komplex jogszabályszoveget dolgozott ki, ami a további egyeztetések alapját jelentette. A 2007-es New York-i ülésen végül is jóváhagyták a tervezet legtöbb rendelkezését. Részben véglegesítették az egyezmény 1.,^[69] 9.,^[70] és 19.^[71] fejezetét, a bécsi tárgyalássorozaton pedig a 10.,^[72] 18.^[73] (és 20.) fejezetének felülvizsgálata is megtörtént.

A Munkacsoport 2008 januárjában, Bécsben ült össze utoljára, ahol végleges formába öntötték a tervezet teljes szövegét, és a tartalmi rendelkezések elfogadását követően már inkább technikai kérdésekre koncentráltak. Az ülés célja ebben az esetben is a 33 delegáció közötti kompromisszum megteremtése volt.

Az utolsó egyeztetési eljárás eredménye végül az lett, hogy jelentős mértékben növelték a felelősségkorlátozás mértékét, megszületett az ún. „*volume contracts*” definíciója, valamint javaslat született azon joghatósági kérdések rendezésére is, melyek a nemzeti jogrendszerek és az egyezmény közötti kapcsolatra utalnak.^[74]

4. A Konvenció (*Rotterdam Rules*) elfogadása

Az UNCITRAL véleményezés céljából az Egyesült Nemzetek közgyűlése és tagállamai részére is megküldte a véglegesített tervezetet, mely szakmai értékelése során

[66] Prof. Francesco Berlingieri.

[67] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 17.

[68] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

[69] Chapter 1.: General provisions.

[70] Chapter 9.: Delivery of the goods.

[71] Később összevonták a 2. fejezettel.

[72] Chapter 10.: Rights of the controlling party.

[73] Chapter 18.: Final clauses.

[74] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 16.

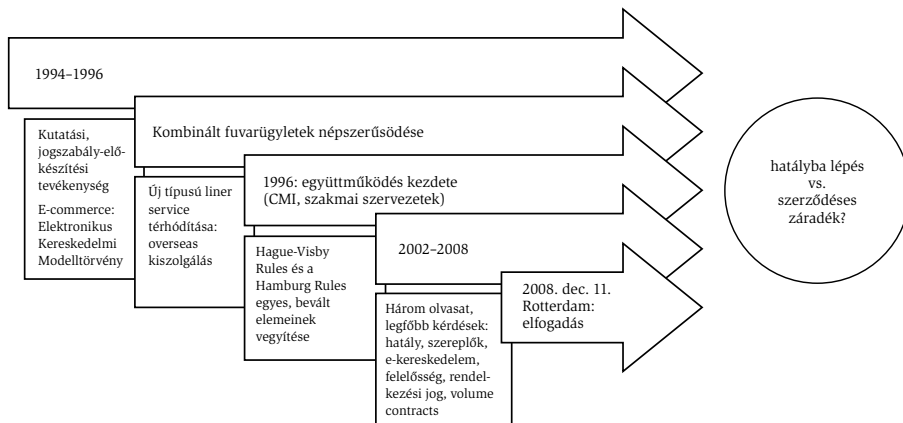
több kritikát, és módosító indítványokat is kapott. A Bizottság azonban elutasította azokat a kezdeményezéseket, hogy néhány jelentős fuvarjogi kérdést (fuvarozói felelősség, felelősségkorlátozás, „volume contracts”) ismét napirendre vegyenek.

Az ülés legjelentősebb kérdése a fuvarlevél (vagy elektronikus fuvarlevél) átadása nélküli kiszolgáltatás problémaköre volt, melyet végül kompromisszummal zártak: fuvarlevél átadása nélküli kiszolgáltatás kizárólag a felek előzetes megállapodása alapján lehetséges.^[75]

Ezt követően az UNCITRAL elfogadásra javasolta a tervezetet, majd 2008. december 11-én az ENSZ Közgyűlésének – tengeri kereskedelmi hajózás modernizálásának és egységesítésének fontosságát is hangsúlyozó – 63/122-es határozataként fogadták el „United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea.” néven. Az elfogadott konvenciót 2009 szeptemberében nyitották meg aláírásra, amit az elfogadás helyéről (és az első konténerszállítmányt fogadó legnagyobb európai kikötő helyéről) *Rotterdam Rules*nek nevezett el a szakmai közösség.

2009. szeptember 23-án 16 állam írta alá az egyezményt,^[76] további öt állam pedig New York-ban.^[77] Az egyezmény máig tehát 21 állam aláírását bírja, a ratifikációs eljárás azonban még folyamatban van. 2015-ig csupán három állam^[78] ratifikálta, a hatályba lépéshez szükséges legalább további 17 nemzet jogrendszerébe való átvétel azonban még várta magára.

Az UNCITRAL jogalkotási tevékenységének folyamatát az alábbi ábra mutatja be:

[75] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 20-21.

[76] Kongó, Dánia, Franciaország, Gabon, Ghána, Görögország, Guinea, Hollandia, Nigéria, Norvégia, Lengyelország, Szenegál, Spanyolország, Svájc, Togo és az Amerikai Egyesült Államok.

[77] Örményország, Kamerun, Madagaszkár, Mali és Nigéria.

[78] Kongó, Spanyolország és a Togói Köztársaság.

III. A NEMZETKÖZI FUVARJOG ALAPINTÉZMÉNYEI A ROTTERDAMI EGYZEMÉNY TÜKRÉBEN

1. A Konvenció, mint fuvarjogi kódex

A részben vagy egészben tengeren történő áru fuvarozási szerződések szabályait egységesítő, új alapokra helyező, s ezért klasszikus fuvarjogi intézményeket is kodifikáló új fuvarjogi kódex előrevetítheti a logisztikai áramlási struktúra globális szabályozásának új generációját. A 18 szerkezeti egységből (86 cikk és 10 záró rendelkezés) felépülő egyezmény komplex szabályozási struktúrában igen részletesen szabályozza a vonalhajózáshoz kapcsolódó életviszonyokat, döntően azok magánjogi aspektusait, de érintve egyes közjogi, hatósági elemeit is:^[79]

1. fejezet: Általános rendelkezések
2. fejezet: Területi hatály
3. fejezet: Elektronikus áru fuvarozási okmányok
4. fejezet: A fuvarozó kötelezettségei
5. fejezet: A fuvarozó felelőssége a küldemény elveszéséért, megsérüléséért vagy késedelmes kiszolgáltatásáért
6. fejezet: Kiegészítő rendelkezések az árutovábbítás különös szakaszaihoz (deviáció, fedélzeti rakomány, a tengeri szakasz előtt és után)
7. fejezet: A feladó kötelezettségei
8. fejezet: Fuvarokmányok és elektronikus fuvarokmányok
9. fejezet: A küldemény kiszolgáltatása
10. fejezet: A rendelkezésre jogosult jogosultságai
11. fejezet: Jogátruházás
12. fejezet: Felelősségkorlátozás
13. fejezet: Elévülés
14. fejezet: Joghatóság
15. fejezet: Választottbírótság
16. fejezet: A szerződéses feltételek érvényessége
18. fejezet: A Konvencióban nem szabályozott kérdések
19. fejezet: Záró rendelkezések

Lényegi célját – a jogegységesítésen és modernizáción túl – ugyanis a globális piaci egyensúly megteremtése és fenntartása, valamint az eddigi szabályozás

[79] Güner-Özbek (szerk.), 2011, 82.

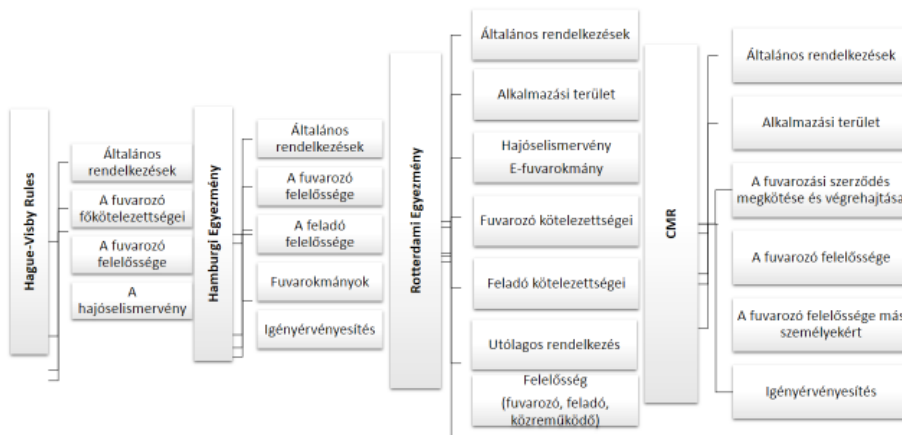
hiányosságaiból, korszerűtlenségéből eredően újra és újra felbukkanó monopolisztikus és egyoldalú szerződések gyakorlatának megszüntetése képezte.^[80]

A Konvenció teljes körű szabályozási módszere messze meghaladja a *Hague-Rules* (de még a Hamburgi Egyezmény) szabályozási intenzitását is. Az ugyanis csak egyes – igaz, a legfontosabb – életviszony sávokat, így a *bill of lading*, a fuvarozó főkötelezettségei, valamint sajátos felelősségi viszonyát teszi a szabályozás tárgyává. Az eleve csak egyes részterületeket érintő, lényegében hiatusokat megszüntető (megkísérítő) hatályba sem lépő egyezmények (Multimodális ENSZ Konvenció, Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció) pedig – a jogalkotó szándéka szerint is – csak korlátozott tárgykört fednek le, az első komplex kísérlet, a Hamburgi Egyezmény szabályozási horizontját pedig a globalizálódó világ-gazdaság, a konténerizáció és az elektronikus kereskedelem haladta túl.

A Konvenció megalkotói amellet, hogy teljes körű, részletes szabályozásra törekedtek, túlléptek a tengeri fuvarjog tradicionális határain is, és az „általános” fuvarjogi intézményeket is beépítették a szabályozás struktúrájába (pl. utólagos rendelkezés – „*rights of control*”^[81]).

A Rotterdami Egyezmény szerkezetét illetően is hasonlít a bevett fuvarjogi struktúrákhoz, melyet a szabályozási egységek (jogintézmények) egymásutáni-sága és egymáshoz való kapcsolódása is világosan tükröz.

Az alábbi diagram a fuvarjogi szabályozás tárgyának fokozatos bővülését, és a nemzetközi közúti áru fuvarozást szabályozó CMR egyezményhez való hasonlóságát mutatja be:

[80] A konvenció struktúrája egyébként azon módosítás eredménye, melyet az UNCITRAL Munkacsoportja – 13. ülésén – dolgozott ki. Az eredeti tervezet – melyet még a CMI készített – csak 17 fejezetből állt, s rendszere is kevésbé átlátható. A meglehetősen sok vitára okot adó – egyben azonban a 2009-ben elfogadott konvenció alapját is jelentő – eredeti tervezet a felelősségkorlátozást a fuvarozói felelősség tárgykörébe helyezte el, miközben a fuvardíjról önálló fejezetben rendelkezett, de az igényérvényesítés körébe tartozó – végül opt-in eljárás alá sorolt – joghatósági és választottbírói kérdésekre egyáltalán nem állított fel egységes szabályokat.

[81] Rotterdami Egyezmény 10. Cikk.

2. „Új” fuvarjogi intézmények a Rotterdami Egyezményben

a) Általános rendelkezések (*General provisions*)

Az egyezmény indító fejezetének (1. fejezet) fogalom-meghatározásai a klasszikus fuvarjogi szereplők^[82] körén kívül új szereplőket is nevesít. A globalizálódó kereskedelem ugyanis olyan világpiaci szereplőket kapcsol egymáshoz, mint a közreműködő felek (*performing party*), akik bármely, a fuvarozó feladatkörébe eső kötelezettséget teljesítenek. Ennek egy korlátozott szerepváltozata a tengeri közreműködő fél (*maritime performing party*), aki a küldemény feladási kikötőbe történő megérkezése és a rendeltetési kikötőből történő elindulás közötti időszakra eső komplex kötelezettségeket teljesíti. A jogosulti oldalon pedig az *okirati feladó* fogalmának bevezetése emelhető ki újdonságként, aki tulajdonképpen – a feladó tehermentesítésére – a fuvarokmányon (vagy elektronikus fuvarokmányon) feladóként megjelölt személyt jelenti.^[83]

A *rendelkezésre jogosult fél* (*controlling party*) fogalma viszont – nemzetközi és nemzeti alágazati szabályokban való szabályozottsága okán, és ezért klasszikus fuvarjogi szereplő lévén – nem teljesen új kategória: a jogviszonynak mindig azon alanyát kell alatta érteni, aki az adott helyzetben utasítást, fuvarozási szerződést módosító rendelkezést adhat^[84] a küldeménnyel kapcsolatban.^[85]

Az új konvenció a fuvarügylet teljesülése szempontjából elengedhetetlen dokumentáció vonatkozásában is új, az elektronikus kereskedelemmel összefüggő fogalmakat csiszolt ki. (L. 2.3. a) és b) pont.)

b) Területi hatály (*Scope of application*)

A 2. fejezet olyan – első olvasatra kissé bonyolultnak tűnő – alkalmazási struktúrát kíván felállítani, mely egy speciális nemzetközi – egy földrajzi és egy technikai jellegű – feltétel együttes jelenléte révén lehetőséget kínál a kiegyensúlyozott, és kompromisszumokon alapuló, *door to door* viszonylatú áru fuvarozás jogi kereteinek egységesítésére.

Az Egyezmény egyik legjelentősebb újítása ugyanis alkalmazási körének – a háztól házig elv alapján – a teljes árutovábbítási láncra való kiterjesztése.

[82] Fuvarozó (plusz hajótulajdonos, kapitány: *shipowner*; hajóstiszt: *mate*), feladó, címzett (plusz a fuvarlevél birtokosa: *holder*).

[83] A klasszikusan hárompólusú – a fuvarozói, feladói és címzetti alanyi pozíciót megkülönböztető – fuvarozási szerződés jogosulti és kötelezetti körén kívül számos rendelkezés harmadik személyek tevékenységére és felelősségére való utalás révén tulajdonképpen a fuvarjogi jogviszony szereplőit kívánja – amennyire csak lehetséges – egy fogalom alá sűríteni.

[84] Szalay, 2008, 72.

[85] Ez a személy lehet a feladó, az okirati feladó, a feladó által kijelölt más személy, a címzett, vagy a hajóselismervény birtokosa (*holder*).

A *door to door* viszonylatú fuvarozásra közvetlen rendelkezést nem tartalmaz az egyezmény, alkalmazási területének meghatározása révén (azaz ettől meddig és milyen feltételekkel alkalmazható), valamint a fuvarozási jogviszony tartalmának rögzítésével, főként a közreműködő felek (elsősorban a tengeri közreműködő) kötelezettségeinek kimerítő szabályozásával, valamint a kombinált áru fuvarozásban betöltött funkciójával azonban szerves részét képezik a multimodális struktúrának.^[86]

Az új egyezmény jelentős hozadéka az is, hogy vonal- és nem vonalhajózási (azaz *tramping*) viszonylatban is alkalmazható, azonban *charter party* és a hajó használatára szolgáló más típusú szerződés kötése esetén nem.^[87] E szerint liner service viszonylatban nem alkalmazható a Rules útvonal- vagy időbérlet, illetve dolog- vagy haszonbérlet alapját jelentő *charter party*-ra (valamint akkor sem, ha vonalhajózás keretei között működő hajót, vagy annak egy részét kereskedelmi gyakorlat útján kialakult egyes alváltozatok alapján „bérlik”). Amennyiben azonban nincs *charter party* (vagy egyéb szerződés), ami alapján a hajót vagy annak egy részét használják, valamint ha fuvarokmányt vagy elektronikus fuvarokmányt állítanak ki, alkalmazhatóvá válik *tramping* viszonylatban is.^[88]

c) Elektronikus kereskedelem, „elektronikus fuvarügylet”

i) Elektronikus fuvarokmányok (*Electronic transport records*)

Az elektronikus fuvarlevél intézménye a globalitás és az elektronika szülötte, melynek konkrét fuvarfeladat során alkalmazandó általános és speciális előírásait, valamint eljárási mechanizmusait az egyezmény 3., (egyik) legjelentősebbnek mondható fejezete rendezi. Az új típusú kereskedelem tükrében külön szabályozás tárgyát képezik az elektronikus fuvarozási okiratok használatának és kereskedelmi jelentőségének kérdései,^[89] a forgatható elektronikus fuvarozási okiratok alkalmazhatóságának feltételei,^[90] valamint az átruházható fuvarozási okiratok átruházható elektronikus fuvarokmányok általi helyettesíthetőségének kérdései is.^[91]

[86] A jogviszony tartalmának multimodális megközelítésén túl – a 26. és 82. cikkek – lehetőséget biztosítanak a közlekedési-szállítási alrendszer láncszerű struktúráját szabályozó egyes nemzetközi egyezmények, és a Rotterdami Egyezmény közötti esetleges nemzetközi jogi kollízió kiküszöbölésére is. A konvenció sorra veszi ugyanis a légi, a közúti, a vasúti és a folyami áru fuvarozási módok nemzetközi szabályait azzal, hogy a Rules – bizonyos feltételek fennállása esetén – nem írja felül e konvenciók multimodális rendelkezéseit.

[87] Az új Konvenció alkalmazható *tramping* viszonylatban megkötött fuvarozási szerződésekre is alkalmazható, azonban csak akkor, ha fuvarokmányt (hajóselismervényt) állítanak ki. A Rules helyenként azonban tartalmaz eltéréseket ettől a rendelkezésektől (például: volumenszerződések).

[88] Rotterdami Egyezmény 12. cikk 1. pont, 5. cikk 1. pont (a)-(d), 5. cikk 2. pont.

[89] Rotterdami Egyezmény 8. cikk.

[90] Rotterdami Egyezmény 9. cikk.

[91] Rotterdami Egyezmény 10. cikk.

ii) Fuvarokmányok és elektronikus fuvarokmányok (*Transport documents and electronic transport records*)

A fuvarlevélre vonatkozó részletszabályokat (kibocsátás, tartalom, bizonyító erő) és e jellegük nyomán differenciált materiális és dematerializált fuvarokmányokra vonatkozó, elsősorban technikai jellegű előírásokat a konvenció 8. fejezete tartalmazza.

A Rotterdami Egyezmény a materiális és dematerializált fuvarokmányok kérdés-körével egyaránt foglalkozik, melyben a feladó (vagy az okirati feladó) választási lehetőségeként rögzíti a forgatható (vagy nem forgatható) fuvarokmány, vagy forgatható (vagy nem forgatható) elektronikus fuvarokmány kibocsátásának lehetőségét.^[92] A Rotterdami Egyezmény részletes felsorolást ad a szerződéses feltételek-kikötések tartalmára vonatkozóan is, sőt az eddigi szabályokhoz képest meglehetősen pontosan határolja el az időpontokat – a multimodális jelleg okán –, megkülönböztetve küldemény fuvarozó általi átvételének, a hajóba rakodásának és a fuvarlevél kiállításának dátumát.^[93] (A fuvarozót pedig feljogosítja arra, hogy utólag módosítsa a küldeménnyel kapcsolatos, a feladó által megadott információkat.)

d) A jogviszony szereplőinek kötelezettségei és felelőssége

i) A fuvarozó kötelezettségei (*Obligations of the carrier*)

Az egyezmény 11-16. cikkei a fuvarozó főkötelezettségeiről rendelkeznek, mely szerint a fuvarozó tevékenysége a küldemény rendeltetési helyre történő továbbítása és a címzettnek való kiszolgáltatása.^[94] A Rotterdami Egyezmény ezen túl a fuvarozói kötelezettségek két alcsoportját is meghatározza, melyek az áru gondos kezelésében és a hajó tengerképes állapotba helyezésében és fenntartásában tükröződnek. Amíg az első kötelezettség (áru gondos kezelése) árutovábbítási alágazatra tekintet nélkül alkalmazandó, addig a második (*seaworthiness*) kizárólag a tengeri szakaszon értelmezhető.

Az új egyezmény elsőként szabályozza komplex módon a jogosulti és a kötelezetti oldal szereplőinek jogait és kötelezettségeit is, mely magába foglalja a címzett áru kiszolgáltatásához való jogát; a fuvarozó jogát arra, hogy a küldeményt átvegye fuvarozásra, a fuvarozó rendelkezési jogosultságát (arra az esetre, ha nem tudja kiszolgáltatni a küldeményt), a fuvarozó törvényes zálogjogát, valamint a kiszolgáltatás feltételeit arra az esetre, amikor a nincs *bill of lading*.

[92] Rotterdami Egyezmény 35. cikk.

[93] Rotterdami Egyezmény 36. cikk (2) c pont.

[94] A fuvarozó kiszolgáltatási kötelezettségét a Hágai Szabályok és a *Hague-Visby Rules* sem említi.

ii) A feladó kötelezettségei (*Obligations of the shipper to the carrier*)

A feladó kötelezettségeinek szabályozása (7. fejezet) a fuvarozó fokozott felelőssége, és az árutovábbítás egészének sikere szempontjából meghatározó jelentőségű. A nemzetközi áru fuvarozási tárgyú konvenciók sorában ugyanis a Rotterdami Egyezmény definiálja elsőként a feladó – felelősségének alapját is jelentő – küldemény átadásának^[95] (beleértve a csomagolást is), a fuvarozóval való együttműködési, tájékoztatási és – főként kiszolgáltatási akadály esetére szóló – utasításadási kötelezettségét.^[96] Az általános és egyedi feltételekkel fuvarozható küldemény továbbításának feltételeit tehát (döntően) a fuvarozatónak kell biztosítani: közölnie azokat az előírásokat, melyek az áru kezeléséhez szükségesek, sőt – veszélyes áru fuvarozása esetén – mindenekelőtt a fuvarozó tudomására kell hozni, hogy a küldemény ebbe a kategóriába tartozik.^[97] Abban az esetben pedig, ha a fuvaroztató – vagy a Himalaya-klauzula értelmében az okirati feladó – megszegi e kötelezettségeit (azaz nem a megfelelő gondosság szerint jár el), kártérítési kötelezettséggel tartozik,^[98] és a felmerült költségeket és kiadásokat is meg kell térítenie. Az ezzel kapcsolatos felelősség korlátozásáról azonban nem rendelkezik az egyezmény.^[99]

e) A fuvarozó felelőssége az áru elveszéséért/károsodásáért/kiszolgáltatási késedelemért (*Liability of the carrier for loss, damage or delay*)

A Rotterdami Egyezmény – hasonlóan a szárazföldi közlekedési alágazatok szabályozását egységesítő konvenciókhoz – követi a felelősségi struktúra hagyományos háromosztatúságát.

i) A felelősség alapja (*Basis of liability*)

A Konvenció a fuvarozó kötelezettségeit és a felelősség alóli mentesítő okokat egymástól kölcsönösen függő struktúrába rendezte (5. fejezet). A *Rotterdam Rules* talán legösszetettebb intézményének alapját – a hagyományokhoz való visszatérés tükrében – a fuvarozó áruval kapcsolatos kötelezettségeinek megszegése, és az ennek révén történő sérülés/elveszés vagy késedelmes kiszolgáltatás jelenti.

A *Rotterdam Rules* felelősségi formulája – a korábbi, kudarcot vallott kodifikációs kísérletek tanulságait levonva – megszünteti a fuvarozói felelősség általános mércéjéül szolgáló ésszerű (*reasonable*) gondosságot előíró generálklauzulát, s a meghatározott káreseményekhez fűződő, könnyen bizonyítható felelősségekizáró

[95] Rotterdami Egyezmény 27. cikk.

[96] Rotterdami Egyezmény 28-29. cikk.

[97] Rotterdami Egyezmény 31. cikk.

[98] Rotterdami Egyezmény 30. cikk.

[99] Berlingery, 2010, 5.

tények felsorolásával lényegében visszatér a Brüsszeli Egyezmény „bevált” vegyes, szubjektív (vétkességi), döntően azonban objektív elemeket tartalmazó kockázatosztási rendszeréhez.

A Rotterdami Egyezmény szerint a fuvarozói felelősség egyik ága a megelőzés elsődlegességét hangsúlyozó vétkességi struktúrát követi, s ezért a károkozó (fuvarozó) jogellenes magatartásából indul ki, mely – követve a Brüsszeli Egyezmény logikáját – a hajó tengerképességének és rakományképességének, valamint – kiegészítve a korábbi szabályokat – a nem megfelelő személyzet, valamint a hajó hiányos felszerelése szempontjából vizsgálendő.^[100]

A döntően azonban objektív szerkezetű elemekre épülő kockázatosztási struktúra megfogalmazott célja, hogy a modern igényeket is kielégítve foglalja rendszerbe azon mentesítő klauzulákat, melyek a felelősségkorlátozás és kizárás határait is megszabják. Ez alapján a fuvarozó felel a küldemény elveszéséért/megsérüléséért/késedelmes kiszolgáltatásáért, kivéve amennyiben bizonyítja, hogy a kárt a 17. cikk (3) (a)-(o) pontig^[101] felsorolt mentesítő körülmények valamelyike okozta, vagy hozzájárult a kár bekövetkezéséhez.

A fuvarozó felelősséggel tartozik akkor is, ha a károsult bizonyítja, hogy a kötelezett hibája okozta a kárt, illetve ha a károsult bizonyítja, hogy az (a)-(o) pontokban nem említett esemény okozta, és a fuvarozó nem tudja bizonyítani a vétlenségét.^[102]

A fuvarozó ezen túl felel minden közreműködő félért, a hajó személyzetéért, a saját vagy közreműködő fél személyzetéért, illetve bárkiért, aki a fuvarozó megbízásából, annak utasítására a fuvarozó kötelezettségeit teljesíti a fuvarozási szerződés szerint. A tengeri közreműködőt (MPP) a fuvarozóval azonos kötelezettségek és felelősség terheli, a Szabályokban lefektetett mentesség és kártérítési határérték pedig a fuvarozóval azonos módon rá is vonatkozik.^[103] (*Himalaya-klauzula*)

[100] Rotterdami Egyezmény 17. cikk (5).

[101] *The carrier is also relieved of all or part of its liability pursuant to paragraph 1 of this article if, alternatively to proving the absence of fault as provided in paragraph 2 of this article, it proves that one or more of the following events or circumstances caused or contributed to the loss, damage, or delay: (a) Act of God; (b) Perils, dangers, and accidents of the sea or other navigable waters; (c) War, hostilities, armed conflict, piracy, terrorism, riots, and civil commotions; (d) Quarantine restrictions; interference by or impediments created by governments, public authorities, rulers, or people including detention, arrest, or seizure not attributable to the carrier or any person referred to in article 18; (e) Strikes, lockouts, stoppages, or restraints of labour; (f) Fire on the ship; (g) Latent defects not discoverable by due diligence; 15 (h) Act or omission of the shipper, the documentary shipper, the controlling party, or any other person for whose acts the shipper or the documentary shipper is liable pursuant to article 33 or 34; (i) Loading, handling, stowing, or unloading of the goods performed pursuant to an agreement in accordance with article 13, paragraph 2, unless the carrier or a performing party performs such activity on behalf of the shipper, the documentary shipper or the consignee; (j) Wastage in bulk or weight or any other loss or damage arising from inherent defect, quality, or vice of the goods; (k) Insufficiency or defective condition of packing or marking not performed by or on behalf of the carrier; (l) Saving or attempting to save life at sea; (m) Reasonable measures to save or attempt to save property at sea; (n) Reasonable measures to avoid or attempt to avoid damage to the environment; or (o) Acts of the carrier in pursuance of the powers conferred by articles 15 and 16.*

[102] Rotterdami Egyezmény 17. cikk (4) b) pont.

[103] Rotterdami Egyezmény 18. cikk.

ii) A felelősség mértéke (*Limits of liability*)

Az áru elveszése/megsérülése vagy késedelmes kiszolgáltatása miatt bekövetkezett kár kártérítési határértékének mértékére az egyezmény 12. fejezete kötelező szabályokat tartalmaz. A felelősségkorlátozásra vonatkozó rendelkezések eredetileg a fuvarozó felelősségi körében nyertek volna szabályozást, később azonban – az UNCITRAL konvenciók szabályozási struktúráját követve – önálló fejezetbe kerültek.

A Rotterdami Egyezménybe foglalt kártérítési határértékekkel (3 SDR) egyébként tovább bonyolódott a limitértékek körében kialakult – amúgy is nehezen átlátható – helyzet.^[104] A korábbi konvenciókhoz képest egységsonagonként és kilogrammra változtatott *SDR értékben* is egyértelmű emelkedést hozó szabályozás felveti azt a kérdést is, hogy mennyiben indokolt a kérdés újraszabályozása. A legtöbb állam ugyanis a Brüsszeli Protokollt alkalmazza a kikötők közötti áru fuvarozási ügyletekben, sőt a kiegészítés még akkor is irányadó – a kialakult nemzetközi gyakorlat alapján –, ha az állam hivatalosan nem ratifikálta, vagy nem csatlakozott az egyezményhez.^[105]

A Rotterdami Egyezményben szabályozott kártérítési határérték jellegzetesége, hogy nemcsak az áru elveszéséért/megsérüléséért fennálló felelősség körében alkalmazandó, hanem akkor is, ha a fuvarozó a konvencióban foglalt *egyéb kötelezettségét* sérti meg, vagyis általános felelősségi limitnek számít.^[106]

iii) Igényérvényesítés (*Time for suit, jurisdiction and arbitration*)

A Rotterdami Egyezmény a háromosztatú felelősségi struktúra harmadik elemeként, a 13–15. fejezetben szabályozza a fuvarozás fajlagos jellegű szolgáltatással való válása okán tömegesedő jogviták rendezésének szempontjait és eljárási mechanizmusát. Az igényérvényesítési határidő – a Hamburgi Egyezmény által megalapozott tendenciát is követve – két év, azonban nem függeszthető fel vagy szakítható félbe, a 2 éves időtartam alatt viszont az a személy, aki ellen megindították az eljárást, nyilatkozatával bármikor meghosszabbíthatja.^[107]

A joghatósági és választottbírói eljárások sajátossága, hogy alkalmazásuk – nem kötelező – ún. opt-in eljárások körébe tartozik. Az egyezmény az igényérvényesítés második összetevőjeként meghatározott joghatósági (hatáskör és illetékeség) kérdésekről azon lényeges külföldi elemek sorra vételével rendelkezik, melyek a kombinált áru fuvarozási témájú nemzetközi kollíziós magánjogi jogviták eldöntésében, eljárások lefolytatásában eljáró szervek illetékességét meghatározzák.^[108]

[104] Kovács, 2016, 89–120.

[105] Berlingery, 2010, 5.

[106] Sturley - Fujita - Ziel, 2010a, 166.

[107] Rotterdami Egyezmény 63. cikk.

[108] Rotterdami Egyezmény 66–78. cikk.

f) Rendelkezési jog (*Rights of control*)

Az Egyezmény 10. fejezete – eddig tengeri fuvarjogi konvencióban nem szabályozott, de klasszikus fuvarjogi intézmény lévén – a rendelkezésre jogosult jogait és kötelezettségeit rendezi az átvétel és a kiszolgáltatás közötti időszakra. A korábban egyezményes szinten nem szabályozott utólagos rendelkezés (rendelkezési jog) a fuvarozási ügylet mögött meghúzódó külkereskedelmi szerződéses jogviszony körülményeinek megváltozásához kapcsolódik. A „*controlling party*”, vagyis a rendelkezésre jogosult (a feladó, a *holder*,^[109] esetenként pedig a címzett) egyoldalú szerződésmódosítása során három tényezőt kell vizsgálni: a rendelkezési jogosult személyazonosságát; az utasítás teljesíthetőségét, valamint a fuvarozó eljárási jogát. Ez alapján előfordulhat tehát, hogy – a háttérjogviszony változásai folytán – meg kell változtatni a kiszolgáltatási kikötőt vagy más címzett részére kell kiszolgáltatni az árut.^[110]

A forgatható/dematerializált fuvarokmányok kibocsátása esetére szóló jogát ruházás kérdését^[111] (*transfer of rights*), úgyszintén hézagpótló jelleggel szabályozza az egyezmény (11. fejezet).

ÖSSZEZÉS

A Rotterdami Egyezményt aláíró országok száma ma már több a minimálisan szükségesnél, azonban ezt nem követte elegendő számú ratifikáció. Így a korszerű, s a modern kor kihívásaira is reflektálni kívánó egyezmény hatályba lépése – a korai várakozásokkal és reményekkel ellentétben – még nem történt meg, ami azzal a veszéllyel is járhat, hogy mire alkalmazni lehetne, talán már elveszíti aktualitását.

Még nem tudjuk, hogy sikerrel jár-e a tengeri fuvarjogi jogviszony új szabályozása, megvan azonban annak lehetősége, hogy az új konvenció révén egy kiegyensúlyozottabb, kompromisszumokon alapuló kereskedelmi joggyakorlat jöjjön létre. Egy középutas megoldás tükröződik ugyanis az egyezményben, mely a Brüsszeli Egyezmény alkalmazása révén elindult monopolizálódási tendenciát visszafordítva, egyensúlyi helyzetet kíván teremteni a fuvarozók és fuvaroztatók közötti „harcban”.

A Rotterdami Egyezmény hatályba lépése jelentős előrelépést hozhat, hiszen nemcsak a *bill of lading* alkalmazása körében kialakult kereskedelmi gyakorlat és a jogviszony egységesítését célozta meg, hanem – az ENSZ vezető szerepével és szakmai szervezetek bevonásával – áttörést hozhat a globális piaci egyensúly megteremtésében és fenntarthatóságában is, melynek gazdaságos és hatékony működtetése minden érintett állam elsődleges érdeke.

[109] Azaz a számla birtokosa.

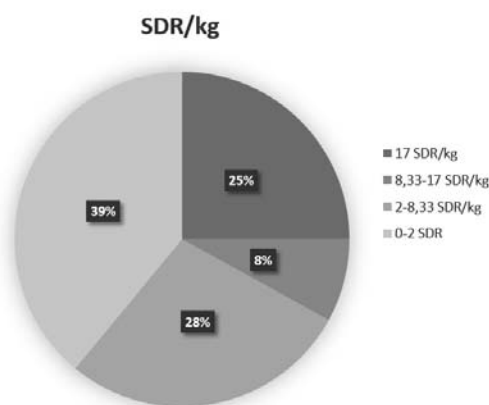
[110] Rotterdami Egyezmény 50. cikk.

[111] Berlingery, 2010, 6.

A Rotterdami Egyezmény ennek megfelelően a fuvarozók és a jogosultak tevékenységére vonatkozóan egyaránt tartalmaz előnyös és kevésbé kedvező (hátrányos) rendelkezéseket is.

Ha a fuvarozó szemszögéből nézzük a Konvenciót, a navigációs hibából származó károk alóli mentesítés megszüntetése, és a fuvarozó hajó tengerképességével kapcsolatos kötelezettségeinek bővítése nem kedvez a fuvarozónak, elősegítik azonban (elsősorban) a liner service-t igénybe vevők és a vonalhajózási szolgáltatók közötti egyensúly fenntartását.

Az egységcsomagra és a kilogrammra egyaránt vonatkoztatott SDR-ben kifejezett kártérítési limit értékben – a korábbi jogszabályokhoz képest – is látványos emelkedést hozó, de az egyensúly irányába mutató felelősségkorlátozás mértéke (3 SDR/kg), és a késedelemért való felelősség bevezetése sem kedvező a fuvarozónak.

Azért sem, mert globális viszonylatban is igaz lehet a tendencia, ami szerint a tengeri kereskedelmi hajózásban eddig alkalmazott 2 SDR/kg érték az esetek döntő többségében fedezi a kárt. Az Európai Unió multimodális fuvarozás európai egységesítésének vizsgálata során, áruértékkel kapcsolatban felállított statisztikájára^[112] alapítva ugyanis az mondható, hogy a kereskedelmi szereplők csupán 28%-ának tapasztalata szerint mozog 2–8,33 SDR/kg között az átlagos áruérték. Ezen változtatások tehát alapvetően a fuvaroztató (árutulajdonosok) részére kedvezőek.

[112] Black, Ian G. – Chua, Henri (2002): The Economic Impact of Carrier Liability of Intermodal Freight Transport, In: *European Transport Conference 2002*, Freight and Logistics. <http://abstracts.aetransport.org/paper/index/id/1383/confid/8>.

Az alábbi táblázat az egyes fuvarjogi tárgyú konvenciók felelősségkorlátozásának határait mutatja be „egység/csomag” és „kg” szerinti bontásban:

Nemzetközi Konvenció	egység/csomag korlát	Kg szerinti korlát
Hague-Visby Rules (1924-1978)	667,67 SDR	2 SDR
Hamburgi Egyezmény	835 SDR	2,5 SDR
Multimodális ENSZ Konvenció (1980)	920 SDR	2,75 SDR
A terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció (1994)		(8,33 SDR)
		2,75 SDR
Rotterdami Egyezmény	875 SDR	3 SDR

megjegyzés:

COTIF – CÍM (1952)		17 SDR
CMR (1956)		8,33 SDR
Hague-Visby Rules (1924-1978)	666,67 SDR	2 SDR

A táblázatból kitűnik, hogy amennyiben a logisztikai struktúra tengeri (vagy folyami) áru fuvarozási szakaszt tartalmaz, a kártérítési értékek jóval alacsonyabbak, mint a közúti vagy vasúti szakaszok esetében. Ez azon az egyértelmű ténykérdésen alapszik, hogy a tengeri (vagy folyami) szakaszon továbbított áru értéke alacsonyabb, mint a többi árutovábbítási mód útján továbbított áruérték, valamint jelentős szerepet játszik a tengeri kereskedelem tradicionálisan kockázatos volta is.^[113] Azok a konvenciók pedig, melyek 2 SDR/kg-nál magasabb kártérítési határértéket kötnek ki, vagy nincsenek hatályban,^[114] vagy éppen nem élvezik a világereskedelem főszereplőinek támogatását.^[115]

Abban a kérdésben pedig, hogy a probléma hatékony megoldásaként létrejöhete egységes és teljes körű kompromisszum, csak a következő évek tapasztalatai fogják véglegesen megmondani annak tükrében, hogy az egyezmény hatályba lépése után mennyiben fognak megváltozni a fuvar- és biztosítási díjak; a magasabb felelősségkorlátozási határérték ugyanis várhatóan magasabb díjakat fog eredményezni.

[113] *Explanatory note by the UNCITRAL Secretariat on the United Nations Convention on the Liability of Operators of Transport Terminals in International Trade*, 33-35. pont.

[114] Multimodális ENSZ Konvenció, OTT Konvenció (Hamburgi Egyezmény).

[115] Forrás: Szalay, 2015, 451.

Amit a sors az egyik oldalon elvesz, a másikon visszaadja elv alapján a fuvarozóknak sem kell túlságosan messzire mennie ahhoz, hogy a szabályozás előnyeit is megtapasztalják. A Konvenció részletes szabályozás tárgyává teszi ugyanis a jogviszony jogosulti körének kötelezettségeit, s a rendszeres és hatékony vonalhajózás fejlődésének elősegítése céljából bevezeti a volumenszerződés intézményét is.

A fuvarozó és a fuvaroztató közötti keretmegállapodás lehetőséget kínál egyedi szerződések megkötésére is, melyekre a *Rules* – egyébként kötelező érvényű – kötelezettségi és felelősségi tartalmú rendelkezéseitől eltérést enged, sőt – a szerződési szabadság elvének további utat engedve – nem szabványosítja standardizált paraméterekkel (pl. mennyiségi és időbeli korlát) a szolgáltatások szerződéses feltételeit sem.^[116]

Kérdésként merülhet fel az „egyoldalú hatalmasságon” alapuló szerződés-módosítás (*right of control*) szabályozásának széles körű elfogadhatósága is. A meglehetősen *strict* jellegű utólagos rendelkezés intézményének átfogó szabályozása ugyanis egyrésztől lehetőséget kínál arra, hogy – a jogviszony szereplői közötti szerződéses kapcsolat biztosítása révén – a fuvarozási szerződést állítsa a külkereskedelmi ügyletek centrumába, másrésztől azonban kérdés lehet, hogy az (utólagos) jogosultságok egész sorát rögzítő intézmény – a felmerülő többletköltségek, kiadások, többlet fuvardíj,^[117] a határidők és a formai feltételek szigorú szabályozása nyomán – globálisan elfogadható feltételeket fog-e kínálni.

Különös figyelmet érdemelnek az egyezmény azon rendelkezései is, melyek a fuvarozóknak és fuvaroztatóknak egyaránt előnyös helyzetet eredményezve, lehetőséget biztosítanak az elektronikus kereskedelem fokozódó intenzitását is kiszolgáló elektronikus információszolgáltatás, elektronikus konzultáció és elektronikus árukövetés hálózatának kiépítésére.^[118] Ennek révén a korábbi jogszabályok alkalmazásával kialakult diszkriminatív külkereskedelmi gyakorlat is megszűnhet, hiszen áttekinthetőbbé válnak a viszonyok. Az egyezmény vitathatatlanul pozitív hozadéka az értékpapírnak nem minősülő fuvarokmányok alkalmazásának lehetősége, valamint az elektronikus kereskedelem terjedése révén bevezetett elektronikus hajóselismervény formulák kidolgozása.

Az egyezmény ráadásul gondoskodott arról is, hogy ne fordulhasson elő valamely nem tengeri árutovábbítási módot szabályozó konvenció, és a *Rules* közötti összeütközés. Előírja ugyanis, hogy kizárólag a jelenleg is hatályban lévő nemzetközi jogforrások, és azok jövőbeli kiegészítései írhatják felül az Egyezményt. Ez azzal az eredménnyel fog jární, hogy ha valamely gazdasági régió a CMR-től eltérő közúti, de multimodális aspektusú nemzetközi szabályozást vezet be a

[116] Azonban ha közelebbről is megvizsgáljuk az egyezmény – különös figyelemre számot tartott – egyes rendelkezéseit, az is látható, hogy azok jövőbeni alkalmazása több problémát is szülhet: a volumenszerződések cikkei ugyanis szinte felhívást jelentenek a biztosítékok elleni visszaélésre, melyek rendezésének lehetősége egy alapvetően politikai megközelítésű „szabályozott piac vs. szabályozatlan piac” témájából erednek.

[117] Szalay, 2008, 72–73.

[118] Szalay, 2015, 436–462.

Rules hatályba lépése után, a 82. cikk értelmében az egymással ütköző szabályok küzdelméből a Rules kerül ki győztesen.^[119]

Az egyezmény multimodális szemlélete sokak szerint azonban gyenge kompromisszumnak minősül, hiszen – szinte nehézség nélkül – lehetővé teszi a más közlekedési alágazatok szabályainak párhuzamos alkalmazását is.^[120]

Az új típusú szabályozással kapcsolatban megfogalmazható kérdés azonban valójában az, hogy elég lehetőséget kínál-e a rendkívül szerteágazó nemzeti-regionális-globális érdekkörök igényeinek és elvárásainak kielégítésére. A világ-gazdaság számára elfogadható egységes regulációnak ugyanis különös figyelmet kell szentelnie az olyan kérdésekre is, melyekben érdek-és véleményeltérés van, s ezeket a lehető legpontosabban kell megvilágítani, hogy értelmezése önmagából következzen, s a lehető legkevesebb „visszanyúlást” tegye szükségessé a belső jogrendszerek intézményei felé. A Hágai Szabályok bevezetésének példáján látszik ugyanis, hogy az egységes szabályok alkalmazásakor alig-alig lehet elszakadni a nemzeti befolyástól, legalábbis addig, amíg az egyes országok egymástól jelentősen eltérő (specifikus) társadalmi-gazdasági érdekekkel rendelkeznek, és a gazdasági fejlettség különböző fokán állnak. A Rotterdami Egyezmény kísérletet tesz az egyensúlytalanság kiküszöbölésére, és eleget tesz a jogharmonizáció követelményrendszerének is, de nem szabad illúziókat táplálni. Továbbra is fennáll az érdeklkülönbség a nagy hajónemzetek és a kontinentális országok, a gazdaságilag fejlett és fejletlen világ, politikai befolyással rendelkezők, s azt nélkülöző országok között.

Ennek megfelelően az egyezmény ratifikációja/aláírása minden állam saját gazdaságának érdekein (és lehetőségén) alapul, melynek mérlegelése során összehasonlítják a Konvenciót a jelenleg hatályban levő más nemzetközi szabályokkal.^[121] A döntés pedig minden állam meghatározó nemzeti érdekén vagy a különböző érdekek közötti kompromisszumon – sokszor a nyers erőn – fog alapulni.

A mindenki számára elfogadható megállapodás meghozatala tehát különösen nehéz feladat, hiszen minden szinten vannak a szerződő felek között eltérő érdekek. Figyelembe kell venni a gazdaság többi szereplőit is: a tengeri alvállalkozó közreműködők, beleértve a terminálszolgáltatást végző raktározó-kezelő üzeme- ket, a kikötőket, más alágazati fuvarozókat, de az eladókat, a vevőket, megbízó- kat, valamint a spedítőrök, a szállítmánybiztosítók és a bankok érdekeit is.

A kifejtettekből levonható tehát a jogegységesítés szempontjából az a követ- keztetés, hogy a nemzetközi egység megteremtése valóban szükséges; a további kérdés azonban az, hogy a tényleges egység milyen módon érhető el. Valódi egység egységes bírói gyakorlat útján képzelhető csak el, ami – idealisztikusan – egy közös bíróság (vagy a választottbíróságok) felállításával valósulhatna meg. Ennek realitása azonban csekély.

[119] Például: Rotterdami Egyezmény 82. cikk b) pont.

[120] Costa Conrado, 2011.

[121] Így a *Hague Rules*-szal, *Hague-Visby Rules*-szal, *Hague-Visby Rules* kiegészítve az Brüsszeli Pro- tokollal és a Hamburgi Egyezménnyel.

A Rotterdami Egyezményben kodifikált jogintézmények – a konvenció hatályba lépésének bizonytalansága okán – ugyanakkor indirekt hatást fejthetnek ki egyes standardizált kereskedelmi okmányokra és más jogintézményekre, szokványokra. Egyes elemei visszatükröződhetnek a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által kidolgozott INCOTERMS^[122] formulákban, a FIATA egységesített okmányjaiban,^[123] de közvetett hatást gyakorolhatnak a CMI (például) elektronikus hajóselismervényre vonatkozó szabályzatára,^[124] valamint az okmányos meghitelezés joggyakorlatát egységesítő szabályok és szokványok (UCP Irányelv)^[125] tartalmi elemeire és azok gyakorlati alkalmazására is.

Kérdés azonban, hogy a polgári jogi, nemzetközi magánjogi, versenyjogi, biztosítási jogi kérdéseket is felvető, sőt kereskedelemi-technikai szempontból is rendkívül sokszínű struktúrába mikor és miként fog beépülni a Rotterdami Egyezmény. A jogharmonizáció megteremtése okán ugyanis azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az Egyezmény nemzeti jogrendszerekbe beemelt – és a nemzeti törvényhozás által módosított – változatát globális viszonylatban nem lehet alkalmazni. Konkrét fuvarügyletre tehát az Egyezmény eredeti, módosítás nélküli változata az irányadó. Egy optimista gondolat azonban ebben a kérdésben is igaz lehet: a dolgok, amik történnek, és ami – az egyezmény hatályba lépésével – esetleg történni fog, az mind része a megoldásnak.

Már csak azért is, mert az Európai Unió tengeri kereskedelmi nagyhatalomnak számító valamennyi tagállama: Franciaország, Hollandia, Dánia, Svédország (valamint Norvégia és az Amerikai Egyesült Államok is)^[126] már elfogadta a részben vagy egészben tengeren történő áru fuvarozási szerződések szabályait egységesítő konvenciót annak tükrében, hogy a kombinált árutovábbítás a nemzeti kereskedelempolitika teljesülésbe menésének egyik legjelentősebb eszköze,^[127] sőt jellegeből adódóan elengedhetetlen eleme az egyes gazdasági-kereskedelmi iparágak versenyképességének is. Ezért az alágazat hatékony működése valamennyi – akár közvetlenül, akár tranzitállamként – érintett állam elsődleges érdeke. Az eddig azonban, az akár politikai megfontolásokból, akár a változásoktól való félelem okán, sikertelen konvenció sorsa még nem dőlt el, ezért a lehetőség akár a globális kereskedelem javára is fordítható.

Mindenesetre a Rotterdam Rules – teljes fegyverzetben – a tengeri kereskedelem és árutovábbítás eddig bevehetetlen kapuja előtt áll.

[122] Az INCOTERMS (*International Commercial Terms* – Nemzetközi Kereskedelmi Feltételek) a külkereskedelem legismertebb szokvány. Az alábbi leírás az Incoterms 2000 szabályait foglalja össze.

[123] FIATA FCT, FIATA FCR, FWR, FBL, FWB, FIATA SDT, FIATA SIC, FFI.

[124] „*Rules for electronic bills of lading.*” (Fekete, 2013, 9–43.)

[125] Uniform Customs and Practice for Documentary Credit.

[126] Lásd http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/transport_goods/rotterdam_status.html (2016. 06. 13.).

[127] Különös tekintettel az *overseas* viszonylatú áru fuvarozási lánc valamely szektorában foglalkoztatottak számára és az önálló fuvarozási szolgáltatásokra (pl. terminálszolgáltatás) is.

IRODALOM

- Benacchio, Giannantonio (2003): *Az Európai Közösség Magánjoga*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Berlingieri, Francesco (2011): *The history of the Rotterdam Rules, The United Nations Convention on Contract for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea, An appraisal of the Rotterdam Rules*. Springer, Heidelberg – Dordrecht – London.
- Berlingieri, Francesco (2010): General Introduction. In: *The Rotterdam Rules 2008. Commentary to the UN Convention on Contracts for the In'l Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea*. Edited by Alexander von Ziegler, Stefano Zunarelli, J Schelin. Wolters Kluwer, Law&Business.
- Black, Ian G. – Chua, Henri (2002): The Economic Impact of Carrier Liability of Intermodal Freight Transport, In: *European Transport Conference 2002, Freight and Logistics*. <http://abstracts.aetransport.org/paper/index/id/1383/confid/8>.
- Costa Conrado, Iara (2011): *Multimodal Aspect of the Rotterdam Rules: a critical analysis of the liability of the MTO*. (Master's thesis, Lund. University)
- Faria, Jose Angelo Estrella (2009): *Uniform Law for International Transport at UNCITRAL: New Times, New Players, and New Rules*, 288–289.
- Fekete Zsolt (2013): A hajóraklevél változó szerepe a tengeri áru fuvarozásban. *Debreceni Jogi Műhely*, X. évfolyam 2. szám, 9–43.
- Girvin, Stephen (2010): Evidentiary aspects of transport documents and electronic transport records under the Rotterdam Rules. *European Journal of Commercial Contract Law*, 1/2. szám, 109–117.
- Güner-Özbek, Meltem Deniz (szerk.) (2011): *The United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea*. Springer.
- Kovács Viktória (2014): A terminálokról szóló ENSZ Konvenció megalkotásának első szakasza. *Doktori Műhelytanulmányok*, 105–116.
- Kovács Viktória (2016): Kodifikáció az UNCITRAL égisze alatta, a Hamburgi Egyezmény. *Jog, Állam, Politika*, 1. szám, 89–120.
- Kreskay Ferenc (1996): *A fuvarozó felelőssége a Brüsszeli Egyezmény alapján* (kandidátusi értekezés).
- Majtényi László (1986): *Tengeri fuvarjog*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rhidian, Thomas (szerk.) (2009): *A new convention for the Carriage of Goods by Sea – The Rotterdam Rules*. Lawtext Publishing Limited.
- Sturley, Michael F. – Fujita, Tomotaka – Ziel, Gertjan van der (2010a): Introduction and historical background to the Rotterdam Rules. In: *The Rotterdam Rules*. Sweet & Maxwell, 1.001-1.067 para.
- Sturley, Michael F. – Fujita, Tomotaka – Ziel, Gertjan van der (2010b): Multimodal aspect. In: *The Rotterdam Rules*. Sweet & Maxwell, 4.001-4.044. para.
- Szalay Gyula (2004): Nemzetközi szállítmányozás, UNIVERSITAS-GYŐR Kht.
- Szalay Gyula (2008): *A fuvarjog alapjai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Szalay Gyula (2015): Befejezetlen monda, avagy az új Ptk. és a fuvarozói felelősség. In: Keserű Barna Arnold – Kőhidi Ákos (szerk): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 436-462.
- Verebics János (2001): *Elektronikus gazdasági kapcsolatok joga*. HVG-ORAC Budapest.

Egyéb felhasznált források:

- Hague-Visby Rules
- Convention on International Multimodal Transport („Multimodal UN Convention”)
- United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea („Hamburg Rules”)
- United Nations Convention on the liability of operators of transport terminals in international trade („OTT Convention”)
- Explanatory note by the UNCITRAL Secretariat on the United Nations Convention on the Liability of Operators of Transport Terminals in International Trade.
- United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea („Rotterdam Rules”)
- Model Law on Electronic Commerce
- Stuart Beare: The Rotterdam Rules – Some Controversies, ld.: <http://www.comitemaritime.org/Uploads/Rotterdam%20Rules/Rotterdam%20Rules%20Some%20controversies%20paper%20-%20S.Beare.doc>.

Hatalom a falak mögött

A válíde szultána és a hárem intézményéről az újabb angol szakirodalom tükrében

I. BEVEZETÉS

A XIII. század végétől a XVII. század elejéig az ottomán trón betöltésének joga 14 generáción keresztül, a folytonosságon alapulva apáról fiúra öröklődött. Az éppen uralkodó szultán dolga így nem csupán az volt, hogy a fiai ambícióitól önmagát megvédje, hanem az is, hogy a várományos túlélését – akár a testvéreivel szemben^[1] – biztosítsa, sőt fiai politikai karrierjét egyengesse.^[2] A trónért való rivalizálás sokszor odáig fajult, hogy a szultánt még fiai uralkodásra érettségének elérése előtt „eltették láb alól” és nagykorú trónörökös hiányában a szeniorátus öröklési elvének megfelelően a trón várományosa címért idősebb testvérek, vagy unokatestvérek harcoltak. A karizmatikus apa-fiú kapcsolat tehát, mely évszázadokig jellemezte a trónöröklés kérdését, lassan elveszítette a jelentőségét. Ehelyett az anya-fiú kapcsolat vált olyan meghatározó kapocssá, melynek egyrésztől a fiúra nézve lettek politikai következményei, másrésztől az addig nyilvánosságtól elzárt anya nyilvánosan elismert és celebrált birodalmi szimbólummá vált.

A szultáni palota jelentősége így nem csupán azért nőtt meg, mert itt volt a hatalom, a szultán központja, hanem mert itt élt az egyre nagyobb hatalomra szert tevő *válíde szultána*, azaz a „szultán anyja”, vagy a „szultán nagyasszony” is, akinek státusza egyre erősebb lett, megjelölése pedig hivatalos rangként funkcionált. A hatalmas politikai befolyásra szert tevő *válíde szultána* olyannyira független tekintéllyé vált, hogy alkalmanként akár fiával, a szultánnal is ellentétes véleményre helyezkedhetett egy-egy politikai kérdésben, emellett képes volt önmagában reprezentálni az egész dinasztiaát. Krízishelyzetben pedig, mint a dinasztia legidősebb tagja, az államigazgatásba ékelődött autonóm hatalomként felhatalmazást kapott akár a szultán nevében történő nyilatkozattételre is.

[1] A hagyomány szerint Szelim szultán Perzsia elfoglalása után (1514) minden fiát kivégeztette annak érdekében, hogy Szulejmán kerüljön a trónra.

[2] Peirce, 1993, 229.

A hárem I. Szulejmán uralkodása után jelentős változáson esett keresztül.

Tanulmányomban a *válíde szultána* intézményét, annak kialakulását és változásait vizsgálom meg mind jogi, mind politikai szempontból, kitérőket téve a szultáni palota jelentős nőtagjainak politikai életben betöltött szerepére vonatkozóan is.

II. A HÁREM/HARIM MEGÍTÉLÉSÉRŐL

A Szent Korán tiszteletet és megbecsülést követel a nőknek, és számos olyan intézkedést rendelt el, amely javított a nők korábbi helyzetén, és boldogabbá tette a nők életét. Mohamed próféta megtiltotta a nőkkel szembeni erőszakot, és tanításaival olyan, nőkkel kapcsolatos jogokat fogadtatott el, amelyek a keresztény Európában csak évszázadokkal később jelentek meg. E jogok közé sorolhatjuk pl. a nők tanuláshoz, saját tulajdonhoz, váláshoz és a kényszerházasság visszautasításához való jogát.

Az iszlám tanításai kiemelik az anyaság kiemelkedő helyzetét és szentségét. A Korán kifejti az anya fáradozásának és erőfeszítésének értékét is: „S parancsot adtunk az embernek a szüleivel kapcsolatban – az anyja hordta ki őt gyengeséget gyengeségre [szenvedvén] és két év alatt történik meg az elválasztása – Legyél hálás Nekem és a szüleidnek!”^[3] Mohamed Próféta egy hagyományban azt mondta: „a Paradicsom az anyák lábánál van”. Hogy mit jelent ez, erre példának egy anekdotát idézek: Egy ember egyszer megkérdezte Mohamed Próféta, hogy kit kell legjobban tisztelnie. A Próféta azt felelte: „Az édesanyádat.” És kit kell őutána? – kérdezte az ember. A Próféta megint azt felelte: „Az édesanyádat”. És őutána kit kell? – kérdezte a férfi. A Próféta harmadszor is azt felelte: „Az édesanyád.” És őutána kit kell? – kérdezte a férfi. A Próféta azt válaszolta: „Az édesapádat.”

Ehhez képest az iszlám hárem intézményét a nyugati képzelet évszázadok óta mítoszokkal szötte körbe. A keleti szexualitás és érzékiség prizmáján keresztül sokáig azt hittük az intézmény nem több mint szexuális hozzáférési lehetőség a szultán és a trón várományosai számára, és mint ilyen, sokszor érte az erkölcs-telenség vádja. Emellett a keleti despotizmus szimbólumává is vált mely, mint elnyomó intézmény, megfosztotta a nőket minden hatalomtól.^[4]

Ez a napjainkig népszerű orientalisztikai felfogás azonban mind történettudományi, mind jogi-politológia szempontból alapos felülvizsgálatra szorul. Először is, a szó hárem/harim, saját korában nem a szexuális örömeik házára utalt. Sokkal inkább egy háztartás női tagjaira, vagy még inkább egy elkülönített épületre, ahol a háztartáshoz tartozó nők együtt éltek.^[5] Magában foglalta tehát nem csupán a

[3] Korán 31: 14.

[4] Ahmed, 1982, 524.

[5] Suad, 2012, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-women-and-islamiccultures/space-harem-COM_0283

feleségeket, hanem az ágyasokat, anyát, nővért, nagynénit és egyéb női rokonokat is. A hárem tehát nem kizárólag szexuális célból szegregált női szekciót jelentett a háztartáson belül. Sokkal inkább a háztartáson kívüli férfiaktól való érintetlenségre utalt. A hárem szó arab gyökere a *h-r-m* egyfajta tilalomra, tabura utal, mely a hely, a közösség és a háztartás szentségét, kívülálló számára sérthetlenségét jelzi. Ebben a megközelítésben tehát a hárem nem csupán tér, hanem intézmény is volt, a szultáni háztartás női rokonok által lakott része, melyhez feleségek és ágyasok, valamint a kiséítő és adminisztratív személyzet is csatlakozott.

Ha azonban I. Szulejmán uralkodását követően megvizsgáljuk a TopKapi Hárem lakóit, azt láthatjuk, hogy a nők csak egy részét képezték az ott élőknek. Jelentős számban éltek fiatal fiúk, hercegek, eunuchok és maga a szultán, mely egy erősen tagolt intézményt eredményezett.^[6] Leslie Pierce politológus szerint a női hatalomkoncentráció annak volt köszönhető, hogy a szultán a palotához kötött uralkodó volt, a birodalom kormányzását pedig provinciánként a hercegek látták el, akik nem éltek a fővárosban. Vidéken tartózkodtak anyjukkal, aki végig kíséretként követte őket a provincia és az esetleges fővárosi meghallgatások közötti utakon. Mindez idő alatt a Régi palotában,^[7] majd a TopKapi Háremben élt a hárem és a szultán, az előbbieket pedig a szultáni kormányzási központhoz történő közelségük okán egyre nagyobb politikai hatalomra tettek szert és ezt a hárem falain kívül is gyakorolták. I. Szulejmán uralkodását követően azonban ez a helyzet megváltozott. A szultán egyre inkább bele akart szólni a trónöröklés kérdésébe és az általa nem kedvelt várományosokat a palotában a hárem melletti épületben, elkülönítetten tartotta.

Az oszmán női szegregáció egyik legmaradandóbb képe tehát az európaiak számára egyet jelentett a háremmel. Az egzotikus és egyben erotikus európai rögeszme figyelmen kívül hagyta a sokkal bonyolultabb és rendkívül fontos politikai szerepet betöltő intézményt. Leslie Peirce, a *The Imperial Harem* (1993) könyv szerzője (mely véleményem szerint az egyik legnagyobb áttekintését nyújtja az intézmény premodern korszakának) megtámadta ennek a hagyományos, passzív és tehetetlennek ismert intézménynek a képét.

Az ottomán nők jog és cselekvőképes jogalanynak számítottak pubertáskoruk elérésétől. Ehhez az iszlám jog és hagyomány számukra meghatározott jogokat biztosított. Jogukban állt a tulajdonukat képező ingatlant ellenőrizni, sem apjuk, sem férjük nem rendelkezhetett vagyonukról bejegyzésük nélkül. A kádinál panasszal élhettek és keresetindítási joggal is rendelkeztek. Általánosságban elmondható, hogy minden társadalmi szinten, vidéken és a városokban egyaránt saját érdekeik megvédése érdekében igénybe vehették az igazságszolgáltatást, és bírósághoz fordulhattak. Eric Dursteler kutatásai szerint a legtöbb esetben tulajdonjogi kérdésekben fordultak bírósághoz, melynek során a bírák helyt adhattak

[6] Peirce, 1993, 119.

[7] I. Szulejmán uralkodása alatt.

a nők által benyújtott kereseti kérelmekben foglaltaknak.^[8] Figyelemre méltó az is, hogy sok esetben nem muszlim ottomán női állampolgár is fordult a kádihoz éppen azért, mert a bírák nemtől függetlenül, pártatlanul bírászkodtak az iszlám jog szabályai szerint. A XVII. század elejétől pedig nők és férfiak egyaránt közvetlenül fordulhattak a birodalmi díványhoz jogszolgáltatásért.^[9]

Eric Dursteler szerint a XVIII. században létrehozott közhasznú alapítványok *awqaf* (többes száma „*waqf*” jámbor, jótékonyági intézmények) 20 és 30 százalékát a hárem tagjai hozták létre, melyek elsősorban iskolák, kórházak, fürdők, szökökutak, népkonyhák, hotelek és mecsetek voltak. Különösen aktív szerepet vállaltak közhasznú alapítványok finanszírozásában is, szerte a birodalomban, melyhez a szultán bőséges anyagi forrást biztosított.

A karitatív tevékenység mellett jelentős szerepet vállaltak a török gazdaságban is. Jelentős földtulajdonnal rendelkeztek, néhányan közülük katonai hűbéreseket is tartottak. Örökölhettek és rendelkezhetek vagyonukkal. A korabeli levelezések szerint magas honoráriumuk miatt folyamatosan üzleti partnerei voltak a különböző pénzszoolgáltatást végzőknek, így a hitelt nyújtóknak is.^[10]

III. SZULTÁNA, HASEKI, VÁLIDE

A szultáni nők, azaz anyák, hitvesek és ágyasok a hárem legbefolyásosabb asszonyai lettek.^[11] A Szulejmán szultán korát megelőző korszak legmeghatározóbb politikai kapcsolata a trónörökös herceg és az anyja közötti kapcsolat volt. Ez a dinasztiai jellemző alapvető kapcsolat a későbbiekben, azaz a XVI. században is, néhány változtatással ugyan, de megmaradt. A változtatás más jelentéstartalmat és egy új fogalom, a haseki bevezetését jelentette.

A *haseki* és a *szultána* kifejezések egy bizonyos rangot jelentettek, amelyek a szultán női családtagjaira, illetve asszonyaira vonatkoztak. A *haseki* (jelentése kizárólagosan a szultánhoz tartozó) megnevezést akkor használták, ha egy rabszolga vagy ágyas fiúgyermeket szült a szultánnak vagy a hercegnek. A fiúgyermek születése nagyon fontos volt a dinasztia fennmaradása érdekében, ezért a nők mindig abban reménykedtek, hogy fiú utódot hoznak a világra. Ha egy ágyas fiút szült, azonnal *hasekivé* lépett elő, ráadásul a *szultána* rangot is megkapta.^[12]

A *szultána* szó két jelentéssel is bírt. Azok a nők lettek *szultánák*, akik gyermeket szültek a szultánnak. Ha lányt szültek, akkor is megkapták ezt a rangot és külön lakosztályba költöztették őket, saját szolgálkkal. De ha lánygyermeket hoztak világra, nem járt nekik a haseki rang. Az „első asszony” megnevezés

[8] Dursteler, 2006, http://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire

[9] Dursteler, 2011, 22.

[10] Lewis, 1996, 12–15.

[11] Peirce, 2008, 81.

[12] Duben, 1991, 148.

eredetileg a szultán kedvenc ágyasának járt, de miután I. Szulejmán feleségül vette Hürrem szultánát (ezzel egy 1000 éves hagyományt felrúgva), a mindenkori *padisah* feleségének járt a cím. Ezen kívül voltak a született *szultánák*, akik az uralkodói családba születtek, vagyis a felmenőik a dinasztia tagjai voltak. A leghatalmasabb *szultána* volt a *Válide*, a szultán édesanyja. Ő irányította a hárem életét, ráadásul az Oszmán Birodalom második legfontosabb személye volt.^[13] A szultán/szultána szó arab eredetű, eredetileg jelentése „hatóság” vagy „uralom” volt. A XVI. század elején a szultáni dinasztia prominens tagjainak (férfiaknak és nőknek) a megjelölésére szolgáló más címeket (*khatun* (a nőkre vonatkozott, *bey* a férfiakra) helyettesített, mely szóhasználat kiemeli azt az oszmán felfogást, melynek értelmében a szuverén hatalom a család előjoga volt.

Az élő anyák és fontosabb hitvesek az uralkodó szultán címet viselték nevük után: például Ayşe Hafsa Szultán, Szulejmán anyja és az első *Válide Szultána*, és Hürrem Szultán, Szulejmán első hitvese és egyben az első *haseki szultán*.

Mivel a vezető hitves pozíciója a XVII. századra erodálódott, a fő hitves elvesztette a szultán címet, amelynek helyébe a „*Kadin*” (a korábbi *Khatun* címhez kapcsolódó) cím került. Ezentúl, a trónörökös és uralkodó szultán anyja lett a birodalomban az egyetlen nő, aki viselhette a szultán/szultána címet.^[14]

A *haseki szultána* igen fontos helyet foglalt el a palotában és a *válide szultána* után a legbefolyásosabb nő volt a szultáni palotában és a háremben. A *haseki* nem volt vér szerinti kapcsolatban az uralkodó szultánnal, de mégis magasabb besorolású volt, mint a szultán saját testvérei, a nagynénik, a hercegnők a dinasztiaiban. Emelkedett státusza abból a feltevésből fakadt, hogy az anyja egy esetleges jövőbeli szultánnak. Hürrem Szultána volt az első *haseki szultán* a dinasztiaiban és Szulejmán tanácsadójaként is funkcionált államügyekben, valamint befolyással bírt a nemzetközi politikai életben is.^[15]

Formálisan, a *Válide Szultána* állt a hárem női hierarchiájának csúcsán. Ő volt a legrangosabb cím birtokosa és ő volt a felettese a szultáni palotához tartozó igazgatási és felügyeleti szervek valamennyi tagjának. Annak ellenére, hogy hárembe kerülésekor lehetséges, hogy egy rabszolga volt, de a tény, hogy ő a szultán anyja, lehetővé tette számára, hogy bekerüljön a dinasztiaiba. Hasonlóképpen, a szultán „kedvenc” hitvese (*haseki*) magas státusza is abból a tényből fakad, hogy az illető hölgy a szultánnal való kapcsolatából fiúnak adott életet, mellyel biztosított egy potenciális trónörökösöt a birodalomnak, ő maga pedig egy potenciális *válide szultána*. Fia esetleges trónra kerülésekor a *hasekiből Válide Szultána* vált. A legtöbb *haseki szultán* még életben volt, amikor a házastársa meghalt, és *Válide Szultánná* vált. 1715. november 6. napja, az utolsó *haseki* halála után a címet *kadinefendire* változtatták.

[13] Dursteler, 2010, https://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire

[14] Davis, 1986, 124.

[15] Brookes (szerk.) 2008, 200-212.

A XVII. században *kadinefendi* azaz szultáni ágyas címmel ajándékozta meg a szultán négy-nyolc ágyasát. A *kadinefendi* cím mellett korlátlan számú ágyas (*ikbal*) címet adományozott női társaságának, akik a *hanimefendi* ranghoz tartozóként definiálhatták magukat. Ez a csoport magába foglalta a hercegek ágyasait (*gözde*) is. A *hanimefendi* rangot II. Musztafa szultán (1695–1703) alapította. Az *ikbal* egyenlő elbírálást élvezett a *kadinefendivel* a szultán halála, vagy válás esetén. A *hanimefendi* szultáni gyermek születése esetén *kadinefendivé* lépett elő. Amikor az oszmán birodalom 1922. november elsején megszűnt, II. Abdülmecid kizárólag a *kadinefendi* cím megtartását engedélyezte.^[16]

Az első a szultáni nők sorában a hírhedt nagy kedvenc, Hürrem volt, aki I. Szulejmán szultánnal igen bensőséges és szeretetteljes kapcsolatot ápolt. Sajátos kapcsolatukat nem csupán a köztük keletkezett szerelmes levelek mennyisége,^[17] hanem a különleges bánásmód is jelezte. Konkrétabban, a szultán Hürrem kedvéért és érdekében számos korábbi dinasztikus hagyományt rúgott fel. Három fia született Hürremtől annak ellenére, hogy a korábbi, ágyasokra vonatkozó szabályok szerint minden ágyastól kizárólag egy gyermeke születhetett, így biztosítva az egyenlő esélyt az örökösök között.^[18] Emellett nem csupán hűséges volt hozzá a szultán, ami gyakorlatilag monogámiát jelentett, hanem feleségül is vette. Ez a szokás roppant szokatlan volt a szultánoktól, akik uralkodásuk ideje alatt inkább támaszkodtak a vadházasságra, mint a törvényes házasságokra. Ennek következtében Hürrem olyan különleges státussal rendelkezett a birodalmon belül, mely hagyományt teremtett és befolyásos utódai csak növelték az ágyasok addig megszerzett hatalmát és presztízsét, amennyiben kedvencek lettek és fiúnak adtak életet.

A Hürrem utáni *válide szultánák* időrendi sorrendben a következő hölgyek voltak: Nurbanu, II. Szelim kedvenc ágyasa, egyben III. Murad anyja; Safiye, III. Murad kedvenc ágyasa, egyben III. Mehmed anyja; Kösem, I. Ahmed kedvenc ágyasa és egyben IV. Murad anyja; Turhan, I. Ibrahim *hasekije*, egyben IV. Mehmet édesanyja.^[19] Mindegyikük megpróbálta biztosítani fia trónra kerülését, akár saját atyja rovására, hiszen ez együtt járt a legerősebb női pozícióval a birodalomban. Bár I. Szulejmán trónra kerüléséig a szultán fiai egyenlő eséllyel foglalhatták el a trónt, I. Szulejmán hatalomra kerülése után azonban a primogenitúra elvét alkalmazták, ami azt jelentette, hogy az a herceg nyerhette el a trónt, aki korban elérte az érettséget. Addig azonban szüksége volt útmutatásra és védelemre, mely szerepet kvázi régensi minőségben a *válide szultána* látta el.^[20]

Az a politikai befolyás, melyet ezek a nők birtokoltak és gyakoroltak, a birodalom szinte minden szintjét elérte. Az I. Szulejmán uralkodását követő időszakban

[16] Lewis, 2004, 96–102.

[17] Freely, 1999, 54–55.

[18] Yermolenko, 2005, 235.

[19] Peirce, 1993, 288.

[20] Düzbakar, 2008, <http://www.ishim.net/ishimj/910/JISHIM%20NO.10%20PDF/03.pdf>.

hatalmas szimbolikus és ceremoniális szerepet töltöttek be, mely egyet jelentett azzal, hogy minden nyilvános és dicsőséggel ünnepelt eseményen tiszteletüket tették. Haláluk nagyobb bánattal járt, mint a szultán elvesztése, hiszen ez utóbbi esemény bekövetkeztekor inkább a trónöröklés szorongató kérdéseiben merültek el az alattvalók. A poszt-szulejmáni időkben sírjuk együtt volt a szultánnal és a dinasztia többi tagjával – ezzel is kifejezve és szimbolizálva a dinasztia egységét –, szemben azzal a korábbi szokással, hogy az ágyast külön, abban a provinciában temették el, ahol fia szolgálatot teljesített.^[21]

A *válide szultánák* és hercegnők a birodalom nagy építetői is voltak, monumentális épületeket és közhasznú szervezetek épületeit szorgalmazták. Hürrem isztambuli komplexuma mecsetet, medreszét, minaretet, általános iskolát, kórházat és kutakat foglalt magában. Az a tény, hogy ez volt a harmadik legnagyobb épületkomplexum a fővárosban, II. Mehmed II (Fatih) és Szulejmán (mecset) nevéhez köthető épületek után arról tanúskodik, hogy Hürrem saját korában hatalmas befolyással bírt.^[22] Hürrem szultána lányának nevéhez és védnökségéhez köthető többek között a Mihrimah mecset (Drinápoly) 1555-ben történt megépítése, Safiye szultána nevéhez pedig a Yeni Valide mecset (1598) Isztambulban, mely a másik káprázatos példája a szultáni hitvesek építészeti védnökségének.

Mindazonáltal, a *válide szultána* és az első ágyas hatalma és szerepe a szimbolikus aspektusok mellett közvetlen hatalomgyakorlásra is kiterjedt a birodalom bel- és külpolitikájában egyaránt. Ő volt a szultán főtanácsadója, bizalmasa, a „füle” a palotában, távolléte idején. Hürrem kitűnő példája volt ennek, hiszen mindenről levelekben értesítette a szultánt: egyrészt kifejezte szerelmét és iránta érzett olthatatlan vágyát, másrészt tájékoztatta őt a fővárosban uralkodó helyzetről és minden olyan eseményről, mely azonnali beavatkozást igényelt.^[23] Hasonlóképpen számol be Paolo Contarini, a velencei nagykövet is, I. Murádról, aki folyton anyja útmutatásait követi, mert véleménye szerint senki tanácsa nem lehet olyan szerető és hűséges, mint az övé.^[24]

Ezen felül, a dinasztia befolyásos nőalakjai nagyköveti funkciókat is elláttak. Ennek keretében az európai nagyhatalmak vezetőinek leveleket, ajándékokat küldtek. Nurbanu szultána Medici Katalinnal, III. Henrik anyjával és régensével folytatott levelezésében a jó francia és török kapcsolatok előmozdításáért fáradozott,^[25] míg Safiye kiterjedt külföldi levelezései inkább az angolokkal, az Erzsébet királynővel való jó viszony ápolása érdekében történtek.^[26]

A *Válide szultána* olyan aktív politikus volt a birodalomban, hogy Murat Iyigun történész összefüggést látott az ágyasok származási helye és az Oszmán

[21] Peirce, 1993, 191.

[22] Yermolenko, 2005, 237.

[23] Yermolenko, 2005, 228.

[24] Freely, 1999, 82.

[25] Goodwin, 2007, 76–77.

[26] Goodwin, 2007, 85.

Birodalom által folytatott hadjáratok között. A történész szerint ugyanis a nyugati háttérrel rendelkező ágyasoknak is köszönhetjük, hogy az Oszmán Birodalom nem folytatott hadjáratot bizonyos térségekben. Bár véleményem szerint ezt az eredményt nem lehet kizárólag a szultáni palotában élő hölgyeknek, vagy etnikai hovatartozásuknak tulajdonítani, mégsem zárhatjuk ki azt, hogy az anyák, vagy az ágyasok befolyása pozitív hatást gyakorolt a keresztény területekkel folytatott külpolitikára.^[27]

A szultának olyan hatalmat tudhattak maguk mögött, hogy magát a szultán-ságot is képesek voltak irányítani. Kösem szultána, aki IV. Mehmet nagyanyja volt, úgy vezette a birodalmat, mint egy szultán és olyan kormányzati kérdésekben döntött, mint a nagyvezírek kinevezése, vagy éppen lemondása.^[28] Kösem meggyilkolása után pedig utódja, Turhan szultána vette át a „Dicsőséges Anya” (*Walide’i Muazzama*) címet és padisahként járt el 1656-ig, amíg át nem adta a hatalmat Köprülü Ahmed nagyvezírnek.^[29]

Miután a háremben élő nők ilyen jelentős befolyásra tettek szert, szinte lehetetlen volt bizonyítani és feltárni, hogyan gyakorolták ezt a hatalmat saját hálózatukon, a háremen belül.^[30]

A válasz talán abban rejlik, hogy ez az általuk létesített hatalmi hálózat messze túlnyúlt a palota falain.^[31] A levelezésekből lesűrízhető feltételezések szerint kapcsolataikat sok esetben vesztegetésre, magas illetményeiket rabszolgák felszabadítására használták, akikkel a kölcsönös lekötelezettségen alapuló szövetséget hoztak létre, és akikhez lányaikat adták feleségül, majd magas politikai funkciókhoz juttatták őket. Összességében olyan zseniális politikusok voltak, hogy vettek koruk államférfijaival is.

IV. HERCEGEK, HERCEGNŐK

A császári hárem kezdetben a szultán nem házias ágyasainak rezidenciája volt. Nem tartozott azonban ide a szultán anyja, nővére, lánya és a nagynénik sem. Ez vált a férfi rokonok tartózkodási helyévé is, az I. Szulejmán uralkodásával kezdődő sorozatos testvérgyilkosságok után. I. Szulejmán uralkodásáig ugyanis a szultán fiai egy-egy provincia kormányzói voltak, hogy tapasztalatot szerezzenek az uralkodás terén. Mivel azonban minden fiúgyermeknek egyenlő esélye volt a trón betöltésére, a szultán a legalkalmasabbat választotta ki közülük. A szultán halála után azonban sok esetben puccsot hajtottak végre, hogy megszüntessék a trónért folytatott küzdelmet. Ezek a gyilkosságok azonban gyakran állam elleni

[27] Iyigun, 2008.

[28] Akgündüz - Öztürk, 2011, 244.

[29] Akgündüz - Öztürk, 2011, 245.

[30] Iyigun, 2008, <http://www.colorado.edu/economics/courses/iyigun/harem&war051508.pdf>

[31] Peirce, 1993, 143-149.

bűncselekményeknek álcázva, a birodalom ellen elkövetett politikai bűncselekmények vádjával történtek.^[32]

I. Szulejmán hatalomra kerülésekor ezt a gyakorlatot megszüntette. A palota belsejébe koncentrált a dinasztia férfi tagjait, mely helyet a háremben „ketrec”-nek neveztek, ezalatt értve azt, hogy az ott lakók többé nem veszélyeztetik a szultán hatalmát.^[33]

A gyakorlat hatása az lett, hogy a hercegek helyett a hercegnők lettek a dinasztikus politika „nagy játékosai”, különös tekintettel a legnagyobbra, a *válide szultánára*, azaz a szultán anyjára.

Leslie Peirce történész azt állítja, hogy a hercegnők a legfontosabb kapcsolatokat szultáni palotán kívül létesített hatáskörök és funkciók alapításával érték el, mely során a *szultánák* a lányaikat vezető államférfiakkal kiházásították.^[34] Királyi vőnek (*damad*) lenni nagy megtiszteltetésnek minősült, emellett magas állami hivatali poszttal járt, és azzal a korlátozással, hogy a férjnek a feleség kedvében kell járnia, ellenkező esetben elveszíti hivatali beosztását.^[35] I. Szulejmán kiterjesztette a gyakorlatot lányaira, nővéreire is, az ő férjeik közül kerültek ki a vezírek, nagyvezírek is.

A hercegnők és *damadok* házasságai nagy befolyással voltak a dinasztikus politikára. Először is a nagy pompával megünnepelt esküvő jó alkalom volt a birodalmi pompa demonstrálására. Másrészt a „ketrecbe zárt” hercegek nem házasodhattak, így az ő politikai befolyásuk jelentősen lecsökkent, emellett a szultán ügyes taktikával elzártágukban engedélyezte számukra a jogot, hogy lojalitás és együttműködés fejében a szultáni tanácsba meghívást nyerjenek. A férjhez adott hölgyek pedig a nekik lekötelezett férjek döntéseit szintén a szultáni akaratnak megfelelően könnyedén befolyásolhatták, egyben a hivatali posztot betöltő férjükön keresztül a külvilággal is kapcsolatban maradtak, kvázi politikai háromszöget alkotva a hivatalnok férj, a hárem és a szultán között.

Az egyik leghíresebb ilyen jellegű kapcsolat Hürrem, a lánya Mihrimah és férje, Rustem pasa között volt. Valóban, Mihrimah, Szulejmán egyetlen leánya jóval több hatalmat gyakorolt, mint fivérei. Szerepét bizonyítja, hogy anyja halála után ő lett apja legfőbb tanácsadója, emellett hatalmas vagyont halmozott fel és építészeti mecénás is volt. Hatalmát és befolyását az is jelzi, hogy ő volt az első hercegnő, aki megbízást adott egy monumentális mecset komplexum megépítésére Isztambulban, végül pedig az a tény, hogy apja kérése az volt, hogy gyermekei közül kizárólag őt, egyetlen lánygyermekét temessék mellé.^[36] Christine Isom-Vehaaren háremkutató történész szerint ennek legfőbb oka, a Hürremmel való bizalmi viszonyon túl az volt, hogy lányként Mihrimah nem jelentett veszélyt a szultánra, hiszen nem volt trónörökös.

[32] Akgündüz - Öztürk, 2011, 106.

[33] Klein, 2008, 37-39.

[34] Peirce, 1993, 143.

[35] Isom-Verhaaren, 2011, 71.

[36] Isom-Verhaaren, 2011, 71.

Összegezve, a dinasztia férfi tagjai között a trónért való rivalizálás vezetett el oda, hogy a hercegnők befolyása I. Szulejmán uralkodásától kezdve megnőtt és titkos adujai lettek a szultáni politikának. Ezt a hatást csak erősítette az egy helyen (hárem) tartózkodás és a vérségi kötelékek is.

V. EUNUCHOK

Az eunuchok a birodalom olyan alakjai voltak, akik szintén felkeltették a nyugati képzelet érdeklődését. Sajátos anatómiájuk miatt sok esetben ki voltak téve megaláztatásnak és megvetésnek, holott sokuknak sikerült igen hatalmas vagyonra szert tenni. Paradox módon éppen anatómiai sajátosságuk tette lehetővé számukra, hogy mind a férfiak, mind a nők világában szabadon mozogjanak, a két réteg között alkalmasint átjárjanak. A kasztráltak őrizték a háremet, vagy a „Boldogság Házát”, illetve azt a szobát, mely a szultáni kincstárhoz vezetett, és ők őrizték a hárem hercegi, férfi részét is.^[37]

Az első kategóriába tartozó kasztráltak 1582-ben jelentek meg, amikor III. Murad a fekete Abesszin eunuchot, Mehmed agát kinevezte vezető eunuchnak.^[38] Ezt követően a vezető (fekete) eunuch lett „a legerősebb belső szolgáltató hivatal”, tekintélyben gyakran elérve a nagyvezírt is.^[39] Toledano szerint olyan befolyásra tettek szert az afrikai eunuchok a XVI-XVIII. században, hogy a birodalom ezen időszakát nyugodtan nevezhetjük „az afrikai eunuchok szultánságának is”.^[40]

Nem meglepő, hogy a hárem lakói gyakorta alkottak politikai szövetséget. Betöltött közvetítői szerepük lehetővé tette számukra, hogy ellenőrizzék a pénzáramlást, és információkat szállítsanak a hárem és külvilág között, hiszen a hárem lakói meglehetősen korlátozott mobilitással rendelkeztek, így gyakran támaszkodtak a segítségükre a kommunikáció, vagy a különböző ügyletek megkötése során. Emellett a háremben lakó nők folyamatos, napi szintű átvizsgálását is az eunuch végezte és felügyelte, továbbá adminisztrálta az esetleges szabálysértőket. E szerepüket tükrözte a TopKapi palotában történő elhelyezésük is, a kasztráltak negyede ugyanis félúton helyezkedett el a hárem és a külső udvar között. Ez a stratégiai pont lehetővé tette számukra, hogy minden mozgást felügyeljenek a palota területén.^[41] I. Szulejmán uralkodásától a palotába zárt hercegek oktatásának helyszíne is a palotára koncentrálódott, melyet az eunuchok vezetője, a hárem őrzője irányított, ez pedig tovább növelte hatalmukat.^[42]

[37] Hathaway, 2011, 181.

[38] Akgündüz - Öztürk, 2011, 403.

[39] Freely, 1999, 67-72.

[40] Toledano, 1984, 382.

[41] Lad, 2010, 135-176.

[42] Hathaway, 2011, 182.

Az eunuchok mellett létezett még egy személy a hárem adminisztratív személyzetéből, akinek az évek során sikerült hatalomra és befolyásra szert tennie. A hárem magas rangú hivatalnokai – mindegyikük nő – magas juttatásokban részesültek és jelentős presztízst élveztek. Különösen nagy tisztelet övezte a hárem fő szolgálóját (*qahramána*), aki a háremet igazgató személyzet vezetője volt. A főszolgálónő nem csak a nagyszámú alkalmazottakat ellenőrizte, hanem a hárem nőtagjainak képzését is végezte, akik arra vártak, hogy a szultán színe elé járuljanak.^[43] Ebbe a körbe tartozott továbbá a szultán szoptatós dajkája, más néven a *sut anne* is, akivel a felnőtt korú szultán^[44] bizalmas, jó viszonyt ápolt.^[45]

VI. KONKLÚZIÓ

Ha a szultáni háremet alaposabban megvizsgáljuk, rengeteg orientalista mítoszt oszlatunk el, egyidejűleg hasznos következtetéseket vonhatunk le belőlük az ottomán társadalomra és a birodalmi politikákra vonatkozóan. Először is a hárem, mint kéjsóvár, buja, kizárólag szexuális alapokon álló intézmény bemutatása pontatlan.

A szultáni hárem, mint bármely más hárem (*harim*) a muszlim világban a háznak az idegen férfiak elől elzárt női lakrésze volt, mely azokat a nőket is magába foglalta, akik egyáltalán nem kerültek szexuális értelemben érintkezésbe a szultánnal. Ezen felül a palotában élő több száz ágyas közül alig néhány jutott el a szultán hálósobájába. Ha mégis, akkor az oszmán szultánnal folytatott együttlét, mint bármely örökletes uralkodói dinasztia esetében, sosem lehetett pusztán öröm. A dinasztikus reprodukció komplex politikája jelentősen meghatározta a kiválasztott nők körét is.^[46]

Másrészt téves az a feltételezés, hogy a falak mögé zárt nők magányban, kizárólag a családon belüli életre, a férfiaknak alárendelt szerepként éltek.^[47]

A szultáni nők, különös tekintettel a dinasztia legmagasabb rangú hölgytagjai, a szultán anyja és a kedvenc ágyasai közvetlen politikai hatalmat gyakoroltak, különböző politikai szövetségekre léptek, külföldi uralkodókkal és nagykövetekkel tárgyaltak. Ezek a nők kétségtelenül bebizonyították, hogy mesterien képesek a körülmények manipulálására. Ez a befolyásoló szerep azonban nem kizárólag a személyes karizmájuknak volt betudható, sokkal inkább volt köze a nőknek iszlám vallásban, és a török társadalomban általában betöltött szerepéhez.

A hárem működésének újra vizsgálata során szerzett egyik tanulság az volt, hogy az oszmán nők szexuális szegregációja nem zárta ki az aktív részvételüket

[43] Peirce, 2008, 91.

[44] I. Szelim.

[45] Freely, 1999, 78.

[46] Peirce, 1993, 3.

[47] Peirce, 2008, 82.

a háztartási ügyeken kívüli térben. A nők a középkori iszlám társadalmakban, eltérően kelet-európai társaiktól, tulajdonnal rendelkezettek és sok esetben ezt jótékonyági célokra fordították.^[48]

A gender-kutatások szerint a szexualitás és a hatalom közötti feszültség^[49] a nők láthatósága kérdésében öltött testet. A nő láthatósága az anyákban lett legitimálva. A feleség, ágyas, tehát az a nő, aki nem mentesült a szexuális komponens-től, nem tartózkodhatott nyilvánosság előtt.^[50] Ez lehetett az oka Hürrem népszerűtlenségének és démonizálásának is, szemben az őt váltó *válide szultánák* tekintélyes alakjaival.

Végül, a szultáni hárem vizsgálata ellentmond a rabszolgaság nyugati, modern kori fogalmának is, mely szerint a rabszolgaság a társadalmi lét legalján helyezkedik el. Az Ottomán Birodalomban mind a szultán anyja, mind a kedvenc ágyasok, sőt még az eunuchok is rabszolgaként kezdték pályafutásukat. Jelenlétük a társadalom felsőbb köreiben egy új fogalom, az elit rabszolgaság/hárem rabszolgaság fogalmának bevezetését és az ottomán életben a rabszolgák fontosságát hangsúlyozza.^[51] Jelentőségük annak tudható be, hogy a rabszolgákat kiszakították eredeti származási helyükről, megfosztották őket rokoni, etnikai kapcsolataiktól, hiszen ezek fenyegették volna a szultán iránti lojalitásukat. Ez még inkább igaz volt az eunuchokra, akik ellentétben más rabszolgákkal, még házasságkötés útján sem képeztek alternatív családi köteleket.^[52]

Hasonló módon, politikai stratégia részeként értékelhetjük azt a tényt, hogy az oszmán dinasztia rabszolanókból lett ágyasokkal biztosította a reprodukciót. Ennek a magyarázata pedig abban rejlik, hogy az ottomán uralkodónak így nem keletkeztek kötelezettségei más európai királyi házak felé, és fenn tudták tartani presztízsüket és függetlenségüket az európai hatalmak között.^[53]

IRODALOM

- Ahmed, Leila (1982): Western Ethnocentrism and Perceptions of the Harem. *Feminist Studies* 8, 3. szám, 521–534.
- Akgunduz, Ahmed – Said, Ozturk (2011): *Ottoman History: Misperceptions and Truths*. Islamitische Universiteit Rotterdam Press, Isztambul.
- Boer, Inge (1995–1996): Despotism from under the Veil: Masculine and Feminine Readings of the Despot and the Harem. *Cultural Critique*, 32. szám, 43–73.
- Brookes, Douglas Scott (2008): *The Concubine, the Princess, and the Teacher: Voices from the Ottoman Harem*. University of Texas Press.

[48] Yermolenko, 2005, 232–233.

[49] Peirce, 1993, 279.

[50] Yermolenko, 2005, 235–237.

[51] Toledano, 2002., 57.

[52] Toledano, 1984., 381.

[53] Akgündüz – Öztürk, 2011, 143–144.

- Davis, Fanny (1986): *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*. Greenwood Publishing Group, Portsmouth.
- Duben, Alan (1991): *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940. A detailed study of family life in the last years of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dursteler, Eric (2010): *Women in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, Oxford. https://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire
- Düzbakar, Ömer (2006): Charitable Women And Their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan. *Journal Of The International Society For The History Of Islamic Medicine*, 5. szám, 11–20. <http://www.ishim.net/ishimj/910/JISHIM%20NO.10%20PDF/03.pdf>
- Freely, John (1999): *Inside the Seraglio: Private Lives of the Sultans in Istanbul*. Penguin Books, London.
- Guity, Nashat – Tucker, Judith E. (1999): *Women in the Middle East and North Africa: Restoring Women to History*. Indiana University Press, Bloomington.
- Goodwin, Godfrey (2007): *The Private World of Ottoman Women*. Sagi Essentials, London.
- Hathaway, James: (2011): Habesi Mehmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darussade Agasi) of the Ottoman Empire. In: Ahmed, Asad Q. – Sadeghi, Behnam – Bonner, Michael (szerk.): *The Islamic Scholarly Tradition: Studies in History, Law, and Thought in Honor of Professor Michael Allan Cook*. Brill, Leiden, (Islamic History and Civilization), 179–195.
- Isom-Verhaaren, Christina: Süleyman and Mihrimah: The Favorite’s Daughter. *Journal of Persianate Studies*, 4. szám, 64–85.
- Iyigun, Murat (2008): Lessons from the Ottoman Harem (On Ethnicity, Religion and War. *Institute for the Study of Labor, Discussion Paper*. 3556. szám. <http://www.colorado.edu/economics/courses/iyigun/harem&war051508.pdf>
- Jennings, Ronald (1975): Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18. szám, 53–114.
- Klein, Martina (2008): Sex, Power, and Family Life in the Harem. In: Campbell, Gwyn –Miers, Suzanne –Miller, Joseph C. (szerk.): *Women and Slavery*. Ohio University Press, 24–25.
- Lad, Jateen (2010): Panoptic Bodies: Black Eunuchs as Guardians of The Top Kapi Harem. In: Booth, Marilyn (szerk.): *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces*. Duke University Press, London, 37–39.
- Peirce Leslie (1993): *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, New York.
- Peirce, Leslie (2008): Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power. In: Walthall, Anne (szerk.) *Servants of the dynasty: palace women in world history*. University of California Press, 82.
- Quataert, Donald (1991): Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914. In: Keddie, Nikki R. – Baron, Beth (szerk.): *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*. Yale University Press, 38–49.
- Suad, Joseph (szerk.) (2003): *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, 4. kötet. Brill, Leiden.

- Toledano, Ehud (2002): Representing the Slave's Body in Ottoman Society. In: Wiedemann, Thomas - Gardner, Jane (szerk.): *Representing the Body of the Slave*. Frank Cass, Portland, 195.
- Toledano, Ehud (1984): The Imperial Eunuchs of Istanbul: From Africa to the Heart of Islam". *Middle Eastern Studies* 20, 3. szám, 379-390.
- Yermolenko, Galina (2005): Roxolana: 'The Greatest Empresses of the East', *The Muslim World* <http://www.uio.no/studier/emner/hf/iakh/HIS1300/v09/pensumlister/swproxy.pdf>
- Tucker, Judith (2000): *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. University of California Press.
- Thys-Senocak, Lucienne (2006): *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*. Ashgate Publishing Company, Burlington.
- Suad, Joseph (szerk.) (2012): *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Brill, Leiden. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-women-and-islamiccultures/space-harem-COM_0283
- Zilfi, Madeline (szerk.) (1997): *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Brill, Leiden.

BUSA RÉKA

Pénzszórás a nép közé: *derelictióba oltott traditio?*

Erdődy János: *Qui missilia iactant in vulgus.*
Pázmány Press, Budapest, 2014.

„Fortuna fortes metuit, ignavos premit.”^[1]

Hasonló gondolatok járhattak azok fejében, akik az ókori Rómában rávetették magukat az ünnepi játékok alkalmával elszórt pénzre. A szerencse ugyanis a bátrakat pártolja, míg a gyávák számára nem terem babér.

Erdődy János *Qui missilia iactant in vulgus* című monográfiájában a nép közé történő pénzszórást vizsgálta, s ennek keretében nem másra vállalkozott, mint egy, a római jogi szakirodalomban általánosan elfogadottnak tekintett nézet megkérdőjelezésére.

A szerző doktori értekezésének egyik fejezetét bővítette és dolgozta át a recenzió tárgyát képező kismonográfiává. A személyes hangvételű előszó nem csupán könnyed alapozást ad a később olvasottakhoz, de részletesen megismertet bennünket a szerzőt e monográfia megírására motiváló tényezőkkel.

A pénzzel összefüggő egyes dologi jogi kérdések elemzése során jutott arra a következtetésre, hogy a nép közé történő pénzszórás témaköre önálló vizsgálatra is érdemes. Bár maga a szerző is több ízben utal a *iactus missilium* tényállásának csekély jelentőségére a római jogászok gondolkodásában, mégis egyetérthetünk vele az e körben történő tudományos vizsgálódás létjogosultságát illetően. „Ekként felvethető, hogy a *iactus missilium a traditio in incertam personam* tényállásához képest inkább egy összetett, egyszerre több tulajdonszerzési módot felölelő, komplex tényállásnak tekintendő”^[2] – olvasható a bevezető gondolatok között rendkívül kecsegtetően, így a tudományos *novum* reményében indulunk neki a felkínált szellemi utazásnak.

[1] Seneca, Medea 159.

[2] Erdődy, 2014, 28.

Habár a cím még nyitva hagyja az ünnepi játékok során szétosztott-elszórt ajándék és pénz kérdéskörének vizsgálatát, az alcím szűkíti a vizsgálódás tárgykörét és a nép közé történő pénzszerzés jogi megítélésére koncentrál.

A monográfia első harmada megismertet minket a szükséges kultúrtörténeti háttér-információkkal. Az auctoroktól származó források közül Suetonius és Tacitus műveiből származó részletek illusztrálják, hogy a *missilia* szórása a császárkorban bevett gyakorlatnak számított. A szerző megemlíti, hogy a köztársaság korában is jellemző volt a *iactus missilium*.^[3] Erre vonatkozó forrással azonban nem találkozunk. Ezt követően Cicero *De legibus* című művét is segítségül hívva rövid ismertetést ad a szerző a játékokról, melyek a *missilia* szórásának színteréül szolgáltak, majd a *panem et circenses* elvet elemzi szintén auctor-források alapján. Az ünnepi játékokon való pénzszerzés célja a *favor populi*, a nép kegyének megszerzése volt. Ezen tétel hosszas kifejtése később, a jogi fejtegetések során nyer értelmet.

Összességében a bevezető gondolatok körében kifejtettek érzékeltetik, milyen fontos szerepet játszott az ünnepi játékok keretében lezajló ajándék- és pénzosztás a rómaiak életében. Vajon tükröződött-e ez a kiemelt fontosság a római jog primer forrásaiban is?

A tények azt mutatják, hogy nem maradt ránk nagy számú római jogi forrás, amely a *iactus missilium*mal foglalkozna; ezt a szerző is megállapítja. Az elemzésre kerülő *Digesta-fragmentumok* közül kettő *per tangentem* érinti a témát; a szerző kutatásai során mindössze egyetlen, a *iactus missilium*mal közvetlenül foglalkozó forráshelyet talált. Miért van ez így? A választ rögtön az elején megkapjuk. Az elszórt pénz tulajdonjoga nem volt olyan horderejű magánjogi probléma, hogy az a római jogtudósokat komolyan foglalkoztatta volna,^[4] praktikusan belegondolva pedig az esetlegesen felmerülő jogvita az erősebb és gyorsabb javára a helyszínen eldőlt.^[5] Felmerül a kérdés: miért is tartotta ezek belátása után a szerző a témát önálló vizsgálatra érdemesnek? Természetesen a tudományos *contradictio* okán, mely a *iactus missilium* tényállásának jogintézményi besorolása körüli vitában nyilvánul meg.

A monográfia második kétharmada – mely a kérdés jogi elemzését adja –, alapvetően *Digesta-fragmentumokra* épít. Az említett három *fragmentum* közül, melyek *explicite* szólnak a *iactus missilium*ról, kettő a *traditiós* elmélet, egy pedig a *derelictiós* elmélet irányába mutat. Előbbi szerint a nép közé történő ajándék- és pénzszerzés esetében *traditio in incertam personam*, meg nem határozott személy részére történő átadás megy végbe; utóbbi szerint pedig az elszórást végző ezen tevékenysége során derelinkválja a dolgokat. Sem a római jogtudósok, sem az utókor római jogászai körében nem alakult ki egységes álláspont e tényállás minősítését illetően, bár a szakirodalom döntően a *traditiós* elméletet

[3] Erdődy, 2014, 17.

[4] Erdődy, 2014, 11.

[5] Erdődy, 2014, 11.

vallja.^[6] Igen jelentős érvek sorakoztathatók fel ezen elgondolás mögött. Egyfelől a *iactus missilium* említése a forrásokban a *traditió*t taglaló fejezetekben fordul elő.^[7] Hogyan került volna a római jogászok praktikus gondolkodásában egy tényállás olyan helyre, ahová nem tartozik? Másfelől Gaius egyik *Digesta-fragmentuma* szolgál klasszikus hivatkozási alapul arra, hogy a nép közé történő pénzszorás *traditio in incertam personam*-nak minősült: „*Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce qui missilia iactat in vulgus, ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia vult quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficit.*”^[8]

Fontos kiemelni, hogy a hivatkozott szöveghely ezt a kifejezést egyáltalán nem használja, azt az utókor jogtudománya társította hozzá. Szerkezetileg a fragmentum két részre bontható: egy általánosságban megfogalmazott tételmondatra, amely szerint a dolog tulajdonjogát a nem meghatározott személyre irányuló tulajdonosi akarat is átviszi, továbbá egy ezt alátámasztó konkrét példára. E szerint aki *missilium*okat dob a nép közé – nem tudván pontosan, ki kapja el azokat –, pusztán akaratával nyomban tulajdonossá teszi az elszórt dolgok megszerzőit, ugyanis akarata arra irányul, hogy mindenki megszerezze azt, amit elkapott. Kiemelendő szempont, hogy tulajdonosi akaratról (*voluntas domini*) van szó a fragmentumban. Az Intitúciókban szerepel egy, az idézettel szinte megegyező szöveg,^[9] amely változatlan formában említi a tulajdonosi akarat elemét, ám egy fontos betoldást tartalmazva úgy szól a példa, hogy *praetorok* és *consulok* szórják a *missiliát*. Miért fontos ez számunkra? Köztudomású, hogy a köztársaság korában a *magistratus* nem feltétlenül a saját pénzét szórta, minthogy a játékok megrendezésére az államtól bizonyos pénzüsszeget kapott. Ezt általában még saját pénzügyi forrásaival is kiegészítette, így azt sem jelenthetjük ki kategorikusan, hogy a *magistratus* más tulajdonában álló pénzt szórt. Ez a dilemma képezi a szerző által támogatott *derelictiós* nézet egyik komoly fogyatékoságát: minthogy a dolgot *derelinkválni* csak a tulajdonosa képes, kérdéses, hogy az idegen pénzt elszóró *magistratus* végezhet-e jogilag *derelictiót*. Ezzel szemben *traditio* esetén – egyéb feltételek teljesülése mellett – akkor is bekövetkezik a tulajdon-átszállás, ha valaki (esetünkben a *magistratus*) nem tulajdonos ugyan, de a tulajdonos nevében és felhatalmazása alapján végzi az átadást.^[10] Véleményem szerint ez egy erős érv a *traditio*s elmélet oldalán.

A szerző, miután a *traditio* feltételeit összefoglalta, a megfelelő jogcím (*iusta causa*) kérdését kiemeli ezek közül és részletesebb elemzésnek veti alá. Fő érveit ennek mentén sorakoztatja fel a *traditio*s elmélet ellenében. Meglátása szerint a

[6] Így a Brósz – Pólay – Földi – Hamza-féle római jogi tankönyv is, a pénzt elszóró *voluntas*ával érvelve a D. 41, 1, 9, 7 alapján. (Földi – Hamza, 2009, 333.)

[7] Erdődy, 2014, 27.

[8] Gai. D. 41, 1, 9, 7

[9] Inst. 2, 1, 46

[10] Erdődy, 2014, 101.

iactus missilium azért nem tekinthető *traditio in incertam personam*nak, mert – még ha fel is tesszük, hogy valóban *traditio* történik a pénzszerzés során és nem *derelictio* –, a *iusta causa* hiányzik. Erdődy szerint abban a folyamatban, amely során valaki pénzt dob a tömegbe, a tömeg pedig elkapkodja azt, nem igazolható olyan jogcím, amely alkalmas volna arra, hogy átvigye a tulajdont. A potenciálisan szóba jövő jogcímek közül az ajándékozás *causáján* akadhat meg a szemünk, főleg, hogy a *traditio* „alapvetéseként” aposztrofálható Gaius-hely is példaként említi a *causák* sorában.^[11] A monográfiában egy helyütt vetődik fel az ajándékozás lehetősége mintegy mellékes kérdésként. Itt a szerző azzal indokolja elutasító álláspontját, hogy az elengedhetetlen feltételként szolgáló akarategység – nevezetesen: mi a *traditio* tárgya, ki-kinek akarja átadni a dolgot – nem teljesül.^[12] Véleményem szerint az átadás tárgyára vonatkozó akarategység pénzszerzés esetén mindenképpen adott. Érdemes lett volna megvizsgálni, vajon beszélhetünk-e úgy ajándékozás során akarategységről, hogy az egyik oldalon *incerta persona* áll.

A második érv a *traditio* ellen a felek ügyleti konszenzusának hiánya. Véleményem szerint ez nehezen igazolható, tekintve, hogy a pénzt elszóró akarata – mint azt a szerző maga is több helyütt hangsúlyozza – a pénztől való „megszabadulásra” és ezen keresztül a nép kegyének (*favor populi*) megszerzésére irányul, addig a tömegben jelen lévők akarata a pénz megszerzését célozza. A két akarati folyamat egymás felé irányul és találkozik. Kevésbé volna egyértelmű a konszenzus, ha a pénzt szóró személy kölcsönbe akarná adni a pénzt vagy ellenszolgáltatást várna cserébe, azonban ezen tényezők egyike sem állt fenn a *iactus missilium* esetében.

A szerző további érve a *traditio* ellen, hogy a tömegből bárkivel nem lehet ügyletet kötni, annak meghatározott felek között kell végbemennie.^[13] Első látásra ez az érv tűnik a legerősebbnek valamennyi közül, azonban – mint általában a negatív állítások – hatalmas bizonyítási terhet ró az állítóra. *Probatio diabolicával* fenyeget továbbá, ugyanis ha igaznak fogadjuk el, hogy ügylet (és így: *traditio*s ügylet) meghatározott felek között mehet csak végbe, akkor a *iactus missilium* nyilvánvalóan nem lehet *traditio*s ügylet. Azonban ha azt tesszük fel igaz állításként, hogy a *iactus missilium* egy rendhagyó *traditio*s kategória (közelebről: meg nem határozott személy részére történő átadás), akkor az előbbi negatív állítás – nevezetesen, hogy a tömegből bárkivel nem lehet ügyletet kötni – máris cáfolást nyert. Nem lehetséges-e, hogy mindegyik állítás igaz, és főszabály-kivétel kapcsolatban állnak egymással? A következőképpen: jogügylet főszabály szerint csak meghatározott személyek között jöhet létre,^[14] kivéve a *iactus missilium*ot, melynek során az átadás pillanatában pontosan meg nem határozott személy részére történik az átadás.

[11] Inst. 2, 19

[12] Erdődy, 2014, 121.

[13] Erdődy, 2014, 34.

[14] Megjegyzendő, hogy a jogügylet két fogalmi eleme között (joghatásra irányulás és akaratnyilatkozat) a felek meghatározottsága nem szerepel. (Földi – Hamza, 2009, 387.)

A *traditio*s elmélet érveinek és ellenérveinek áttekintése után indokolt rátérni az Erdődy János által támogatott *derelictio*s nézet tárgyalására. Ennek fő hivatkozási alapja Pomponius véleményéhez kapcsolódik. „*Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit: sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit, quamvis incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.*”^[15]

Ez a fragmentum ismét egy általános állítással indul: amit valaki derelinkvált, nyomban az enyém lesz. Ezt követi a példákkal való alátámasztás: aki pénzt szór el, vagy madarakat enged szabadon, habár azt akarja, hogy *incerta persona* szerezzé meg, mégis azé lesz, akihez a szerencse sodorja. Látható, hogy Pomponius itt kategorikusan egy „célzatos” *dereliction*nak tekinti a pénzsórást (*aeris sparsio*). Csakhogy ez az *aeris sparsio* azonosítható-e a *iactus missilium*mal? A szerző alaposan feltárta a forrásokban pénzsórásra használatos kifejezések jelentéstartalmát. Kifejti, hogy a *spargo* ige, melyet Pomponius használ, inkább az auctorforrásokban fordul elő, így a *iacio* igével ellentétben nem jogi *terminus technicus*, azonban ez a kifejezés is egyértelműen a *ludi* során végbemenő pénzsórást jelöli.^[16] Foglalkoznia kell így ezzel a fragmentummal annak, aki a *derelictio*s nézet vizsgálatára vállalkozik.

A *derelictio* ismertetése a monográfia leggazdagabb fejezetét adja. Ehhez primer forrásul *Digesta*-helyeket hív segítségül, behatóan ismerteti továbbá a szekunder irodalomból Romano és Voci vonatkozó munkásságát. A szakirodalmi körbetekintést Bonfante, Krüger, Benedek Ferenc, Vacca és Hans Ankum elméleteinek felelevenítésével teszi teljessé. E helyütt a szerző nem reflektál a hivatkozott szerzőkre, a tárgyilagos bemutatás talaján marad. Az utolsóként ismertett Hans Ankum gondolatai újabb dimenzióval gazdagítják a vizsgálódást: Ankum szerint a klasszikus jogászok azonosították a *derelictio*t közvetlenül követő *occupatio*t a *traditio in incertam personam*mal. Habár a *derelictio*, az *occupatio* és a *traditio* közel sem azonos jogintézmények, ám ebben az esetben hasonlóságuk olyan fokú, hogy az már a jogkövetkezmények azonosságában – itt: a tulajdonjog átszállásában – is megnyilvánul.^[17]

Ezt követően Erdődy összegyűjti a *derelictio* fogalmi elemeit a D. 41. 7 alapján. Ezek közül az *animus derelinquendi* szemléltetésére *excursus*t illeszt a tengerbe hajított áruk jogi helyzetéről. Az itt adott rendkívül részletes, átgondolt és jól felépített elemzés akár egy külön tanulmány tárgyát is képezhetné – kissé meg is haladja a szemléltetéshez szükséges kereteket.

A monográfia röviden kitér az *occupatio* jogintézményének ismertetésére is. Ennek keretében a vonatkozó szövegeket két kategóriába sorolja, úgy, mint az *occupatio*val konkrétan, valamint általánosságban foglalkozó szövegek.^[18]

[15] Pomp. D. 41, 7, 5, 1

[16] Erdődy, 2014, 37.

[17] Erdődy, 2014, 63.

[18] Erdődy, 2014, 46.

A szó pontos jelentéséről szólva megjegyzi, hogy az *'occupatio'* és *'occupare'* kifejezések egyaránt használatosak voltak a jogi és a köznapi nyelvben.^[19] Mivel a foglalás intézménye a kutatási kérdés megválaszolásában csekélyebb jelentőséggel bír, mint az átadás vagy az elhagyás, így érthető, hogy a szerző kisebb terjedelmű fejezetet szentel számára a munkájában. Mégis érdemes hivatkozni itt Benedek Ferenc néhány releváns megállapítására az *occupatio*val kapcsolatban. Ami a *derelictio*t követő, foglalással történő tulajdonszerzést illeti – nevezetesen, hogy az okkupáló azonnal tulajdont szerez, vagy elbirtoklásra szorul –, *iactus missilium*ra külön szabály vonatkozik. Ennek értelmében a pénz nyomban a birtokbavétellel a felszedő tulajdonába kerül. Ennek valódi indoka Benedek szerint az elszórt dolgok sajátos természetében keresendő: mivel a *missilium*okat más hasonló dolgoktól nem lehet megkülönböztetni, így elbirtoklásuk folyamatának követése szinte lehetetlen feladat.^[20] Benedek másik, még inkább figyelemre méltó érve – Pomponiusra utalva^[21] – az, hogy a felszedőt, miként a pénz birtokba vevőjét mindenkor, az *occupatio*tól fogva nyomban tulajdonosnak kell tekinteni.

Végül az *occupatio*, a *derelictio* és a *traditio* önálló tárgyalása után sor kerül a *iactus missilium* tényállásának vizsgálatára. A három közvetlenül kapcsolódó primér forráshelyből kibontakozik, hogy Pomponius „*derelictio*-párti”, míg Gaius és Iustinianus *traditio*ként tekintett a jelenségre. Itt azt szeretném röviden ismertetni, melyik jogtudós hogyan indokolta saját álláspontját. Pomponiusnál^[22] számomra a textus rendszertani értelmezéséből tűnik ki, hogy ha valaki pénzt szór el, az *derelictio*nak minősül. A *derelictio* kifejezés a tételmondatban szerepel, míg a pénzsórás erre hozott példaként merül fel. Erdődynek az ehhez a fragmentumhoz kapcsolt értelmezéséből kiemelendő, hogy szerinte a hangsúly azon van: a derelinkváló szándéka (hogy a dolgot *incerta persona* szerezze meg) hiábavaló a jog szempontjából, hiszen a dolog azé lesz, akihez a szerencse sodorja. Ebben jelöli meg a pomponiusi indokolás gyengeségét is, miszerint az érvelés a tulajdonos szubjektumából indul ki, ráadásul általánosít is. A szerző további érve, hogy a nép közé pénzt szóró személy nem a tulajdon átszállásának kérdését forgatja a fejében, hanem népszerűségének növelését.^[23]

Gaiusnál^[24] a *traditio* melletti döntő érv az, hogy bizonyos esetekben (melyre példa a nép közé történő pénzsórás) a meg nem határozott személyre irányuló tulajdonosi akarat is képes előidézni a tulajdonjog átszállását. Erdődy itt kiemeli: Gaius az átadásban résztvevőknek az ügylethez kötődő szubjektív, tudati viszonyulását hangsúlyozza; a középpontban az áll, mit akar a tulajdonos tenni a dolgával.^[25]

[19] Erdődy, 2014, 49.

[20] Benedek, 1995, 44.

[21] Pomp. D. 41, 7, 5, 1

[22] Pomp. D. 41, 7, 5, 1

[23] Erdődy, 2014, 119.

[24] Gai. D. 41, 1, 9, 7

[25] Erdődy, 2014, 116.

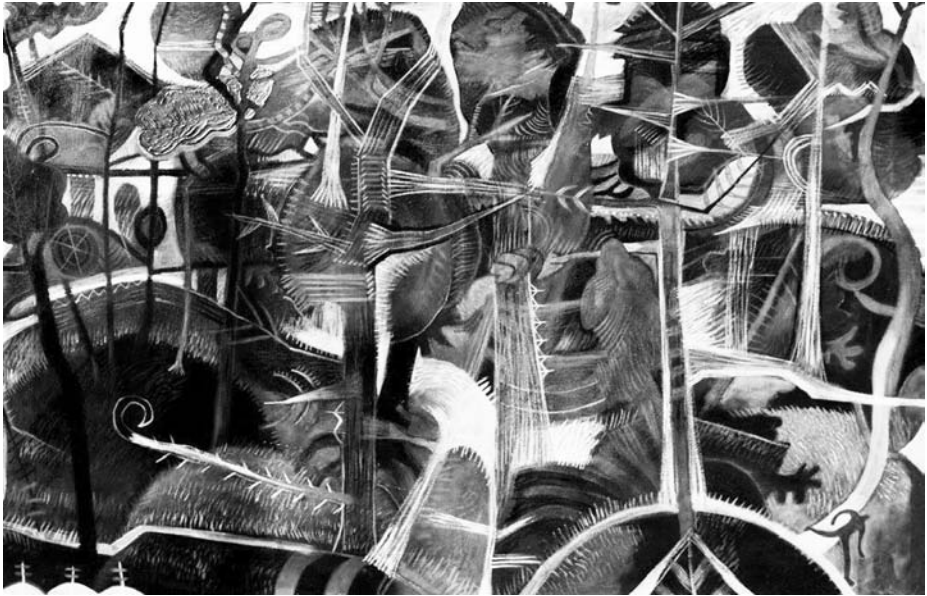
A harmadik kapcsolódó szöveghely a már említett Intitúciók-beli „hasonmása” Gaius véleményének, melynek érvelése megegyezik a gaius-i szöveg érvelésével.

A szerző felvázolja, hogy a jogirodalomban kialakult két „szélsőséges” nézet mindegyike bizonyos hiányosságokkal küzd. Saját hipotézise szerint *derelictio* és *occupatio* olyan egységéről van szó, ahol a tulajdonosi akarat különös jelentőséggel bír. A monográfia lezárásául saját koncepcióját is ismerteti egy folyamatábra segítségével. Az e fejezetben található összefoglaló kijelentés így szól: „a *iactus missilium derelictio* és egy *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek során a tulajdon átszállásához elegendő a *magistratus*nak mint tulajdonosnak egy nem meghatározott személy irányába kifejezett akarata, amelynek fizikai megnyilvánulása a pénz eldobásában érhető tetten.” A következtetés néhány elemével nem feltétlenül értek egyet. Egyrészt említette a szerző, a *magistratus* nem biztos, hogy tulajdonosként szórta a pénzt a tömegbe. Másrészt: véleményem szerint, ha a *iactus missilium*ot *derelictio-occupatio* kapcsolatként értelmezzük, a tulajdon átszállásaként felesleges a tulajdon átvitelére irányuló akaratot feltételül szabni, ugyanis a *voluntas domini* a *derelictionál* – a jogintézmény jellegéből következően – nem arra a koncentrál, hogy a tulajdonos a tulajdonjog átszállását kívánja; akarata sokkal személytelenebb annál: a tulajdonnal való felhagyásra irányul.

Példaként állítható ezzel szembe a monográfia végkövetkeztetései egyike: „a *iactus missilium* egy olyan, alapvetően önálló tulajdonszerzési mód, amely tartalmilag a *derelictio* és *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek kapcsán a jogászok a tulajdon átszállásához szükséges akarati tényezőt a *traditio* köréből kölcsönzik.”^[26]

Erdődy János monográfiáját olvasva számomra ezzel a meghatározással megvalósult az a *novum*, amelyet a téma vizsgálatától vártam. A szerző gondolatait a primer és szekunder irodalom páratlanul alapos tanulmányozása után fejtette ki, eleget téve annak a követelménynek is, hogy az olvasottakat értékelje, majd saját tudományos álláspontjának kialakítására fordítsa. Úgy vélem, jelen monográfia méltó helyet foglal el a *iactus missilium* tényállásával foglalkozó jogirodalomban, értékes hivatkozási alapul szolgálva az utókor kutatói számára is.

[26] Erdődy, 2014, 134.

•

Vándor a rengetegben

Laudatio Szigeti Péter 65. születésnapja alkalmából

Szigeti Péter – kollégánk, barátunk és egykori főnökünk – 65 éves lett. Természetesen nem nagyon látszik rajta. Fiatalos és könnyed, mint mindig, szellemileg friss, esze eleven. Az elmúlt években csupán annyi változást láttunk rajta, hogy okossága most már igazi bölcsességgel is párosul, amennyiben tudását immár a tapasztalat nyugalmával használja. Arisztotelésszel szólva – aki szerint a bölcsesség a tudomány legtökéletesebb formája – igazi tudós lett. Köszöntjük őt itt, de úgy, hogy elmondjuk róla másoknak is, milyen előzmények után lett igazi tudós.

Tudományos és egyetemi oktatói pályája csaknem négy évtizedre tekint vissza. Pályája kezdetétől – állam- és jogtudományi diplomájának (1978), bölcsészettudományi oklevelének (1981), majd kandidátusi fokozatának (1989) megszerzése óta – mostanáig tíz tudományos könyvet írt. Az elsőt 1991-ben, a sorban utolsót pedig 2011-ben jelentette meg, s biztosak lehetünk abban, hogy a tizediket követi majd a tizenegyedik, azt pedig továbbiak.

Pályája egyenes ívű: 1997-ben habilitált, 1999-ben, illetőleg 2003-ban kapott egyetemi tanári kinevezést, 2002-ben pedig az állam- és jogtudomány akadémiai doktora lett. Egyetemi hallgatók generációnak tanított jogbölcseletet, államelméletet, politikatudományt és alkotmányjogi ismereteket.

Tevékenysége főleg négy intézményhez kötődött, illetőleg kötődik: az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez, s annak részben a jogi, részben a bölcsészettudományi karához (1978–1991, 1990, ill. 1992–1996), az MTA Politikatudományi Intézetéhez, illetve annak elődjéhez, ahol tudományos munkatárs, főmunkatárs és tanácsadó volt (1985–1988, 1991–2014), a Rendőrtiszti Főiskolához és utódintézményéhez (ahol tanszékvezető, majd egyetemi tanár volt; 1996–2002, 2002–2014), a legbensőségesebben és legtartósabban pedig, immár 18 éve folyamatosan, a győri Széchenyi István Egyetemhez. Itt a jogi kar alapító tagjaként már az ún. ELTE ÁJK – SZIF Oktatási Intézetében (1998-tól), majd az abból megszerveződött Jog- és Gazdaságtudományi Karon, későbbi és jelenlegi elnevezése szerint Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karon tevékenykedett mint egyetemi professzor (2003-tól), a kar tudományos és általános igazgatóhelyettese (2003–2007), Jogelméleti Tanszékének vezetője (2001–2016) jelenleg pedig mint az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője (2014-től).

Mindezek mellett részt vett számos szakmai és közéleti szervezet munkájában: a Magyar Politikatudományi Társaságban és a Condorcet Körben mint azok alapító tagja, valamint az MTA Politikatudományi Bizottságában. Szerkesztette a győri *Leviatánt*, s ma is szerkeszti a budapesti *Eszmélet* című folyóiratot. Szakmai munkája mellett 2006 és 2010 között az Országos Választási Bizottság elnöke volt, mely közjogi tisztség volt ugyan, de ő ennek tapasztalatait is hasznosította tudományos munkájában.

Élénk és szerteágazó kutatói munkája több tudományágra is kiterjedt: a politológiára, a jogbölcseletre, az államelméletre, a filozófiára, sőt a magyar alkotmányjogra is. Első monográfiája a *szervezett kapitalizmus és a jóléti állam* fejlődéstörténetét tekintette át. Sokat foglalkozott a francia politika- és jogtudomány egyes kérdéseivel is, s pályája során több kutatást végzett francia nyelvterületen. Például Párizsban az *Institut d'Études Politiques*-ben (1983) és a *Centre d'Études Prospectives et d'Informations Internationales*-ben (1988). E kutatásainak eredményeként publikált írásai elsősorban a *pluralista demokrácia* és a *konstitucionalizmus* irodalmát gazdagították. 1991-ben, ugyancsak Párizsban a jogállamiság problémájának francia nyelvű irodalmát tanulmányozta, 2004 nyarán pedig, *chercheur libre*-ként (szabad kutatóként), a globalizáció szakirodalmát tanulmányozta a francia Rivéra legszebb városában, a *globális kapitalizmust* elemző könyvéhez gyűjtve anyagot.

A francia konstitucionalizmus mellett Szigeti Péter a *jogállamiság* elismert szakértője. Már az 1990-es években nagy figyelmet fordított a magyarországi alkotmányos folyamatokra, ideértve az alkotmánybírószági döntések elemzését is. Számos írása az alkotmányos jogállamiság kérdésével és az alkotmányozás problémáival foglalkozik. Ez irányú elemzéseit 2000 után is folytatta, amikor is a magyar jogrendszer működését komplex módon, s számos tudományág, illetőleg tudományterület nézőpontjából – jogelméleti, alkotmányelméleti, jogszociológiai és szakjogi szemszögből – elemezte. A magyar jogrendszer 2006-os állapotát bemutató monográfiája – jogunk nagymértékű változásának ellenére is – a mai napig megkerülhetetlen alpmű mindazok számára, akik egy jogrendszer egészét áttekintő módon elemzik.

A Magyar Tudományos Művek Tárában tudományos munkásságát a mai napig 217 közleménye reprezentálja – igen változatos tudományos műfajokban: vannak közöttük kis- és nagymonográfiák, tanulmányok és tanulmánykötetek, egyetemi tankönyvek és jegyzetek.

A győri egyetemen eltöltött évtizedei meghatározó részét képezték és képezik oktatói és tudományos pályafutásának. Két évtizeden keresztül számos kötelező stúdiumot oktatott, ideértve azok tananyagának kimunkálását is. Másfél évtizeden át tanszéket vezetett, 12 kari munkatárs bevonásával több éves kutatási programot koordinált és vezetett, valamint több országos állam- és jogelméleti konferenciát szervezett.

Kollégaként, barátként, emberként és vezetőként (hisz most már ez utóbbi ügyben is nyilatkozhatunk) – a sok egyéb jó tulajdonsága: állhatatossága, kooperatív természete, társaira és a tehetséges hallgatókra való odafigyelése, beosztottai autonóm munkájának támogatása mellett – mindenekelőtt valami derűs és nyílt könnyedség jellemezte és jellemzi őt. Egyfajta *l'esprit gaulois* (gall szellem), ami annak idején Victor Hugo Gavroche-ának is meghatározó vonása volt. Gavroche dalának egyes strófáit akár a mi Péterünk is elénekelhetné – természetesen (ahogy mondani szoktuk) *mutatis mutandis*. E dalok márcsak azért is illenek hozzá, mert az irodalomtudósok újabban azt állítják: a gavroche-i strófák a francia forradalommal kapcsolatos konzervatív nézetek paródiái. A barikádokon például ez az okos és rongyos utcagyerek-forradalmár ezt énekelte:

<i>On est laid à Nanterre,</i>	<i>Nanterre-ben mi rút az élet,</i>
<i>C'est la faute à Voltaire,</i>	<i>Ez csak Voltaire bűne lehet:</i>
<i>Et bête à Palaiseau,</i>	<i>Hát még milyen rút Palessau,</i>
<i>C'est la faute à Rousseau.</i>	<i>Ki az oka? Nyilván Rousseau.</i>

Énekelhetné aztán ezt is:

<i>Je ne suis pas notaire,</i>	<i>Nem lettem én jegyző soha,</i>
<i>C'est la faute à Voltaire,</i>	<i>Ennek is Voltaire az oka,</i>
<i>Je suis petit oiseau,</i>	<i>Madár vagyok, szépen szóló,</i>
<i>C'est la faute à Rousseau.</i>	<i>Ki a hibás benne? Rousseau.</i>

Személyiségét azonban leginkább ez a Gavroche-i strófa fejezhetné ki:

<i>Joie est mon caractère,</i>	<i>Vidám az én természetem,</i>
<i>C'est la faute à Voltaire,</i>	<i>Voltaire-nek a bűne éppen;</i>
<i>Misère est mon trousseau,</i>	<i>Nyomor az én hátizsákom,</i>
<i>C'est la faute à Rousseau.</i>	<i>Rousseaunak a bűne, látom.</i>

Végezetül az ünnepelt figyelmébe ajánlanánk egy olyan bölcsességet is, ami a fiatal Gavroche-énál talán jobban illik mostani élethelyzetéhez. Aki 65 éves, az bizony – hívjuk fel már jó előre figyelmedet – tizenöt-húsz év múlva elkezdhetetlenül elkezd öregedni. Ezt azonban Maurice Chevalier nyugalmával kell majd fogadni: *Un âge à l'aise ancienne est la récompense d'un jeune homme bien remplie. Au lieu de sa mise tristes perspectives et la mélancolie de la pourriture, cela nous donnerait l'espoir de l'éternelle jeunesse dans un monde meilleur.* (A kényelmes öregkor a jól töltött ifjúság jutalma. Nem szomorúságot és búskomorságot hoz, ami az elmúlás felé tekint, hanem az örök fiatalság reményét egy jobb világban.) Így szemlélve, és megint csak Chevalier-val szólva, azt ajánljuk figyelmébe, hogy *la vieillesse n'est pas si mal quand on considère les solutions de rechange* (az öregedés nem is olyan rossz dolog, főleg, ha figyelembe vesszük az alternatíváját).

Ezekkel az előzetes megjegyzésekkel először is azt is kívánjuk, hogy öt és tizenöt év múlva – akkor már Arany János szavaival – azt mondhassuk el Neked: „hetven év | jó, ha ép”, „nyolcvan év | ritka szép”. Addig azonban, élve a pillanat örömeivel, kívánunk Neked, kedves Péterünk, boldog és fiatalos 65. születésnapot!

Egresi Katalin

Pongrácz Alex

Takács Péter

- BARTKÓ RÓBERT egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- BUSA RÉKA PhD hallgató
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- CSAPODY TAMÁS egyetemi docens
SE, Általános Orvostudományi Kar
- CSEGE GYULA PhD hallgató
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- EGRESI KATALIN egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- KOVÁCS VIKTÓRIA egyetemi tanársegéd
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- SISKA KATALIN egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség szerint ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
 - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

Nemzeti Kulturális Alap

- ◆ „Az emberi vándorlás napjaink egyik kiemelt kérdésköre, politikai vitatémája szerte Európában, illetve hazánkban.” (Hautzinger) Ezek a viták nemcsak idegenrendészeti, vagy humanitárius jellegűek, hanem immáron büntetőjogi jellegűek is, tekintettel arra, hogy az egyes államok a határok illegális átlépését kriminalizálták. A magyar törvényhozás a bevándorlási hullám tömegessé válása okán három új büntetőjogi tényállást emelt be a Büntető Törvénykönyvbe, melyek egyfajta (büntető)jogi határzár kialakítását célozták. Azonban a tényállások új eljárásrend kialakítását is igényelték a jogalkotótól, tekintettel egyrészt a bűncselekményekben, másrészt pedig az elkövetők személyében rejlő specialitásra és az ezen bűnelkövetőkkel szembeni speciális anyagi és eljárási célok megvalósítására. A 2015. szeptember 15-ei hatályba lépéssel, a tömeges bevándorlással kapcsolatos védelmi intézkedések részeként a jogalkotó új külön eljárással egészítette ki a Büntetőeljárási törvény (a továbbiakban: Be.) rendelkezéseit, amely beilleszthető a jogalkotó elmúlt időszakban követett azon jogpolitikai megfontolásába, hogy az egyszerűsítés és a gyorsítás jegyében újabb és újabb külön eljárásokat emeljen be a büntető eljárásjog rendszerébe. | Bartkó Róbert
- ◆ A Horthy korszakban a kisegyházakkal szemben számos diszkriminatív jogszabályt hoztak. A második világháború kitörése a honvédelem érdekeit sértő „szekták” még szélesebb körű üldözésének teremtette meg a jogi alapjait. Az 1939-ben meghozott, egyes kisegyházakat betiltó, valamint a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről szóló rendeletek, továbbá a szintén ebben az évben megalkotott honvédelmi törvény és a változatlanul hatályban lévő katonai büntető törvénykönyv alapján a „szekták” tagjaira súlyos ítéletek kiszabása várt. A honvédelmi törvény által bevezetett „kivételes hatalom” intézménye azonban messze túlmutatott a kisegyházak üldözésén. A törvény visszaállította az általános honvédelmi kötelezettséget és nagyobb teret kapott a statáriális bíraskodásra vonatkozó szabályozás. Bel- és külpolitikai szempontból is jelentőséggel bírt a honvédelmi törvény, hiszen annak a jogalkotási periódusnak volt fontos állomása, amely egy gyors ütemű hadseregfejlesztést, a társadalom militarizálását és az ennek megfelelő államszervezet kiépülését, továbbá a háborúban való részvétel mibenlétét határozta meg. Szálasi Ferenc hatalomra kerülését követően jelentős szerep jutott a rögtönítélő bíróságoknak. | Csapody Tamás
- ◆ A XIII. század végétől a XVII. század elejéig az ottomán trón betöltésének joga 14 generáción keresztül, a folytonosságon alapulva apáról fiúra öröklődött. Az éppen uralkodó szultán dolga így nem csupán az volt, hogy a fiai ambícióitól önmagát megvédje, hanem az is, hogy a várományos túlélését – akár a testvéreivel szemben – biztosítsa, sőt fiai politikai karrierjét egyengesse. A trónért való rivalizálás sokszor odáig fajult, hogy a szultánt még fiai uralkodásra érettségének elérése előtt „eltették láb alól” és nagykorú trónörökös hiányában a szeniorátus öröklési elvének megfelelően a trón várományosa címért idősebb testvérek, vagy unokatestvérek harcoltak. A karizmatikus apa-fiú kapcsolat tehát, mely évszázadokig jellemezte a trónöröklés kérdését, lassan elvesztette a jelentőségét. Ehelyett az anya-fiú kapcsolat vált olyan meghatározó kapcsolattá, melynek egyrészt a fiúra nézve lettek politikai következményei, másrészt az addig nyilvánosságtól elzárt anya nyilvánosan elismert és celebrált birodalmi szimbólummá vált. | Siska Katalin

Erdődy János *Qui missilia iactant in vulgus* című monográfiájában a nép közé történő pénzszerzést vizsgálta, s ennek keretében nem másra vállalkozott, mint egy, a római jogi

- ◆ szakirodalomban általánosan elfogadottnak tekintett nézet megkérdőjelezésére. A szerző doktori értekezésének egyik fejezetét bővítette és dolgozta át a recenzió tárgyát képező kismonográfiává. A személyes hangvételű előszó nem csupán könnyed alapozást ad a később olvasottakhoz, de részletesen megismertet bennünket a szerzőt e monográfia megírására motiváló tényezőkkel. A pénzzel összefüggő egyes dologi jogi kérdések elemzése során jutott arra a következtetésre, hogy a nép közé történő pénzszerzés témaköre önálló vizsgálataira is érdemes. | Busa Réka

